

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXVII.

Fasc. 1.

ANTAL TAMÁS

**A debreceni népképviselői közgyűlés
(1848–1867)**

Az 1848: XXIII. tc. végrehajtása Debrecenben

SZEGED
2005

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et
Juridicarum Universitatis Szegediensis

ATTILA BADÓ, ELEMÉR BALOGH, LÁSZLÓ BLUTMAN, PÁL BOBVOS,
LÁSZLÓ BODNÁR, ERVIN CSÉKA, JÓZSEF HAJDÚ, MÁRIA HOMOKI-
NAGY, ÉVA JAKAB, JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA, JÁNOS
MARTONYI, IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY,
BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, IMRE SZABÓ,
LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000440788

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BADÓ ATTILA, BALOGH ELEMÉR, BLUTMAN LÁSZLÓ, BOBVOS PÁL,
BODNÁR LÁSZLÓ, CSÉKA ERVIN, HAJDÚ JÓZSEF, HOMOKI-NAGY
MÁRIA, JAKAB ÉVA, KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS,
MARTONYI JÁNOS, MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, PACZOLAY
PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, SZABÓ IMRE,
TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324-6523 Acta Univ.
ISSN 0563-0606 Acta Jur.

X 137 0 6

Bevezetés

Százötven évvel az 1848/49-es forradalom és szabadságharc után a korabeli eseményekről kutatóink munkáinak köszönhetően a legtöbb részletet már megismerhettük; kitűnő tanulmányaik és monográfiáik tárják a jelen elé a múlt rejtett történéseit, igazságait. Azonban egyetlen történeti téma feldolgozását sem lehet a teljesség biztos tudatával lezárni: újabb és újabb kutatási területek bukkannak elő, amelyek szintén figyelmet érdemelnek, vagy éppen a már ismert tárgykörökben, ám az előzőektől eltérő megközelítésben, szemléletmódban, de mindig a valót figyelő új írások elemzik, s rendszerezik az eseményeket, a belőlük dedukálható tágabb folyamatokat.

E tanulmány sem tesz mást: bár Debrecen 1848 és 1867 közötti történetével már többen is foglalkoztak, a város korabeli, részletes, kifejezetten *közigazgatás-történetét* eddig – tudomásunk szerint – mégsem készítették el. E dolgozat az említett hiány valaminő pótlására tesz kísérletet – természetesen a teljesség kívánalma nélkül. Témáját az 1848. évi XXIII. tc. szerinti debreceni népképviselői közgyűlés megalakulása és működése jelenti 1848 márciusának idusától 1849 augusztusának elejéig, majd az 1861. évi „kis forradalom” évében való feltámadása és a kiegyezéshez fűződő, 1867-ben megvalósított utolsó újjáalakulása következik.

Az 1848/49. évi s ezt szorosan követő esztendőök debreceni helytörténeti szakirodalma egyébként igen gazdag: először *Szűcs István* készített háromkötetes Debrecen-történeti munkát 1872-ben, amelyben hosszan taglalja a vizsgált korszak eseményeit is, s e fejezeteket tíz évvel később, 1882-ben – igaz, rövidített formában – *dr. Zelizy Dániel* is közzé tette a város egyetemés bemutatására szánt könyvében. 1945-ig új törekvés jelentkezett a helytörténet-írásban: számos vármegye és város igyekezett mintegy *ex libris*- és önéletrajzként a geográfiai, historikai és gazdasági sajátosságairól képet adni az érdeklődőknek; ennek jegyében fogant *Csobán Endre* több munkája, s emellett *Szabó István* 1928-ban elkészítette az első, tárgyaúl közvetlenül az 1848-as eseményeket állító részletes munkát, majd 1948-ban ugyanő jelentetett meg vaskos kötetet a szabadságharc fővárosáról, melyet 1998-ben – változatlan formában – *Orosz István* gondozásában ismételtelen kiadtak. Továbbá készült 1937-ben *Adattár* is Hajdú vármegyről és Debrecenről – ez utóbbi csak röviden sommázza a város történetét. Az 1948 utáni időszak a Debrecen története monográfia-sorozat 2. és új 3. kötete érinti az eseményeket *Balogh István*, *iff. Barta János* és *Irinyi Károly* tanulmányai által – valamint *Orosz István* is folytatott ez irányú, további kutatásokat.

Ezek és még inkább a jegyzetekben említett és hivatkozott sokszínű munkák áttekintése után kellett arra a megállapításra jutnunk, hogy a ténylegesen jogtörténeti szakirányú, modern kutatások ez idáig mégis elmaradtak – a szerzők számos releváns témát említenek, de rendszerükben csupán egy-egy részlet a debreceni közigazgatás 1848/49., 1861. 1867. évi átalakulásának hosszabb-rövidebb ismertetése.

Így a szerző célja: közelebb hozni az érdeklődők számára a másfél évszázaddal ezelőtti kor történéseit, tényeit és atmoszféráját – több oldalról is bemutattva. Az egyiket mindenképpen a korabeli jegyzőkönyvek és irományok – kis-sé heroizáló és néhol apoteózisos – világa adja, a másikat a korabeli lapok – szintén túlzó – forrásanyaga. Elsődlegesen eredeti dokumentumokat alkalmaztunk, de mindezekhez a legnagyobb tisztelet mellett használtuk fel Debrecen város története jeles kutatóinak munkáit, azonban nem törekedett a szokásos, patetikus hangnem követésére. Az összehasonlítás érdekében több helyen utalunk a permanens szegedi és pécsi eseményekre is. Tanulmányunk egyben összefoglalása korábban e tárgykörben publikált részmunkáinknak. Reméljük, hogy ezen dolgozat újszerű megközelítést és katalógust nyújt Debrecen történetéhez, valamint, hogy haszonnal forgatja majd minden érdeklődő olvasó és a kutatótársak is.

I. Előzmények

„Sok ami sok! megálljunk»

Kiált sors: »halld magyar!

Ezt mégsem így gondoltam.»

S új alkuvást akar.»

(Vörösmarty M.: A sors és a magyar ember)

Debrecen gazdasági és társadalmi fejlettsége, valamint jellemzői a 19. század első felének végén alapjaiban megfeleltek a tiszántúli urbanizált területek regionális jellegzetességeinek: a város civis polgársága leginkább az agrártermelésen és a kereskedelmen keresztül kapcsolódott az ország gazdasági életébe, az ipari forradalom első hullámának hatásai itt 1848 előtt még nem érződtek, s a megfelelő nagyipari kapacitás hiányában a helyi kisipar elégitette ki a legtöbb iparüzemi szükségletet.¹

1848-ig Debrecen közigazgatása – akár csak a többi szabad királyi városé – késő feudális (16. századi eredetű) jellegzetességeket mutatott. A magyar királyi helytartótanács ellenőrzése és fennhatósága alatt működött, gazdasági ügyekben a magyar királyi udvari kamara irányítása alá tartozott. Főbb szervei a tanács és 1694 óta a választott hites közönség (község, *electa iurata communitas*) volt élén a néptribunál, melyek világát zárt kapuk őrizték az esetlegesen betekinteni vágyó civis polgárok elől. A 19. század elejére kialakult egy *quasi* hivatalnokrend, melynek tagja között oszlottak meg a főbb magisztrátusi pozíciók: így a szenátori, a főbírói és 1774-től a polgármesteri tisztségek szinte öröklődtek, mindig ugyanannak a néhány befolyásos családnak a kezében maradtak. Az *electa communitas* – mely 60 fős, időről időre önmagát kiegészítő tagságból állt – a vizsgált korszakban a tanács (szenátus) csupán formális ellenőrzését gyakorolhatta, illetve saját berkeiből megválasztotta azt. Ezáltal a „bűvös”, városvezető politikai körökbe csak egy igen szűk réteg tekinthetett be, míg meghatározó jelenségnek számított a korrupció, a nepotizmus és az egyes céhek domináns befolyása.²

¹ MÓZES MIHÁLY: Debrecen ipara a dualizmus korában. In *Debrecen iparának története a kapitalizmus kialakulásától napjainkig*. (Szerk. Ránki György) Debrecen, 1976. 101–106. p.

² ZELIZY DÁNIEL: *Debrecen szabad királyi város egyetemes leírása*. Debrecen, 1882. 898. p., SZÜCS ISTVÁN: *Szabad királyi Debrecen város történelme*. 3. kötet. Debrecen, 1872. 999. p., BALOGH ISTVÁN: A város és népe. In *A szabadságharc fővárosa Debrecen*. 1849. január–május. (Szerk. Szabó István) Debrecen, 1948. 42. p., Debrecen 1848–1849. *Események, dokumentumok, bibliográfiák*. Szerk.: BÉNYEI MIKLÓS. Debrecen, 1974. 7. p., KOMORÓCZY GYÖRGY: Városigazgatás Debrecenben 1848-ig. *Hajdú-Bihar megyei múzeumok közleményei*. 12. szám. Debrecen, 1969. 16–34. p., KOMORÓCZY GYÖRGY: A reformkori Debrecen. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei* 6. Debrecen, 1974. 207–223. p., A helytörténetírás levéltári forrásai I. 1848-ig. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei*. 3. szám. (Szerk. Komoróczy György) Debrecen, 1972. 153–159. p. Szeged jogtörténetéről lásd RUSZOLY JÓZSEF: *A szegedi népképviselői közgyű-*

A rendi országgyűlési követek megválasztásának és követutasításokkal való ellátásának joga is a városi tanácsot illette, s csak a szabadságharc előtti utolsó években – bár a források nem nevezik meg pontosan, de valószínűleg 1839–40 után – járult mindez a tanács és hites község együttes plénuma elé, melynek ténye egyet jelentett az országos tendenciával: a követválasztásba számos szabad királyi városban bevonták a hites közönséget is.

A városi kérdés mielőbbi megoldása volt Debrecen követeinek feladata már az 1843/44. évi országgyűlésen is, azonban akkor még csupán a konzervatív és a liberális erők ellentétes nézetei formálódtak ki, s a szabad királyi városok szavazatszámának valaminő emeléséhez nem kerültek közelebb – ugyanis a karok és rendek tábláján az említett városok mindösszesen egy szavazattal bírtak, a megyei közgyűléseken pedig még annyival sem, mivel nem tartoztak a vármegyék joghatóságához. A megyék és a városok közötti kollíziót jól mutatta az a szinte antinómikusnak tetsző ellentét is, mely szerint a szabad királyi városok akkor járultak volna hozzá belső szervezetük reformjának megvalósításához, ha ezt egy olyan országgyűlésen tárgyalhatják meg, ahol mindegyikük önálló szavazati joggal bír – vagy legalábbis együttesen arányosabb számú szavazattal rendelkeznek –, a vármegyék viszont éppen az említett reformokhoz kötötték a szavazatszám növelését.³

Mindazonáltal *Szentkirályi Móric* mégis jogszabály-tervezetet terjesztett az országgyűlés elé „Törvényczikk a királyi városokról” címmel, amely kilenc részből (fejezetből) állt, és szélesebb társadalmi alapokra kívánta helyezni a városok törvényhatóságát, a helytartótanácsnak enyhe főfelügyeleti jogot szánt felettük; s belső szervezetüket korszerűsíteni szándékozott a tanács helyetti kisgyűlés és a közgyűlési interpelláció bevezetésével. A követek a belső szervezetről szóló részhez (225–381. §§) 486 felszólalást fűztek már a kerületi üléseken is, majd a két tábla kilenc üzenetváltást igénylő, választójogi vagyoni cenzusokról, a helytartótanácsához felterjesztendő határozatok számáról, a főfelügyelő új intézményéről és annak jogköréről szóló hosszas vitája után a javaslat végül nem került az uralkodó elé, s egyértelműen kitűnt, hogy a városi önkormányzat törvényi szabályozásánál a jogi megoldásokat – a szakmai reformelképzelések

---

lés 1848–1871. Szeged, 1984, 7. p. és RUSZOLY JÓZSEF: A népképviselői önkormányzat szegedi történetéhez. In *Alkotmánytörténeti tanulmányok* 3. Szeged, 1993, 27–33. p. lásd még RUSZOLY JÓZSEF: A népképviselői önkormányzat szegedi történetéhez (1848–1871). *Acta Jur. et Pol.* Tomus XXIX. Fasc. 4. Szeged, 1982. 3–9. p.. Pécsről írt KAJTÁR ISTVÁN: *Pécs szabad királyi város tanácsának működése 1848–49-ben*. Pécs, 1975. 47 p., továbbá lásd még KAJTÁR ISTVÁN: A magyar városok joga 1848–49-ben és az európai modernizáció. In *Forradalom vagy reform? Tanulmányok az 1848/49-es szabadságharc állam- és jogfejlődéséről*. (Főszerk. Horváth Attila) Budapest, 1999, 59. p.

³ KAJTÁR ISTVÁN: Szemere Bertalan és a városok reformja. In *Szemere Bertalan és kora* 1. (Szerk. Ruszoly József) Miskolc, 1991, 190–191. p.

helyett – leginkább az élesen szemben álló hatalompolitikai megfontolások szűkítik-tágítják.⁴

A városi-községi kérdés rendezése, a municipalitások modernizációja Európa-szerte is a közjogi gondolkodás középpontjába került a hazai reformkor időszakában, s rendre születtek a népképviselő elvét részben-egészben adaptáló progresszív megoldások Angliától (az ún. *local actek* 1835-től) Franciaországon és Belgiumon át (centralizált struktúrák) Poroszorszáig (Stein reformja 1808-ban, majd további fejlődés 1831-ben).⁵

A kor és a téma kiemelkedő szakértői és kompetens személyiségei közül (pl. Stein Lőrinc, A. de Lamartine) e helyt Szemere Bertalan, a későbbi belügyminiszter, majd miniszterelnök gondolatait idézzük; ő már az 1843. évi országgyűlésen fellépett a timokratikus nézetekkel szemben, ellenezte a vagyoni cenzus megtartását, „mert bármi kevés vagyonnal bír egy, bármi sokkal más, ha az egész értéke, mindennek egyképpen drága”, s felismerte, hogy „a kisbirtokosnak talán még sokkal inkább érdekében áll a közrend, a jogállapot”, amely a „községi szabadságban” nyugszik és a „szabadságnak életfája”. Elvként állította fel annak követelményét, hogy „a városi igazgatásba a nyilván hozassék be [...] hogy független polgárság alkottassék [...] hogy e polgárság autonómiával bírjon [...] hogy bírját s köveit szabadon válassza, s ez utóbbit vissza is hívhasa”. Később, amikor az 1847-ben összehívott országgyűlésen ismételen napirendre került a városi reform ügye és egy újabb, az előbbinél kompromisszumkészebb tervezet született, megállapította, miszerint „kétséget nem szenved, hogy a polgárt legjobban érdekli, ami legközelebről érdekli, a mindennapi élet az a polgárok, a közösség élete [...] Ők a szabadságot annyiban érzik, amennyiben az velők lakik, velők mulat, amennyiben mint házi istenöket házaikban tisztelhetik [...] és ez természetes, ezt a nép józan lelke sugallja, mely bölcsebb minden tudománynál”. Ha az idézet utolsó fordulata az elmúlt százötven évben meg is dőlt, mindenképpen igaz, hogy „a szabadság gyakorlatának egyik biztosítója a saját igazgatási képességen alapuló községi rendszer”, s később, a Batthyány-kormány belügyminisztereként ennek szellemében törekedett az 1848. évi XXIII. tc. keretszabályait a valóság közjogi formájába önteni.⁶

Az utolsó rendi országgyűlésen a várost a liberális Komlóssy László és Sáy Sámuel képviselte, követutatisításait egy tizennégy tagú testület dolgozta ki – bár inkább konzervatív módon. Bennük az alapvető szellemi vezérfonalat azon törekvés jelentette, hogy a városi követek szavazati jogát csak a belső rendezés

⁴ KAJTÁR ISTVÁN: *Magyar városi önkormányzatok (1848–1918)*. Budapest, 1992. 36–44. p., KAJTÁR: *Szemere...* i. m. 192. p., részletesen CSIZMADIA ANDOR: *A magyar városi jog. Reformtörvények a magyar városi közigazgatásban*. Kolozsvár, 1941, 134–166. p.

⁵ KAJTÁR: *A magyar városok joga...* i. m. 61–64. p.

⁶ KAJTÁR: *Szemere...* i. m. 193., 194., 197. p., Szemere életútjának irodalmát lásd: RUSZOLY JÓZSEF: *Szemere szakítása Kossuth Lajossal*. In *Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója*. (Szerk. Balogh Judit) Debrecen, 2004. 89–92. p., RUSZOLY JÓZSEF: *Három borsodi örökhatyó. Palóczy László, Szemere Bertalan, Zsedényi Béla*. Miskolc, 1992. 39–116. p.

törvénybe iktatását követően tárgyalja az országgyűlés.⁷ E javaslat szerint a követek megválasztásának jogosultságát adóteher alapú cenzus szabta volna meg, s kimondta, hogy a ház- és földtulajdonosokat értékminimumra való tekintet nélkül szavazathoz kellene juttatni, azonban a kézműiparosoknak már csak korlátozással, a polgárjog nélküli külvárosi lakosoknak pedig egyáltalán nem járna szavazati jog. A házbirtokosok számát ekkor 816, a releváns kézművesekét 2313 főben határozták meg Debrecenben.⁸ Ami a városok országgyűlési lehetőségeit illeti: a főcél az egyenkénti szavazati jogosultság megszerzése volt. (Azonban tegyük hozzá, hogy csupán 1848 januárjától, míg eredetileg a leghaladóbbnak tartott Pest megyei követutatisítás is csak 30 helyet szánt a 63 szabad királyi városnak – a nagyobbaknak, mint Debrecen is, kettőt. Ehhez egyébként Zemplén vármegye álláspontja közelített leginkább, mivel az 27 szavazatot ajánlott meg 1843-ban.⁹)

Természetesen a végső lendületet a márciusi – bécsi és pesti – események adták meg, amelyek öt nap alatt vezették el a diétát az 1848: XXIII. tc. megalkotásához. E törvénycikk az idő sürgetése miatt erősen keretjellegű maradt, s így a nyomában belügyminiszteri rendeleteknek és városi szabályrendeleteknek kellett kimunkálniuk az önkormányzatiság valódi formáját.¹⁰ Megalkotásának érdekes debreceni vonatkozása, hogy éppen Szeged és Debrecen követi készítették el a tervezet szövegét Kossuth Lajos biztatására (Szegedet Rengy Ferdinánd és Wöber György képviselte).¹¹ Eredetileg egyébként a végül elfogadottnál sokkal részletesebb törvényjavaslatot szándékoztak betérjeszteni az országgyűlés elé a városi kérdés teljes körű rendezése érdekében, amely 170 §-t tartalmazott és öt részre oszlott (A városi községről általában; A polgárokról, a közlakosokról és a polgári képviselőkről; A városi közigazgatásról; A városi tisztújításokról és az országgyűlési követek választásáról; A szabad királyi városok feletti főfelügyelésről), de a megfelelő terjedelmű vitára 1848 tavasza nem kínálhatott elegendő lehetőséget.¹² Mégis, relatív kidolgozatlansága ellenére ezen jogszabályhoz a szabad királyi városok mint axiómához ragaszkodtak még jóval később, 1860/61-ben, a „kis forradalom” hónapjaiban és 1867-ben is egészen a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. évi XLII. tc. hatályba lépéséig (1872).

⁷ BALOGH ISTVÁN: A forradalom sodrában. In *Debrecen története* 2. kötet (1693–1849). (Szerk. Ránki György) Debrecen, 1981. 550. p., KISZELY GYULA – CSOBÁN ENDRE – CSÜRÖS FERENC (szerk): *Magyar városok fejlődése. Magyarország városai és vármegyéi*. I. Debrecen szabad királyi város. A város múltja, jelene és jövője rövid áttekintésben. Budapest, 1931. 119. p.

⁸ BALOGH: *A forradalom...* i. m. 476. p.

⁹ CSIZMADIA: i. m. 156. p.

¹⁰ KAJTÁR ISTVÁN: *A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai*. Európa – haladás – Magyarország. Budapest–Pécs, 2003. 88–89. p., 110–117. p.

¹¹ HABERMANN GUSZTÁV: *Rengy-Aigner Ferdinánd és kora*. Szeged, 2000. 543. p., 547. p. Felhívja rá a figyelmet: RUSZOLY JÓZSEF: Habermann Gusztáv: Rengy-Aigner Ferdinánd és kora. (Ism.) In *Szegedi Műhely*. 2001, 40. évf. 1–2. sz. 119. p.

¹² CSIZMADIA: i. m. 170–171. p.

Mindazonáltal a törvénycikk 4. §-ának trichotom rendszere alapján Debrecen – mivel lakossága az április–májusi összeírás szerint 48.566 főt számlált¹³ – a nagy városok közé tartozott. A helyi események pedig – ha nem is mindenkor az említett lendülettel és lelkesedéssel, de – szintén gyorsan követték egymást.¹⁴

¹³ Hajdú–Bihar Megyei Levéltár (továbbiakban: HBML) IV. A. 1011/a. 118.k. ügyiratszám (továbbiakban: üsz.) 1060.

¹⁴ Válogatás egyéb városok korabeli történetéből (később nem hivatkozott művek): *Szeged története* 2. 1686–1849. Szerk.: Farkas József. A vonatkozó fejezetet írta SZANTÓ IMRE. Szeged, 1985. 719–796. p.; RUSZOLY JÓZSEF: Közigazgatási és igazságszolgáltatási szervezet Szegeden. 1849–1918. In Uő: *Újabb magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 2002. 132–187. p., különösen: 140–148. p.; IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Kecskemét 1848/49-ben. *Kecskeméti füzetek* 1. Kecskemét, 1990.; *Kecskeméti szabályrendeletek*. (1659–1849). Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1991. 313–316. p.; AGGHÁZY KAMIL: *Budavár bevétele 1849-ben* I–II. Budapest, 2001.; Pest-Budai nemzetőrök 1848–49. *Dokumentumok a fővárosi nemzetőrség történetéhez*. Szerk.: Czaga Viktória és Jancsó Éva. Budapest, 2001.; BÁCSKAI VERA – GYÁNI GÁBOR – KUBINYI ANDRÁS: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig*. Budapest, 2000. különösen 111–113. p.; Közcserés és közbátorság Budán, Pesten és Óbudán 1848–49-ben. Szerk.: Czaga Viktória és Jancsó Éva. Budapest, 1998.; *Gyula város története*. II. kötet. A rendezett tanácsú város. (Írta: SCHERER FERENC.) Gyula, 1938. 5–57. p.; MAGONY IMRE: *Székesfehérvár nemzetőrei 1848-ban*. Székesfehérvár, 1998.; ERDŐS FERENC: *Forradalom és szabadságharc Fejér megyében (1848–1849)*. Székesfehérvár, 1998.; Győr–Moson–Sopron megye soproni levéltára 1848–1849-es irattára. Tematikus repertórium. Szerk.: Németh Ildikó. Sopron, 1999. 17–43. p.; NAGY IMRE GÁBOR: Pécs szabad királyi város 1848 tavaszán. In *Baranya. Történelmi közlemények. Emlékszem az 1848–49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére*. 1998–1999. XI–XII. évfolyam. (Szerk. Ódor Imre és Lengvári István) 7–38. p.; MOLNÁR ANDRÁS: Zalaegerszeg 1848–1849-ben. *Zalaegerszegi füzetek* 5. Zalaegerszeg, 1998. *Olvasókönyv. Esztergom és Komárom megye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatt*. Szerk.: Bencze Cs. Attila. Esztergom, 2000.; BALÁZS PÉTER: Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején. In *Győr. Városi történelmi tanulmányok*. Szerk.: Dávid Lajos [...]. Győr, 1971. 197–299. p. különösen 249–284. p.; *Miskolc története 1848-tól 1918-ig*. Szerk.: Veres László. 7–37. p.; *Palóczy László beszédei és írásai 1848–1849*. S. a. r.: Fazekas Csaba. Miskolc, 1998.; RUSZOLY JÓZSEF: *Három borsodi örökhagyó*. Miskolc, 1992. Palóczy Lászlóról lásd: 5–37. p.; *Borsod és Miskolc 1848–1849-ben. Naplók, történetek, visszaemlékezések*. S. a. r.: Dobrossy István. Miskolc, 1998.; *Tanulmányok és források az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc történetéhez*. Szerk.: Dobrossy István. Miskolc, 1998.; NEMES LAJOS: *Eger város önkormányzata 1687–1848*. Eger, 2001.; *Csányi László kormánybiztos iratai. 1848–1849*. I–II. S. a. r.: Hermann Róbert. Zalaegerszeg, 1998.; *Olvasókönyv az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez*. S. a. r.: Jároli József. Gyula, 1998.; *Hódmezővásárhely története* II. 1. rész. A polgári forradalomtól az őszirózsás forradalomig. 1848–1918. Írta VARSÁNYI PÉTER ISTVÁN és SZABÓ FERENC. Főszerk. Szabó Ferenc. Hódmezővásárhely, 1993. 17–83. p., 146–157. p.; VARSÁNYI PÉTER ISTVÁN: Kossuth Lajos és a hódmezővásárhelyiek 1848–1849-ben. *Vásárhelyi téka* 12. Hódmezővásárhely, 1998.

II. A közgyűlés és a közigazgatás 1848-ban és 1849-ben

"Ég veled herceg vár a csatornázási terv
s egy dekrétum szajhák s koldusok ügyében
s még kitalálnom egy börtönrendszert is jobbat
mert mint mondottad helyesen Dánia börtön
Teendőimhez látok..."
(Zbigniew Herbert: Fortinbras gyászéneke)

1. § Útfélen

A pesti események híre a követ tudósítások útján Debrecenbe is március 17-én érkezett, miként Szegedre, s a legtöbb távolabbi törvényhatóságba. Poroszlay Fridrich főbíró elnöklete alatt március 19-én ült össze a rendkívüli tanácsülés a választott hites községgel együtt a tudósítások és a 12 pont megvitatása végett. A lakosság ekkorra már a városháza udvarán és a piacon értesült az eseményekről, és a *Nemzeti Újság* révén a pontokat is olvashatta. A nyilvánosság számára is megnyitott tanácssterembe így nem csoda, hogy hatalmas tömeg tódult be, a hivatalos résztvevők – összesen 35 esküdt és 6 szenátor – is szokatlanul nagy számban jelentek meg. A tíz órakor megnyitott ülésen az érdeklődő közpolgárok kijelentették: a későbbiekben nem szándékoznak beleszólni az ülésekbe, csak hallgatókként ülnek majd ott, azonban a tizenkét pont tárgyalásán részt kívánnak venni. A kérés érthető és természetes volt.¹⁵

A követ tudósítások felolvasásával kezdődött az ülés. Ebben a követek – Komlóssy és Sápó – beszámoltak a március 13-i bécsi eseményekről (Mettérnich lemondása, Albrecht főherceg méltatlansággal való illetése, a fegyvertár megnyitása), illetve az azok hatására és Kossuth kezdeményezésére kidolgozott felirati javaslat megfogalmazásáról, benne a sajtószabadság azonnali hatályba léptetésének követeléséről. Hírül adták, hogy Apponyi főkancellár lemondott, s mellékelték a 12 pont szövegét. Rámutattak, hogy az országgyűlésnek ezentúl Pesten volna a helye, a nemzetőrség létszámát pedig 15000 főre kellene duzsasztani. Végezetül Táncsics kiszabadításáról szóltak.¹⁶

A tanács ezután végzést adott ki a 12 pont elfogadásáról – melyhez a közvélemény is egyhangúlag hozzájárult –, valamint ezzel együtt kiemelte, hogy a király szent és sérthetetlen (*sacrosanctus*); továbbá a városi nyomdát a pesti mintának megfelelően a sajtótörvény megszületéséig (későbbi 1848: XVIII. tc.) az előzetes cenzúráról mentesítették, s ha visszaélés történne, a tanács mint bíróság jár el. Egyszersmind kérték a márciusi törvények hatályba lépéséig és az új kormány megalakulásáig fennmaradó helytartótanácsot, hogy Karap Sándort, a helybeli királyi első bíróság váltótörvényszékének közbíráját, valamint Nagy

---

¹⁵ BALOGH: *A forradalom...* i. m. 477. p., Jkv 1848/I. üsz. 581.

¹⁶ Jkv 1848/I. üsz. 581.

Sándor és Nánássy Gábor tanácsnokokat, Csapó János és Komlóssy Imre esküdteket, továbbá Farkas Károly hites ügyvéd közpolgárt és Lugosy József főiskolai oktatót nevezze ki bírává. Szintén rendelkeztek a nemzeti őrsereg megszervezéséről akképpen, hogy minden 18 és 40 év közötti polgárnak kötelessége rangra való tekintet nélkül beállni az őrsereg soraiba, de a többi lakos számára is nyitva állnak a csatlakozás kapui. A szervezési feladatok koordinálásával Bayler István polgármester-helyettest, Kovács Lajos népszónokot, Csapó Sándor, Kaffka Károly, Farkas Károly, Kovács Ferenc és Csóka Sámuel esküdteket bízták meg, akikhez később Blaszkovich Károly és Komlóssy Imre esküdteket is kirendelték.¹⁷

A követeket pedig felhívták, hogy tudósításaikat ezentúl ne csupán a tanácsnak, hanem a város lakosságának címezzék, s ígéretet tettek, mely szerint a sebespostán érkezett tudósításokat ezentúl mindjárt megérkezésük után tárgyalják; valamint, hogy javasolják a 12 pontnak egy tizenharmadikkal való kiegészítését a következőképpen: „Őfelsége, dicsőségesen országló koronás fejedelmünk a nemzet régi óhajtásához képest minden évnek fele részét Budán töltsse.”¹⁸

Végezetül a várost kivilágították, a jegyzőkönyvet a nép előtt hitelesítették, s a gyülekezet délben feloszlott.

Másnap, március 20-án értesült a Tanács a városi követeknek országgyűlésbeli szavazati joggal való ellátásáról, melynek a megjelent nyilvánosság és a tanácsnokok is mód felett örültek. Elhatározták valamint, hogy a sajtó felett örködő kilenctagú választmányt – a készülő 1848: XVIII. törvénycikknek megfelelően – esküdtszékké kívánják átalakítani.¹⁹

Továbbra is a készülő törvénycikkekről szólva: problémát jelentett, hogy az 1848: IX. tc. hatályba lépéséig az úrbéri szolgáltatások követelhetőek-e, s ha igen, milyen mértékben. A kérdés megoldása egyértelmű volt – bár az érintett úrbéres gazdákra vonatkozóan nem éppen előnyös –: az úrbéri szolgáltatások a törvénycikk hatályba lépéséig – mivel csupán a későbbi törvény derogálhatja a korábbi, a még hatályba sem lépett nem, így – követelhetők. De felszólították a jogosultakat, hogy erőszak, vagy egyéb kényszer alkalmazását mellőzzék tekintettel a közeli szentesítésre. Újabb kérdésként merült fel a leendő IX. tc. hatálya alá nem tartozó, tipikusan úrbéres gazdák által művelt, de mégis majorsági földek sorsának mikénti rendezése. Évégelt bizottságot küldtek ki, hogy Sámsonban és Szováton az *in praxi* az úrbéres telkekkel végső soron egyként kezelte majorsági földeket és az azokból befolyó jövedelmeket válasszák el az előbbi-

¹⁷ Jkv 1848/I. üsz. 581., 585., 706.

¹⁸ Jkv 1848/I. üsz. 581.

¹⁹ Jkv 1848/I. üsz. 582., 583. Az 1848: XVIII. tc.-ről ír: BOTH ÖDÖN: Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte. A sajtószabadság problémája Magyarországon a reformkorban. *Acta Jur. et Pol.* Tomus I. Fasc. 4. Szeged, 1956, Lásd még BOTH ÖDÖN: *Reform és forradalom. Egybegyűjtött írások Magyarország alkotmány- és jogtörténetéből.* Antal Tamás közreműködésével gondozta Ruzsoly József. Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára. Szeged, 2005. (Sajtó alatt.)

ekről.²⁰ Nem egyedi lépés ez, hiszen országos viszonylatban a jobbágyszabályozás egyik problémáját jelentette a majorsági, illetve irtványföldek jogi helyzetének meghatározása, valamint a hegyi szőlők hovatarozásának eldöntése, mivel ezek művelése már nem a közjogi, hanem a magánjogi jogviszony tárgykörébe tartozott.²¹

A törvénycikkekhez kapcsolódóan kimondták továbbá, hogy a belvárosi és külvárosi telkek tulajdonosait – a korábbi gyakorlattal ellentétben – egyenlő jogúaknak kell tekinteni, mivel addig az utóbbiak haszonbérlelőként csak birtokosai voltak a telkeiknek, s nem tulajdonosai, így a város polgárainak járó jogokból és javadalmakból ők nem részesedhettek.²² (Telkeik megváltásáról még részletesen szólunk a polgári haszonvételi jogokról szóló fejezetben.)

Lényeges feladat volt ez időben a közcsend és -béke állandó fenntartása – Batthyány Lajos kifejezetten a törvényhatóságok elnökeit tette felelőssé a „nem reménylendő botrányokra és zavarodásokra nézve” –, minek foganatosítására egy 24 tagú *közbiztonsági választmányt* jelöltek ki. Itt jegyezzük meg, hogy a debreceni közbiztonsági választmány sosem szerzett olyan jelentőséget, mint például a szegedi közrend és biztonság fenntartására szerveződött állandó bizottság, amely szinte valóságos végrehajtó szervvé vált a városban a tisztújításig, átvéve ezáltal a tanács feladatkörének legjavát.²³ Debrecenben így nem alakult ki a szegedihez hasonlatos kettős hatalom 1848 tavaszán.

A nemzetőrség alakítása is folyamatosan zajlott, a közbiztonsági választmány jelentése szerint március 19-re 1300 gyalog és 400 lovas főből álló őrsereg jött létre.

A közrend fenntartásakor a *Miniszeri Országos Ideiglenes Bizottság* (MOIB) április 3-án kelt 139. sz. rendelete szerint országosan különös figyelmet kellett fordítani a Mózes vallású népek elleni atrocitások visszaszorítására, jogaikban való megtartásuk biztosítására. E célra a nemzetőrséget is igénybe vehetőnek rendelte a MOIB, mivel „a haza legnagyobb kincse: ti. a szabadság, mely azonban megszűnt uralkodni ott, hogy a jogok költsönösen tiszteletben nem tartatnak.” Továbbá a biztonságuk érdekében az izraelitáknak kerülniük kellett minden olyan magatartást, ami provokációra adhatott okot (tegyük hozzá, mindez egy kissé furcsán hangzik, mivel nem éppen provokatív megmozdulásaikról voltak híresek). Minden esetre a főbíró örömmel kijelentette, hogy Debrecenben hasonló incidens még nem történt – szemben pl. Péccsel, ahol a márciusi antiszemita megmozdulások következtében számos zsidó család elhagyta

²⁰ Jkv 1848/I. üsz. 615., 617.

²¹ BOTH ÖDÖN: A magyar feudális tulajdon fő vonásai a kései feudalizmus idején. *Jogtudományi Közöny*, 1984. június. 331–332. p., lásd még BOTH: Reform és forradalom. i. m. (sajtó alatt), konkrét példán: PAPP KLÁRA: *Biharország jobbágynépe. A magánbirtok és jobbágysága a XVIII. században*. Csokonai Kiadó. Debrecen. 1998.

²² BALOGH: *A város...* i. m. 46–47. p., KISZELY: i. m. 121. p., Levelezések. 45 Lvltr. (302. beadvány).

²³ BALOGH: *A forradalom...* i. m. 478. p., RUSZOLY J.: *A népképviselési...* i. m. 12. p., Jkv 1848/I. üsz. 592., 712.

kényszerült lakhelyét –, s így elegendő volt a rendeletet tudomásul venni. Májusban azonban külön belügyminiszteri rendelet is érkezett a zsidó népesség védelme érdekében, amely a zsidók telepedési módjáról szóló 1840: 29. tc. alapján 5 nap alatt összeírni rendelte a hatálya alá tartozó lakosságot.²⁴

Az április 4-i közgyűlésen olvasták fel V. Ferdinánd március 31-én kelt 250. sz. királyi leiratát, melyben tudatja, hogy a független felelős magyar minisztérium létrehozásáról szóló törvényjavaslatot néhány módosítással előzetesen jóváhagyja. A tanács ezért köszönetét kifejezendő sokáig éltette a királyt és a magyar ügy számára megnyert, ekkorra már teljhatalmú királyi helytartóvá (királyi alteregó) emelt István nádort.²⁵ Egyébként a nádor már március 17-i levelében utasította a törvényhatóságokat, hogy az általa akkor frissen kinevezett Batthyány rendeleteit a szentesített törvénycikkek hiányában is kötelesek végrehajtani.

Néhány személyi változás is végbement: az addigi polgármester, Reviczky Menyhért március 29-én lemondott, mivel Bihar vármegye követévé választották (helyét Bayler István vette át a tisztújításig terjedő rövid időre), csakúgy, mint április 10-én Dettrich Miklós királyi biztos, mivel a királyi biztosság nem kedvelt intézménye megszűnt (a hír hallatára a közgyűlés szokásos sajnálkozása is elmaradt).²⁶

Minden politikai és jogi rendszerbeli változás magával vonja nem csupán személyi, de az utca- és közterület-elnevezések megváltozását is. Ily módon a Városháza előtti teret (ma Kossuth tér) Nagy Piacz névről Szabadság térré, a Bika fogadót (ma Hotel Aranybika) pedig „Vendégfogadó István Nádorhoz” névre keresztelték át.

Április 11-én véget ért az utolsó magyar rendi országgyűlés, Komlóssy és Sápy követek hazatértek, s előadták tevékenységük „hű vázolatát”, valamint április 25-én a közgyűlésen ismertették a szentesített törvénycikkeket. (Itt tesszük hozzá, hogy Komlóssy eredetileg a város főkapitánya volt, követte választáskor mondott le ezen tisztségéről, s Vass Benjámint lépett a helyébe.)²⁷

A törvénycikkek mihamarabbi kinyomtatása végett a városi vezetőség felkérte Tóth Endre nyomdai művezetőt a szükséges lépések megtételére, melyek eredménye ezer, valamint Telegdi K. Lajos könyvtár részére további 500 példány legyen. (Pesten ugyanezt a feladatot Landerer és Heckenast nyomdájára bízta.)

Az április 26-i közgyűlésen döntés született a törvénykezési és közigazgatási tárgyak azonnali különválasztásáról, s így már a közelgő tisztújításon a főbíró kívül a törvényszéki tagokat és a polgármesteren kívül a közigazgatási tanács tagokat is külön választották meg. Szintén kimondták, hogy a törvényszéki tanács

²⁴ Jkv 1848/I. üsz. 741., Levelezések. 1261/1848. BM. rendelet. KAJTÁR: Pécs... i. m. 11–12. p.

²⁵ Jkv 1848/I. üsz. 715.

²⁶ Jkv 1848/I. üsz. 708., 737., Levelezések. 22 Lvltr. (465/1848. BM. rendelet), BALOGH: A forradalom... i. m. 478. p.

²⁷ Jkv 1848/I. üsz. 898., 899., 907.

a főbíróból és 6 tanácsnokból, a közigazgatási tanács a polgármesterből és 6 tanácsnokból, valamint mindkettő még egy fő- és egy aljegyzőből álljon. S bár még rendezett telekkönyvi rendszer nem létezett, ennek ellenére döntés született a telekbírói hivatal felállításáról is.²⁸

1848 májusa Debrecenben is a város közjogi életét gyökeresen megváltoztató tisztújításra való készülődés jegyében és a tényleges tisztújítás realizálásával telt.

2. § A tisztújítás és a képviselőválasztás

Az 1848: XXIII. tc. 11. §-a szerint a népképviselési alapokra helyezett tisztújítás szervezését mindjárt a törvénycikk hatályba lépése után meg kellett kezdeni: „A jelen törvény kihirdetése után a polgármester, illetőleg bíró, azonnal közös és nyilvános ülésben egybegyűjti az eddigi tanácsot, és választott polgárságot. Egy ülésben a tisztújító szék megtartására a gyűlés tagjai által elnök, egyszersmind küldöttségek választatnak, a választók összeírása végett; továbbá intézkedések tételnek az összeírási eljárás végrehajtása és a választás helye, és ideje körül.” Erre figyelmeztetett a belügyminiszternek az április 26-án tartott közgyűlésen felolvasott rendelete is, amely ismételten, a törvényt részletezve szabályozta a tisztújítás, illetve a népképviselési alapú új közgyűlés megválasztásának menetét. Ezt az összehívott közgyűlés néhány ponton finomította, s végül az előkészületek és a tényleges választások *in concreto* a következőképpen zajlottak.

Az összehívott tanács és a közgyűlés együttesen egy választási elnököt választott többségi elven, titkos szavazással Karap Sándor személyében. A várost hat egyenlő magnitúdójú kerületre osztották fel: a kialakult helyi szokásokra is figyelemmel ezeket a hat nagyobb utcának – lényegében történelmi igazgatási kerületnek – megfelelően alakították ki, jelesen: Hatvan utca, Péterfia utca, Csapó utca, Piacz utca, Czegléd utca és Varga utca.²⁹ Az utcabeli küldöttségeket utasították, hogy tizedenként 2–2 emberrel vegyék kezükbe a lokális szervezést. Majd április 24-én központi választmány is alakult kerületenként – utcánként – 5–5 személy részvételével. A tisztújítás első napjául május 22-ét jelölték ki, amely még éppen belefért a törvény által meghatározott 6 hetes időintervallumba, a közgyűlés tagjainak választását pedig május 27-én tartották. Ehhez össze kellett írni a szavazók névsorát kerületeként, azon belül tizedenként felosztva, házról házra járva, maximum 5 nap alatt. Ezen összeírást a lakosság számának meghatározására is felhasználták, így az ott élő cselédek és családtagokat is regiszterbe vették. Egyben ez szolgált alapul a nemzetőrség szervezéséhez is. Ezért az összeírás két fokozatban zajlott: 1. a lélekszám, majd

²⁸ Jkv 1848/I. üsz. 925., 926., KISZELY: i. m. 121. p.

²⁹ Az utcák mint közigazgatási egységek eredetéről lásd KOMORÓCZY GYÖRGY: Városigazgatás Debrecenben 1848-ig. *Hajdú-Bihar megyei múzeumok közleményei.* 12. szám. Debrecen. 1969, 34–42. p., A helytörténetírás levéltári forrásai I. 1848-ig. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei.* 3. szám. Szerk.: Komoróczy György. Debrecen, 1972. 154–155. p.

2. a tiszti választó képesség számbavétele. Választójoggal azon polgárok rendelkeztek, akik megfeleltek az 1848: XXIII. tc. 6. § (1) bekezdésében foglalt valamennyi konjunktív feltételnek és a 6. § a)–e) pontjaiban meghatározott alternatív feltételek valamelyikének. E szerint:

„A városi közönségnek, a nőket kivéve, mindazon tagjai, kik teljes korúak, sem atyai, sem gyámi, sem gazdai hatalom, sem pedig elkövetett hűségtelenség, csempészkedés, rablás, gyilkolás és gyújtogatás miatt fenyíték alatt nincsenek, törvényesen bevett valláskülönbőség nélkül, választók; ha

a) A város határához tartozó, és a telekkönyvben tulajdon, vagy egyszerűen hitveseik nevére is különleg beírt oly ház, vagy telket, egy év óta bírnak, mellynek értéke kis városban 300 – közép városban 700 – nagy városban 1000, különösen Pest városában 2000 pengő forint: vagy

b) A város határában mint kézművesek, bejegyzett kereskedők, gyárosok, egy év óta telepedve vannak, tulajdon műhellyel vagy kereskedési teleppel, vagy gyárral bírnak, és ha kézművesek, folytonosan legalább egy segéddel dolgoznak.

c) Tudorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, akadémiai művészek, tanárok, a magyar tudós társaság tagjai, kik a városban egy év óta telepedve vannak, és kis városban 40, – közép városban 60, – nagy városban 80, – Pest városban 100 pengő forint házbért fizetnek.

d) Ezeken kívül mindazok, kik a város kebelében két év óta telepedve vannak, és kis városban 200, – közép városban 400, – nagy városban 600, – Pest városban 800 pengő forint biztos jövedelmet, keresetük vagy tőkeértékük után, kimutatni képesek.

e) Kik eddig városi polgárok voltak, ha a fenebbi pontokban leírt képességgel nem bírnak is.”

A lajstromot – amely tartalmazta a jogosult nevét, életkorát és a választási képesség jogalapját – elkészülte után közszemlére bocsátották. Az összeírás szerint a lakosok száma 48566, ebből a választójoggal bíróké 1912 fő volt (4 %).³⁰

A szavazás a kijelölési bizottmányok felállításával kezdődött. Eredetileg ez a tanács és a hites közönség hatáskörébe tartozott, de egy indítvány nyomán átengedték e kétszemélyes bizottmányok létrehozását a választóknak a következő módon: május 18-án reggel 7 órakor minden utcában a választási elnök vezetése alatt a választók gyűlése az elnök által jelölt 3 személyből titkosan választotta ki a 2 bizottsági tagot. A szavazatokat 3–3 személy összesítette utcánként, – mivel a szóban levő eljárással kapcsolatban egy érdekes jelenséget figyelhetünk meg, így – ők nevezetesen a következők:

Hatvan u.: Bacsó Bálint, Csuka Mihály, Károlyi Antal;

Péterfia u.: Sutha Mihály, Szathmári Mihály, Pánczél István;

Csapó u.: Sápý Sámuel, Kovács Ferenc, Nagy Sándor;

³⁰ Jkv 1848/1. üsz. 930., 931–937., 1060., Választmányi iratok 1848/49: választói lajstromok., Levelezések. 6. Lvltr. és az 1960/1848. BM rendelet.

Czepléd u.: Csapó János, Kardos László, Csóka Sámuel;

Varga u.: Kemény Dániel, Budai István, [?] József (a vezetékneve olvashatatlan);

Piacz u.: Nagy József, ifj. Molnár Sámuel, Erdélyi Mihály.³¹

Szavazni itt is csak személyesen lehetett, szóbeli, vagy írásos üzeneteket nem fogadtak el. Az összeszámlálással 10 órára kellett végezni. Ennek megfelelően a végül „elválasztott” személyek:

Hatvan u.: Pokányosi József, Vásárhelyi Sámuel;

Péterfia u.: *Pánczél István, Szathmári Mihály*;

Csapó u.: *Kovács Ferenc, Sápy Sámuel*,

Czepléd u.: *Kardos László*, Sárvári Ferenc;

Varga u.: Szabó Mihály, Újfalusi Sámuel;

Piacz u.: Tóth Sámuel, *Molnár Sámuel*.³²

Összevetve a két listát megállapíthatjuk, hogy a másodikon dőlt betűvel szedett nevek mindkettőn szerepelnek. Ez tehát annyit jelent, hogy hat esetben ugyanazon személyek számlálták a szavazatokat, mint akik maguk is jelöltek voltak a bizottsági tagságra, ami nem lehet véletlen műve, mivel mind az ajánlott neveket, mind a szavazatszedőket központilag határozták meg, ergo – ha a választási elnöknek nem is – legalább a választási bizottmánynak tudnia kellett az egyezségekről, mivel biztos pártatlanságról ezen esetekben még a legnagyobb jóindulat mellett sem beszélhetünk (igaz, arról nincs információnk, hogy valóban történtek-e visszaélések).

Az utcánkénti ajánlások összesítése után meghatározták minden betöltendő tisztségre azon 3–3 személy nevét, akik a legtöbb jelölést kapták, és akik indulhattak 22-én a tisztújításon. Ezt követően a tanács és a választott hites község lemondott, a választási elnök pedig a választás idejére kapitányt, tiszti ügyészt és jegyzőt helyettesített (1848: XXIII. tc. 14. §).

Május 22-én a szavazás helye minden utca számára a Városháza udvara volt a következő elrendezésben: Czepléd és Varga u. a déli kapunál, Piacz és Hatvan u. a nyugati kapunál, Péterfia és Csapó u. lakosai az északi kapunál felállított szavazat szedő bizottságoknál jelenhettek meg. A nagy tömeg és relatíve kevés hely miatt az udvarra csak a szavazati joggal rendelkezőket engedték be, akiknek ezen jogosultságukat igazolniuk kellett. A szavazás reggel 8 órakor kezdődött és tizedenként zajlott. A személyazonosság biztosabb megállapítása végett a tizedenkénti tiszti gazdák is közreműködtek a hozzájuk tartozó polgárok voksolása alatt. Szavazni természetesen csak személyesen lehetett, a szavazat regisztrálásának módszerét a nyíltság jellemezte (a jelöltek neve alá az őket választók nevét feljegyezték). A választás közbeni rendre a nemzetőrség addig szervezett tagjai ügyeltek a város kapitány ideiglenes felügyelete alatt. Vége-

³¹ Jkv 1848/1. üsz. 1051., 1060.

³² Jkv 1848/1. üsz. 1061.

zetül a megválasztottak neveit az utcán kikiáltották.³³ A választások a következő napokban is hasonló módon zajlottak, mivel az első napon csak a polgármestert, a főbíró, és városi kapitányt választották meg. A legnagyobb érdeklődés a polgármester-választást kísérte, mivel ott a részvétel 80,8 %-os volt (1546 szavazópolgár).³⁴

A népképviselői közgyűlés tagjait – a törvénycikknek megfelelően – kijelölés nélkül, május 27-én választották a fentiekkel egyező feltételek alapján. A szavazás módja is hasonlóan alakult azzal a különbséggel, hogy a képviselőkre titkosan kellett leadni a voksokat (1848: XXIII. tc. 18–24. §§). A város lakosságának megfelelően nagy számban, 180 főben állapították meg a közgyűlés képviselőhelyeinek számát, azaz utcánként 30–30 fővel számoltak (a nagy városokban minimum 157 tagból állt a közgyűlés [21. §]). Így a szavazólapra harminc személy nevét kellett felírni. Az – egyébként zöld színű – szavazóív két részből állt: a felső egyharmadában szavazási útmutató volt olvasható Karap Sándor nevével védve, a másik részén két oszlopban kínálkozott a 30, sorszámmal ellátott, kipontozott rovat. Bár a kerületek tehát többmandátumosak lettek, a választási rendszer mégsem tartozott a klasszikusan alternatív rendszerek közé, mivel a felvezetett sorrendnek nem volt jelentősége, nem jelentett prioritást. A választott személyeknél nem volt követelmény, hogy ugyanazon utcának a „jelöltjei” legyenek, mint ahol rájuk szavaztak. Végül minden utcában az ott 30 legtöbb szavazatot kapott személy nyerte el a mandátumot (arra vonatkozóan, hogy a választók jelölés nélkül miből tudhatták – vagy csupán gondolták? –, hogy a szavazólapokra felírtak vajon elvállalják-e esetleges győzelmük esetén a megbízatást, azt feltételezzük, hogy mindenki elsősorban a saját tizedében lakó jelöltek közül választott, s mivel egy tizedben körülbelül 130 választható és választásra jogosult élt, így feltehető, hogy a szavazók ismerték egymás esetleges ambícióit – az viszont bizonyosnak látszik, hogy – ellentétben a tisztviselők megválasztásával – valóban nem rendelkeztek listával a potenciális jelöltekről, mivel ugyanannak a személynek a neve több esetben akár háromféle helyesírási változatban is előfordul a különböző íveken).³⁵

Ezek alapján a tisztújítás eredménye a főbb városi tisztségeknél – melyek három évre szóltak – a következő lett (a megválasztottak neveit dőlt betűkkel szedve jelöljük):³⁶

A polgármesteri hivatalra jelöltekre esett voksok:

³³ Jkv 1848/1. üsz. 1068.

³⁴ BALOGH: *A forradalom...* i. m. 480. p. Balogh István 1492 szavazóról tud.

³⁵ Jkv 1848/1. üsz. 1052., 1064., 930., Választmányi iratok 1848/49: Csapó utcai szavazó lapok, összesítő lap.

³⁶ Jkv 1848/2. üsz. nélkül, 5–13. p., Választmányi iratok 1848/49: tisztújítási szavazatösszesítő listák, SZÜCS: i. m. 1000. p., ZELIZY: i. m. 899–900. p., BALOGH: *A város...* i. m. 43. p., SZABÓ ISTVÁN: Debrecen 1848–49-ben. In *A Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Magyar Történelmi Szemináriumának közleményei*. 3. szám. Debrecen, 1928. 14–16. p., Hajdúvármegye és Debrecen sz. kir. város adattára (a továbbiakban: *Adattár*). Debrecen, 1937, 202–203. p.

Poroszlay Fridrich v. főbíró 922 szavazat, Nagy Sándor volt tanácsnok 161 szavazat, Csapó János volt esküdt 463 szavazat; Összesen: 1546 szavazó.

Főbíró:

Nagy Sándor 733, Bayler István 396, Komlóssy László v. tanácsnok 363; összesen 1492.

Főkapitány:

Csapó János 897, Blaszkovich Kálmán v. tanácsnok 100, Tar Károly v. első jegyző 260, összesen: 1157.

A kijelölő választmány a fentiek „elválasztása” után kettéosztva: egy részt a polgármester, más részt a főbíró elnöklete alatt folytatta tanácskozását.

Törvényszéki tanácsnokok:

1. helyre: *Bayler István* 248, Tikos István v. alügyész ? szav., Szőnyi Lajos v. esküdt ? szav.
2. helyre: *Csató István* 46, *Nagy Mihály* 64, *Buday Ferencz* 59; összesen 169.
3. helyre: *Komlóssy László* 492, *Nánássy Benjamin* 354, *Bató Márton* v. esküdt 299; összesen 1145.
4. helyre: *Csató István* 991, *Pfansmid Károly* v. közjegyző 253, *Kis Orbán Lajos* v. esküdt 94; összesen 1118.
5. helyre: *Blaszkovich Kálmán* 144, *Tar Károly* 866, *Medgyassay Sámuel* 19; összesen 1123.
6. helyre: *Pfansmid Károly* 735, *Nánássy Benjamin* 116, ifj. *Telegdi László* (ügyvéd) 43, összesen 894.

Közigazgatási tanácskozásra megválasztottak: Kovács Lajos, Komlóssy Imre, Kaffka Károly, Csáthy Károly, Tikos István, Szabó Bálint, Kis Lajos.

Törvényszéki aljegyző: Böszörményi Károly.

Közigazgatási aljegyző: Nagy Lajos.

Tiszti főügyész: Dalmi Károly.

Megválasztották továbbá a tiszti alügyészt, a mezei rendőrkapitányt, a telekbírárt, a segéd telekbírárt, a városi alkapitányt, a kapitány tollvivőjét, vásárbírárt, a közlevéltárnokot, 2 számvevőt, 2 tiszti főorvost, erdőmester, tiszti mérnököt, a felső és alsó járási mezőbírákat és kaszálóbírákat (1–1) és 2 tiszti sebészt. Megjegyezzük, hogy az így választott összesen 37 tisztviselőből 18 már korábban is teljesített valamilyen szolgálatot.

A törvénycikk rendelkezéseinek megfelelően (16. §) „a városokban jelenleg létező tisztviselők közül azon egyének, kik olly hivatalt viseltek, melly a jelen törvény kihirdetése előtt, éltök fogytáig rendszerint ujtás alá nem esett, fizetésüket éltök fogytáig megtartják; ellenben ha a jelen törvény szerint tartandó tisztújítás alkalmával, vagy az eddig viselt, vagy magasabb hivatalra megválasztatnak, a választást elfogadni kötelesek, különben nyugpénzöket elvesztik; – és

szinte úgy elvesztik akkor, ha fenytő közkereset útján bármikor valamely büntény miatt marasztaltatnak”.

A számadással tartozó hivatalnokok pedig „a városi törvényhatóságnak részletes elrendezéseig, eddig viselt hivatalaikban meghagynak ugyan; a pénz- és egyéb táakra leendő felügyelés azonban a jelen törvény szerint választandó tanács felelőssége alá helyezhetik; mely hogy ebbeli felelősségének teljes mértékben eleget tehessen, egyszersmind azon hatalommal ruháztatik fel, hogy tapasztalandó bármely visszaélés, vagy hanyagság esetében, a számadókat a körülményekhez képest azonnal elmozdíthassa, sőt le is tartóztathassa, és bűnperbe idéztethesse, helyettük ideiglenesen más kezelőket nevezhessen, és általánosan a pénztárak biztosítása iránt minden szükséges intézkedéseket megteheszen” (1848: XXIII. tc. 17. §).

A választások eredményét a tisztújító közgyűléseken (május 22–27) hirdették ki hivatalosan, melyek tagjai voltak: a választási elnök, Karap Sándor, a kijelölt választmány 12 tagja, a tanács tagjai közül Poroszlay Fridrich (Frigyes) főbíró, Nagy Sándor, Bayler István, Csató István, Blaszkovich Kálmán, Vass Benjamin tanácsnokok, a főjegyző, az aljegyzők, a választott hites község elnöke, Kovács Lajos népszóló, a most még „életben levő” esküdtek és a nagy számban összesereglett polgárok és közlakosok.

A közgyűlés-sorozatot Karap Sándor választási elnök nagyszabású beszéddel nyitotta meg. Ebben a népképviselői elv jelentőségét a következőekben fogalmazta meg: „[Ezen tisztújításkor] minden korlát nélkül szabadon választott képviselők és a magunk választotta bizottmány irányadó, vagy mérséklő befolyásával választjuk [előjáróinkat és képviselőinket...] az alkotmányos polgári szabadság mint legszentebbike, úgy legfontosabbika ez, amely az erkölcsi felelősséggel van egybekötve. Alapeszme tehát az önkormányzat eszméje volt, amely képviselői elven nyugodott.”³⁷

Beszédében leszögezte, hogy a jövő teendői mellett nem lehet megfeledkezni a múlt kiemelkedő eseményeiről, hiszen a város és az ország „a századok ostromát győzelemmel kiállta, de jelenben újabb vészek [leselkednek], éspe-dig bokrosabbak, mint valaha”.

A nemzetiségekkel való békés együttélés szükségességéről is szólt: „mert [az] polgári boldogságot teremtven milliók rokonszenvét milliók követésvágyát idézi elő, már pedig tisztán áll, hogy a szabadság annál biztosabb, állandóbb, minél többek között van felaprózva.”³⁸

Továbbá rámutatott: nincsenek választói jogok választói kötelességek nélkül (korreláció). Mivel a felelősség legalábbis fele része azokon nyugszik, akik a tisztviselőket választják, olyanokat jelöljenek, akik a közérkölcsiségnek megfelelnek, „kikben a választók okszerűleg megnyughassanak, és kiknek kijelölése által a választói szabadságnak csak irány adassék, nem pedig kellemetlen korlátok tétessenek.”

³⁷ Jkv 1848/2. üsz. n. 1. p.

³⁸ Jkv 1848/2. üsz. n. 2. p.

Ezután Poroszlay főbíró maga és az addigi tisztikar nevében lemondott, és engedelmet kért mindazoktól, akiket esetleg 37 évi tevékenysége alatt nem készakarva, de netalán megsértett. A levéltárak (titkos, magán-) kulcsait az elnöknek adták át, személyes nyugdíjra nem számítottak. Egyébként az újonnan megválasztott polgármester, Poroszlay Fridrich – aki erdélyi nemesi családból származott – ismert és szakmailag tapasztalt személyisége volt a debreceni közjogi életnek: 1812-től jegyzőként, 1822-től főjegyzőként, 1828-tól már második szenátorként s 1844-től főbíróként vett részt a közigazgatásban; 1848-ban éppen 60. évében járt.³⁹

A május 28-i rendkívüli közgyűlésen feleskették az előző napon megválasztott képviselőket is. Az új, immár népképviseleti közgyűlés képviselői részben ugyanazon személyek közül kerültek ki, akik már korábban is részt vettek a hites község tevékenységében, csakúgy, mint az új tisztviselők körülbelül fele a korábbi magisztrátusokban. *Balogh István*nak sikerült megállapítania 142 képviselő foglalkozását: eszerint 48 személy volt kézműves, vagy mesterember, közülük 1 szíjgyártó, 9 tímár, 3 gubacsapó, 1 fazekas, 2 kovács, 6 mészáros, 6 szabó, 4 hentes, 4 csizmadia, 3 esztergályos, 2 órás, 1 lakatos, 1 asztalos, 2 szűcs, 1 szappanos és 1 szűrszabó; valamint 40 szántóvető, 8 ügyvéd, 1 mérnök, 3 professzor, 13 kalmár, 1 gyógyszerész, 1 olajos, 1 vasáros, 4 fűszeres, 1 üveges, 3 ecetáruló, 3 söregyűjtő, 4 nyeresz, 1 napszámos (!), 1 juhos, 1 őrlős, 1 insurgens, 1 méhész, 1 magánzó, 5 hivatalnok, honorácior. Vagyoni helyzetüket tekintve pedig háromnegyedük a legmagasabb adót fizetők (virilisták) közé tartozott.⁴⁰ Lényeges változás a korábbiakhoz képest annyiban történt, hogy a vagyonos polgárság szélesebb rétegei kanalizálódtak be a város ügyeinek legfelsőbb szintű intézésébe, azonban voltak a tagok között olyanok is, akik adója a 10 forintot sem érte el.

Karap Sándor enapi beszédében az előzőekben megkezdett gondolatmenetét folytatta: „Korunk jelszavai, a szabadság, egyenlőség, testvériesség nálunk és általunk valósággá váltak. Nem vaktörténet míve ez, sem nem az emberi kiszámításoké, jó népünk szelíd jelleméből kifolyó természetes eredménye ez, mely... hasonló békés úton fejlődésünkről kezességet nyújt [...]”

„Választunk magunknak elöljárókat, bírakat, képviselőket szabadon úgy, hogy a törvény engedni akarja – ez jog. Engedjünk híven az ő törvényes akaratuknak, rendeleteiknek, hódoljunk minden törvénynek, mely általok nyilatkozandik, ajándékozzuk meg őket bizalmunkkal, mely a társaságnak leg-hatalmasabb ragasza – ez követelmény.”⁴¹

³⁹ Jkv 1848/2. üsz.n. 3–4. p., GAZDAG ISTVÁN: Debreceni polgármesterek. In *A Hajdú–Bihar Megyei Levéltár Évkönyve* XIX. Szerk.: Gazdag István. Debrecen, 1992, 108–109. p.

⁴⁰ Jkv 1848/2. üsz.n. 15–18.p., BALOGH: *A város...* i. m. 44. p., BALOGH: *A forradalom...* i. m. 480. p.

⁴¹ Jkv 1848/2. üsz.n. 19. p.

Az ismételt, örökérvényű kijelentés volt: jog és kötelezettség együtt jár, ehhez tartozik még a népképviselő elve szerinti nyilvánosság. Mindennek – klaszszicista hangú – végcélja egy lehetett: a közjó.

Ezen fejezetben tárgyaljuk – jellegének rokonsága miatt – az országgyűlési képviselő-választás témáját is. A belügyminiszter május 22-én 1690/B. szám alatt kelt és a közgyűléssel május 31-én ismertetett rendeletében megállapította, hogy – bár még javában zajlott a tisztújítás – „a megyék, városok és kerületek átalakulása kevés kivétellel és érezhető rázkódtatás nélkül eszközölve van.” Ezért sor kerülhetett az új országgyűlés immár *képviselő*inek megválasztására is, hiszen „a nemzet önlétszeretét voltaképpen csak az országgyűlésben éri el, mely jogai felett örködni és a veszély rohamainak diadalmasan ellent állni legalkalmasabb.”⁴²

A képviselőválasztás napjára június 14-ét jelölték ki. A várost az 1848: V. tc. 6. §-a szerint 3 kerületre osztották, mivel a város ennyi képviselőt küldhetett. A beosztás a már szokott módon történt: Péterfia utca és Csapó utca képezték az első, Czegléd utca és Varga utca a második, Piacz utca és Hatvan utca a harmadik választókerületet. Ezután központi választmányt jelöltek ki, amely mindhárom kerületbe 3–3 tagból álló küldöttséget rendelt (ez a választmány gyakorlatilag megegyezett a tisztújítás hasonló szervével, az elnöke szintén Karap Sándor lett, tagok voltak még: Pánczél István, Nagy Mihály, Csóka Sámuel, Nánási Benjámin, Kálmánczei Gábor, Dettrich Miklós és 4 jegyző). A szavazókat ismét összeírták június 2-i határidővel. A választások jelölő bizottságok nélkül zajlottak, a jelöltek személyére a szavazás napján bárki javaslatot tehetett, az ajánlásokat az adott kerület választási elnöke vette fel a jegyző jelenlétében. Több jelölt esetén legalább tíz választó kérésére ezután lehetett voksolni többségi elven, titkos szavazással. Mindenki csak a saját kerületében élhetett jogával. Az első két kerületben szavazás nélkül, egyhangúlag választották meg Tar Károlyt és Farkas Károlyt. A harmadik kerület eredetileg Deák Ferencet kandidálta volna, de mivel ő visszalépett és három jelölt is mutatkozott, így utólag itt valóban meg kellett tartani a szavazást, mely eredményeként Komlóssy Imrét tették meg képviselőül. Az országgyűlési képviselőválasztást – valószínűleg a nyári szántóföldi munkálatok és az esetleges választói értetlenség miatt – jóval kisebb érdeklődés kísérte, mint a tisztújítást, noha ezúttal valamivel több, összesen 2323 polgár rendelkezett az 1848: V. tc. szerint szavazati joggal, de csak 1434-en éltek vele (61,7 %).⁴³

Ezen fejezet lezárásaként Deák Ferenc leveléből idézünk, amelyben megköszöni a város bizalmát, egyszersmind máig ható gondolatokat formál az országgyűlési képviselők küldetésének céljáról: „Mennyivel élénkebb örömet gerjesztett bennem a magyar alföld ősi, tősgyökeres fővárosának, a romlatlan magyar

⁴² Jkv 1848/2. üsz. 41.

⁴³ Jkv 1848/2. üsz. 41., 44., 5., BALOGH: *A forradalom...* i. m. 481. p., *Adattár:* i. m. 203. p., vö. RUSZOLY JÓZSEF: Országgyűlési képviselőválasztások 1848-ban Csongrád vármegyében és Szegeden. In *Uő: Alkotmány és hagyomány.* Szeged, 1997. 85–116. p.

nemzetiségű tűzhelynek, Debrecennek azon kitüntető s megtisztelő figyelme, miszerint engemet országgyűlési képviselőjévé választván, a bizodalomnak azon legbecsebb nemével ajándékozott meg, mely szabad alkotmányos országban minden alkotmányosan érző polgárra nézve a legszebb megbecsültetés; annyival inkább fájdalom, hogy a kitüntető bizodalom felhívását elfogadnom nem lehet. Kedves szülőföldem Zala, melyet már más alkalomnak is képviselni szerencsém volt, – azon vidék, melyben életem nagyobb részét töltöttem, mely látta bölcsőmnék ringatását, melyhez a legszorosabb, legszentebb láncolatok kapcsolnak – parancsolt újra velem és követté választott [...] tisztelt választó közönség, [...] nagybecsű felhívásának nem engedhetek s arra forró köszönetem kijelentésén kívül csak azon ígérettel válaszolhatok, hogy legyek bár Zala, vagy Debrecen követe, minden esetre szeretett hazám követe leszek, s ennek javára erőm s tehetségemhez képest munkálni míg élek és mozgok, soha meg nem szünöm [...] mert egy hazában csak egy közérdek, egy végcél lehet.”⁴⁴

3. § *Az út felé: a népképviselési közgyűlés krónikája 1848-ban*

Az újonnan, új rendszerben, új, s javarészt csak hírből ismert értékek szerint szerveződött közgyűlésre nehéz feladatok vártak a megválasztását követő hónapokban: helyi szinten a népképviselési és alkotmányos berendezkedésnek megfelelő intézményi átalakítás befejezése, és az ígéretes, ámbátor még igen képlékeny „polgári” viszonyok megszilárdítása, amelyet azonban minduntalan lassított – s végül is teljes kibontakozásában és működésében megakadályozott – az országot kívülről fenyegető, váltakozó irányú veszély, amely hol Bécs, hol Zágráb felé fordította a kapkodó figyelmet.

Időről időre felbukkanó témát jelentett a kormány iránt érzett rokonszenv kimutatásának kérdése. Sorra érkeztek a különböző törvényhatóságoknak a minisztériumot feltétlen bizalmukról biztosító indítványai, amelyekhez való csatlakozásra szólították fel a várost (pl. Szombathely, mely saját, kiemelkedően haladó „16 pontját” is mellékelte, s benne a magánjogi kodifikáció, a büntető-törvénykönyv, a *fixum judicium*, a bírói felelősség és a szabad nyilvánosság, illetve a telekkönyvi rendszer megvalósításának óhaja is helyt kapott; de küldött felhívást Szeged, Nagykovács, Baja, Zalaegerszeg városok, valamint Heves, Nógrád, Bihar és Torna vármegyék közönsége is). Ezért a város úgy határozott, hogy – mivel a leérkező rendeletek pontos és gyors végrehajtásával kellően manifestálja bizalmát – minden felhíváshoz nem csatlakozik, legfeljebb tudomásul veszi és támogatja azokat: „[A város] a minisztérium eddig alkotmányos, a nemzet jóléte és hazánk felvirágoztatására intézett minden eljárását méltá-

⁴⁴ ZELIZY: i. m. 898–899. p. Deák egyébként zalaszentgróti mandátumát tartotta meg. Lásd még MARJANUCZ LÁSZLÓ: Deák és a parlamentáris kormányzat kérdése 1848-ban. In *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon*. A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára. 1. Szerk.: Balogh Elemér. Szeged, 2004, 209–215. p.

nyolva, az iránti határtalan bizalommal van, és azzal lenni mindaddig, amíg a minisztérium a megkezdett alkotmányos útján halad, meg nem szűnik.”⁴⁵

1848 nyarának egyik állandó problémája a nemzetőrség megszervezése és készenlétben tartása volt. Batthyány miniszterelnök május 16-i rendelete értelmében összeírt nemzetőrség bemutatkozása június 4-én reggel 6 órakor történt a Szabadság téren a felesketéskor. A felesketetteket házi elszállásolásban kellett részesíteni, ami egy idő után – el nem ítéhető módon – jelentős feszültséget okozott a polgárságnak. Ugyanakkor a belügyminiszter felhívta a lakosság figyelmét, hogy a haza támogatását egyéb módon, jelesen felajánlásokkal is realizálni lehet: donációként elfogadtak pénzt, árut, sőt kölcsön formájában adott összegeket is. A lakossági támogatások összeírására 6 fős bizottságot állítottak fel Kálmánczei Gábor, Sutha Mihály, id. Nagy Mihály, Szathmáry Sándor, Ormos József és Simon György részvételével. A város maga is tett felajánlást – leginkább persze kölcsönösszegekből, mivel pénztartalékai gyakorlatilag teljesen nullifikálódtak. Megindult közben a toborzás is toborzó tiszttel és orvossal.⁴⁶

Az első igazi riadalmat az keltette, mikor Mészáros Lázár utasította a város vezetését, hogy a megtámadott Bács és Torontál vármegye megsegítésére azonnal mozgósítható haderőt állítson ki (hasonló felszólítást kapott Budapest[!], Békés, Arad, Hódmezővásárhely, Szentés, Szolnok, Mezőtúr, Gyula, Nagyvárad városok, valamint számos megye is). A rendelethez a hadügyminiszter hozzátette, hogy akik támadtak „korántsem szerbek vagy horvátok, minthogy ezek a magyar koronáért és nemzetért igaz testvérekként mindig vérüket és életüket áldozták, így ezennel is bizonyosan a magyarral közös szabadságért[!] fognak inkább buzogni, harcolni, mintsem rabigát hordani [... hanem] elkorcsosult, vakmerő, gyűlevész hálátlan népcsoportok lehetnek.”⁴⁷ – Nem szükséges kommentálnunk, mekkorát tévedett. Mindazonáltal a szervezés megindult, Csapó János főkapitány és Vecsey József képviselők utasítást kaptak a fegyverek szétosztására.

A város elszállásolási gondjai ugyanakkor tovább nőttek, mivel nemhogy 1500, de ezer nemzetőrnek sem volt hely, így a közgyűlés kérte Mészáros Lázárt, hogy engedélyezze az önkéntesek egy részének a környező településeken való elhelyezését, mivel az összevonás úgy is biztonsággal és gyorsan elvégezhető.

Intézményi kérdések is hamar felmerültek: leglényegesebb a nádor június 12-én kelt 3967. számú, Szemere Bertalan által ellenjegyzett rendelete alapján a *rögtönítélő bíróság* azonnali felállítása volt a lázadás, lázítás, lázadásra bujtogatás, s ezek következményeként történt emberölés, rablás, gyújtogatás, illetve azon hasonló bűncselekmények esetére, amelyek a hatóságok közbelépésére kísérleti stádiumban megrekedtek. Az azonnal megszervezett rögtönítélő bíró-

⁴⁵ Jkv 1848/2. üsz. 55., lásd még üsz. 91., 162., Levelezések. 33., 35., 45., 47., 50., 58., 63., 68. levél.

⁴⁶ Jkv 1848/2. üsz. 7., 8., 10., 40., 75.

⁴⁷ Jkv 1848/2. üsz. 106.

ságnak rendszeres jelentést kellett tennie működéséről. Ezen statáriális szervek létrehozását (1848. július 7.) igen széles körben és alapossággal hirdették ki (még a csöszházakban is!). Az elnöke Nagy Sándor főbíró, elnök-helyettese Bayler István közbíró lett, bíráivá Nagy Mihály, Komlóssy László (őt a királyi táblai ülnökévé is megtették), Csató István, Pfansmid Károly tanácsnokokat neveztek ki. Mivel a működési szabályok szerint több tagot kellett kinevezni, mint amennyire a bíraskodáshoz szükség volt, ezért még Lengyel János, Schwarcz Sámuel, Tóth Sámuel és Nánássy Benjámin tanácsnokokat is beiktatták a bírák sorába.⁴⁸

További változást jelentett az erdősi tisztség megszüntetése (erre a tisztújításkor egyébként már jelölés sem történt), egy új tanácsbeli- és egy telekbírának, egy új főjegyzőnek és egy ellenőrnek a kinevezése. Komlóssy László királyi táblai ülnökké való kinevezése az esküdtszék felállítására kiküldött választmányban is hiányt okozott (az esküdtképesek összeírása még június elején megtörtént⁴⁹), mely helyébe új választmány lépett Sápy Sámuel, Szentpétery János és Sárvány Ferenc részvételével, a távozása miatt megüresedett törvényszéki tanácsnoki tisztségre pedig Blaskovics Kálmánt választották meg. Komlóssy Imre és Tar Károly országgyűlési képviselők helyébe a közigazgatási tanácsban Szöllösi János és Vecsei József kapott kinevezést. Időközben egy *harmincad csempészeti ítélőszéket* is felállítottak, amely egy elnökből és négy bíróból állt.⁵⁰

Az *utcánkénti bíróságok* felállítása végett a közgyűlés utasította az egyes utcák képviselőit, hogy maguk közül két rendes és két helyettes tagot válasszanak ki, mivel az említett bíróságok működéséhez erre a feladatra esküt tevő képviselők részvételére is szükség volt. Az eskütétel augusztus 7-én zajlott, a megbízás 1849. január 1-jéig szólt annak ellenére is, hogy a belügyminiszter nemtetszését fejezte ki a bíraskodás ilyenén módon történő egyszerűsítését és gyorsítását illetően. Az utcákban mindemellett a tizedesi, tízházgazdai alsó fokú közigazgatási intézmény is feléledt.

A városi törvényszék részéről kifogás merült fel arra nézve, hogy tagjai nem vehetnek részt a közgyűlésen szavazati joggal, hacsak képviselővé nem választják őket. Csupán a jelenlét engedélyezett számukra, noha ők is a városi tisztviselők közé tartoznak – az 1848: XXIII. tc. 29. §-a szerint pedig a közgyűlés a városi tisztviselők és a képviselők együtteséből tevődik össze. Ezen felvetés kivizsgálására a belügyminisztert kérte fel a közgyűlés, aki szeptember 6-án kelt válaszában elutasította e diszkrimináló megoldást.⁵¹ (Megjegyezzük, hogy a

⁴⁸ Jkv. 1848/2. üsz. 119., 166., Levelezések. 65. levél. vö. 1841. évi 22659. sz., 1846. évi 27822. sz., 1847. évi 184. sz. helytartótanácsi rendeletekkel.

⁴⁹ Az esküdtszékekről lásd BOTH ÖDÖN: Küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. április 29-i esküdtszéki rendelet. *Acta Jur. et Pol.* Tomus VII. Fasc. 1. Szeged. 1960. lásd még: BOTH: *Reform és forradalom*. i. m. (Sajtó alatt.)

⁵⁰ Jkv 1848/2. üsz. 110., 152., 169., 190–194., 233., Levelezések. 69. Lvltr. (1248/1848. PM rendelet).

⁵¹ Jkv 1848/2. üsz. 355., 380., 610., Levelezések. 8636/1848. BM rendelet és 10061/1848. BM rendelet.

probléma érdekes, mivel a végrehajtó szerv tagjai valóban rendelkeztek szavazati joggal a döntéshozatali szervben – ami nem okvetlenül szerencsés –, de a közigazgatástól különválasztott törvénykező szervek tagjai – szerintünk egyébként helyesen – nem.) A közgyűlés egyébként – tartván magát a közigazgatás és a bíraskodás különválasztásához – kimondta azt is, hogy bírói ítéletek felett „intézkedési jogot nem érezhet”.

A nemzeti őrseregbe való belépés ellen – voltaképp érthetően – tiltakozó számos polgár ügyében július 19-én határozott a közgyűlés. Orvosi vizsgálat alapján 85 személy kérelmét akceptálták – és sokkal többet nem. Az *Alföldi Hírlap* a témáról roppant éles hangon ekképp cikkezett: „Néhány finnyás úr nem érezvén hajlamot magában, hogy a hon védelmezése végett megszokott commiditását megháborítsa, folyamodvánnyal járult a város előjáróságához, hogy a nemzetőri szolgálat alól mentsék fel. – E folyamodványok csodálatosnál csodálatosabb orvosi bizonyítványokkal spékeltetve, a közgyűlés által bizottmányhoz utasítottak, mely [...] július 16-án [...] úgy találta, hogy a legtöbb folyamodó elfogadható ok nélkül szabadkozik a nemzeti szolgálattól. – Különös, hogy főképp a vagyonosok erőlködtek magokat ezen szolgálat alól kihúzni.”⁵²

Azon családok, amelyek tagjaiknak a nemzetőrségbe való beállása miatt lehetetlen, vagy nehéz megélhetési viszonyok közé kerültek, támogatásra jogosultak – határozott egy bizottmány. Javaslatára szerint az ehhez szükséges pénzmenyiség azoktól szedhető be, akik 1. öregségük, vagy 2. testi hibájuk miatt nem szerepelnek az őrvitézek között, 3. akik nem a városban laknak, de ott házzal bírnak, valamint 4. az özvegyasszonyoktól, és 5. azoktól, akik hatalom alatti fia nincs szolgálatban, s 6. akik kisebb hibájuk miatt helyi szolgálaton kívül másra kötelezve nincsenek.⁵³ A kvártélyváltság adót pedig a személyes katonatartást terheltjei fizethettek megváltás gyanánt.

A nemzetőri szolgálat – nem meglepő módon – valóban egyre népszerűtlenebbé vált: augusztus 20-ra újabb önkéntesek összeírását rendelte el a közgyűlés, de csak nevetségesen alacsony számban, összesen 245-en jelentkeztek eskütételre, ezért meghosszabbították a jelentkezési időt – legalább 600 főt reméltek. Egy hét múlva Poroszlay bejelentette, hogy a toborzás befejeződött (a jegyzőkönyv nem tesz említést a pontos létszámról!), ezzel egy időben a hadügyminiszter utasítására végül is feloszlatták azokat az egységeket, amelyek létrehozásának pontos célja – inkább talán értelme – nem létezett. Az önkénteseket egyébként három csoportba sorolták: 1. nemzetőrök, 2. csak fél évre jelentkezők, 3. egyedül csak lovon történő szolgálatot vállalók. A városon kívüli szolgálatra sorshúzással választottak ki 600 gyalog és 200 lovas nemzetőrt. A díjazást 3 hónapra 20 pKr. értékben kivetett adóból és az éves hadiadóból igyekeztek fedezni, az összegét pedig eltérően készültek megállapítani attól a 8 pKr.-tól, amit a miniszterelnök egyik rendeletében előírt, (holott a városnak ekkorra már

⁵² Alföldi Hírlap (a továbbiakban AH) I. évf. 1848. 7. sz. július 23. 25. p., Jkv 1848/2. üsz. 236.

⁵³ Jkv 1848/2. üsz. 338.

gyakorlatilag csak adósága volt, mintegy 1,5 millió váltó Ft).⁵⁴ Végül a város vezetése is kénytelenkellet elismerte, hogy önkéntes jelentkezések útján „reménység nem lehet, hogy városunkból oly csapat indíthatnék ki, amelyet az álladalom ily várostól méltán elvárhat.”⁵⁵ De problémát jelentett a már kiállított nemzetőrök felfegyverzése is: ennek céljára – a város anyagi tartalékaiból mindezek fedezésére másként nem futván – a tűzi pénztártól 400, az árvák pénztárától 1600, a kórháztól 250, a színháztól pedig 290 pFt összeget vettek el.⁵⁶

Ennek ellenére augusztus második fele és szeptember már teljes egészében a nemzeti őrsereg szervezésével telt – mint ismeretes, sajnos, szeptember 11-étől szükség is lett rá. *Jellasics* betörésének hírére⁵⁷ a közgyűlés szeptember 18-án a hallgatóságnak a tereméből történő kivezetésével *tanácskozmánnyá* alakult. Azon határozatot hoztak egy honvédelmi és egy *közbátorsági bizottmány* felállításáról Csapó János elnöklete alatt. Az előbbi október 2-án végül megszüntették, s feladatait (pl. toborzás) a közgyűlés és a főkapitány vette át; az utóbbi viszont elviekben „teljes hatalmat” kapott, s összehívási joggal is bírt a közgyűlés felé, ennek ellenére tevékenysége a következő hónap során még nem hagyott mélyebb nyomot.⁵⁸ Elrendelték továbbá a városban tartózkodó idegenek pontos összeírását, és rögzítették a nemzetőrök javadalmazását 20 pFt-ban, amely esetleges haláluk után – amíg férjük nevét viselték – az özvegyeknek járt.

Ugyanakkor Karap Sándort és Sápý Sámuel Pest-Budára küldték azzal a megbízatással, hogy a miniszterelnöknek nyújtsák át a város önkéntes és választott nemzetőreinek listáját, valamint mihamarabb kézi fegyverek, ágyúk és gytacsok beszerzéséről gondoskodjanak, azonban csupán nagy nehézségek árán 3 ágyút, 10 darab golyót és 5 kartácstöltetet sikerült kieszközölniük a hadügyminisztértől. Mészáros Lázártól ugyanakkor utasítást kaptak 50 tüzér toborzására – ami gyakorlatilag több volt, mint a rendelkezésre álló nehéztüzérségi eszközök száma.⁵⁹ Az ágyúgolyókat végül – miután Munkácson is hiába próbálkoztak – a dernői vasgyárban rendelték meg.

A „lelkes tehetetlenség” Janus-arcú ironiája a már felállított lovas századokat sem kímélte, mivel ahelyett, hogy indulásra kész állapotba helyezték volna őket, inkább feloszlatták azokat az őszi gazdasági munkálatok elvégezhetősége érdekében, így Batthyány azonnali útnak indításukra vonatkozó szeptember 24-i rendeletét egyenesen képtelenség volt végrehajtani. Természetesen a Minisztérium által megkívánt további toborzás is akadozott, így elhatározták – nem éppen a legszerencsésebb módon –, hogy a hiányt a 19–22 év közötti ifjak közül

⁵⁴ Jkv 1848/2. üsz. 399., 401., 409–411., 420.

⁵⁵ BALOGH: *A város...* i. m. 53. p.

⁵⁶ Jkv 1848/2. üsz. 509.

⁵⁷ A magyar és a horvát nép ellentétéről lásd HEKA LÁSZLÓ: *A horvátok és az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc*. Acta Jur. et Pol. Tomus LXVI. Fasc. 10. Szeged, 2004. 38 p.

⁵⁸ Jkv 1848/2. üsz. 512., 513., 560., SZABÓ: i. m. 20. p.

⁵⁹ Jkv 1848/2. üsz. 522., 542.

sorsolással pótolják. E megoldás ellen érthetően sokan tiltakoztak, végül mégis sor került rá. Ezzel egy időben, illetve ezt követően viszont az így kiállított újoncok, valamint a környező törvényhatóságok ide érkező nemzetőreinek elhelyezése okozott csaknem megoldhatatlan problémát, ezért a város szinte könyörgött a Minisztériumnak: több zászlóaljat már ne irányítsanak Debrecen felé.⁶⁰

Október 8-án érkezett meg Kossuth, immáron mint az OHB elnökének a későbbiekben többször felolvasott rendelete: hét napon belül tüzze ki minden törvényhatóság a nemzeti színű zászlót, és a Honvédelmi Bizottmányhoz való hűségét írásban haladéktalanul nyilvánítsa ki.⁶¹

Az előzőekből következően novembertől a népfelkelés zavaros kossuthi gondolata is mind aktuálisabbá vált országszerte – így Debrecenben is. Az OHB-val és a fővárossal állandó kapcsolatot tartó Sápy Sámuel – országos mintára – ki is dolgozta a megvalósításhoz szükséges részleteket, melyeket október 21-én ismerhetett meg és fogadott el a közgyűlés. Eszerint első és – vitathatatlanul – alapvető feladatnak mutatkozott a népet nyomtatványokkal és e célra összehívott népgyűléseken értesíteni a népfelkelés szükségességéről, céljáról – arról, hogy „mire való”: hatálya alá tartozott „minden férfi, ki valami fegyvert bír, és így csupán a gyermekeket, fekvő betegeket, és legyengült öregeket kivéve” fegyverrel (ásó, kapa, fejsze stb !), 5–6 napi étellel és azzal, hogy az intézmény az ellenség „nyugtalanítása végett, legfeljebb 2 napi járóföldre csupán az ellenség közeledte esetében alkalmaztatik”. A terv szerint a releváns személyeket 15 éves kortól (!) össze kellett írni a külső és belső cselédeket is beleértve, majd utcánként kiállítani és ellenőrizni őket. A népfelkelés szervezéséről a szomszédos helységek is értesítendőek. A javaslatot a közgyűlés elfogadta, a „népfelvilágosítással” Révész Bálint közoktatót bízta meg; az összeírás szerint 4128 alkalmas polgárt találtak.⁶²

A népfelkelésről október 23-án egyébként felolvastak egy, a *Közlöny* 131. számában (október 19.) közzétett, október 16-án kelt OHB rendeletet (nyilván Sápy tervezetének is ez szolgálhatott alapjául), amely az előzőeket annyiban egészítette ki, hogy bővítette az összeírás alóli mentességben részesülők listáját a köztisztviselőkkel, a községi előjárókkal és azokkal a szolgálakkal, akik a közbátorság tekintetében nélkülözhetők, valamint elrendelte, hogy lelki vigaszban és egészségben az otthon maradottak ne szenvedjenek hiányt. Továbbá: azon helyeken, ahol a nemzetőrséget mobilizálták a polgári peres eljárásokat fel kellett függeszteni. Aki vétett a közbátorsággal kapcsolatos kötelezettségek ellen, különösen, ha hanyagság, mulasztás volt a terhére írható, vagy engedetlenségben, ellenszegülésben, lázításban, „hazafiúi készségnek lehangolására számított áskálódásban” követett el tényállásszerűt, hadi törvényszék elé kellett állítani. A fegyvereket – amelyeket a rendelet szerint is a kasza, fejsze jelentet-

⁶⁰ Jkv 1848/2. üsz. 653., 632.

⁶¹ Jkv 1848/2. üsz. 657., 672., 688.

⁶² Jkv 1848/2. üsz. 723.

te! – rekvirálás útján kellett beszedni (a gyakorlatban egy fegyver végül mindenkinél maradhatott). A folyamat irányítására teljhatalmú országos biztosi jogkörrel felruházott hadi parancsnokok és polgári biztosok kaptak megbízást. A város nem tehetvén mást, újabb népgyűlést hívott össze felvilágosítás céljából október 25-ére. A városi *Casino* is részt vett a tájékoztatásban azáltal, hogy „népszerű tudósítások” kinyomtatását és közzétételét vállalta el az ott alakult honvédelmi egyleten keresztül november 8-án.⁶³

Éppen időben tette ezt, mivel november 9-én meg is érkezett Bernáth József országos kormánybiztos Nagyváradon kelt levele, melyben egy kétezer fős népfelkelés legrövidebb időn belüli útnak indítására adott utasítást 8 napi élelemmel és fegyverekkel. Egy fél nappal későbbi, szintén november 9-én ismertetett levelében már egyenesen annyi fegyveres erőt igényelt, amennyi csak mobilizálható (a riadalom oka az erdélyi császári hadtestek aktivizálódásában és a sorozatos román felkelésekben [Kövár, Szathmár, Szolnok vármegye] keresendő).

A nagy ijedtségben a közgyűlés elhatározta, hogy szükséges volna a „város minden ügyének teljes hatalommal való kormányzatára egy honvédelmi és közbátorsági bizottmánynak életidejőknél fogva nemzetőri szolgálat alól felmentett férfiakból leendő alakítása”. Így a helyi honvédelmi bizottmány végül ismét létre jött Nagy Sándor főbíró elnöklete alatt. További tagjai Karap Sándor, Tikos István és Csathó István tanácsnokok, valamint Szentpéteri János, Sutha Mihály, Tóth Sámuel képviselők lettek.⁶⁴

Jogkörét pontosabban nem jelölték meg – a teljhatalom kifejezés egyébként is nagyjából bármit abszorbeálhatott volna. Ugyanis Bernáth József következő napi levelében a népfelkelés „kimozdítását” további rendelkezésig felfüggesztette. A népfelkelés ügye ezzel ennyiben is maradt, tényleges alkalmazására sem akkor, sem később (1849. január 18.) nem került sor, s november 10-én a honvédelmi bizottmányt is – jegyzőkönyvének felvétele mellett – újabb kormánybiztosi rendelkezésig ideiglenesen megszüntették. Igaz, december 2-án Bayler István elnöklete alatt egy időre (1849. január 10-ig) ismételten életre kelt annak hírére, hogy Urbán elfoglalta Kolozsvárt, de lényegesebb nyomot akkor sem hagyott a tevékenysége.⁶⁵

Az előbbiekből is láthatóan a kormánybiztosok rendeletei fokozottan alkalmasak voltak a zavarkeltésre, ti. a Debrecen környékén működő különböző kormánybiztosok (pl. Bernáth József, Eötvös Mihály, Hódossi [Hodossy] Miklós, Vay Miklós) a legtöbbször igen eltérő, a realizálás terén egymásét lényegileg kizáró utasításokat küldözgettek a városnak legtöbbször a maroknyi nemzetőrségének mozgósítására vonatkozóan, mígnem a közgyűlés maga fordult az OHB-hoz: legalább próbálja meg összehangolni a tevékenységüket: „a környékünkön levő kormánybiztosoktól, több rendbeli különböző, egymást paralyáló

⁶³ Jkv 1848/2. üsz. 831., *Közlöny*. I évf. 1848. 131.sz. október 19. 1. p.

⁶⁴ Jkv 1848/2. üsz. 946., 948., 949., KISZELY: i. m. 126. p., SZABÓ: i. m. 23. p

⁶⁵ Jkv 1848/2. üsz. 950., 961., KISZELY: i. m. 126. p., BALOGH: *A forradalom...* i. m. 483. p

felszólítások és rendeletek érkeznek, úgy, hogy mi azt sem tudjuk, melyikhez tartunk magunkat inkább, 's melyiknek engedelmeskedjünk a másik felett: a honvédelmi bizottmány kéressék fel az iránt, hogy úgy intézkedjék, hogy az e' tájon levő kormánybiztosok munkálkodásába, 's a teendők iránt kiadott rendeleteikbe egység legyen, hogy így tudván magunkat mihez tartani [...]".⁶⁶ Valószínűleg nem a város könyörgésének eredményeként, de később, december 23-án végül megérkezett Kossuth azon rendelete, mely szerint az összes korább említett kormánybiztos helyébe Beöthy Ödön lép teljhatalmú országos biztosi kinevezéssel, s „Erdély, Szabolcs, Bihar, Szathmár, Kraszna, Kővár, Középszolnok és Zaránd vármegyékre, a kebelükben levő királyi városokra és a hajdú kerületekre” kiterjedő illetékességgel.⁶⁷

Szintén a *Közlöny* 131. számában jelent meg egy tizenöt pontból álló rendelet az útlevelek használatára vonatkozó kötelezettségről is, mely szerint mindenki, aki lakása helyéről elutazni kíván, útlevéllal látandó el az utazás céljának bejelentése szerint – így nehezítendő „az ország érdekét veszélyeztető cselszövények és árulók egymással érintkezését és bujtogatásait”. A rovatokban a korabeli azonosításhoz szükséges és lehetséges adatokat kellett feltüntetni, úgy mint: az utazó nevét, életmódját (foglalkozását), (családi) állapotát, vallását, születési helyét, lakhelyét, életkorát, természetét, ábrázatát; hajának, szemének színét; arcának, orrának formáját; egyedi megkülönböztető jegyeit, utazásának célját és útítársának nevét. Aki megfelelő iratokkal nem rendelkezett, máris gyanúsnak minősült. Az úti levelek ellenőrzésének megszervezésére Csáthi Károly tanácsnok vezetésével küldtek ki bizottságot. Végül is amellettt döntöttek, hogy a beérkező okmányait a városkapukban elveszik, a városkapitányi hivatalban szignalizálják, s végezetül ott vehető fel a továbbutazás, vagy távozás céljára külön evégett a kapukban kiállított okirat ellenében.⁶⁸ Megjegyezzük, hogy az eljárás nem csupán kissé körülményesnek tűnő, hanem *in concreto* is az volt, erre a városkapitányi hivatalból rendszeresen érkező panaszok is rávilágítottak, de változás lényegileg mégsem történt.

Közben a közgyűlés rendezetlen működésére reagálva Barcs Dániel képviselő igyekezett egy végre konstruktív javaslatot előterjeszteni: a betegeskedő polgármester helyett célszerű lenne helyettesítés gyanánt a legidősebb tanácsnokot megbízni az ülések vezetésével, mivel szerinte a városkapitányt – aki átvette a levezető elnöki jogkört – éppen eléggé leköti a saját hivatalának megnövekedett forgalma. A helyzetkomikum formálta a választ: a legidősebb tanácsnok – mint

⁶⁶ Jkv 1848/2. üsz. 982., 1273.

⁶⁷ Beöthy Ödön életrajzát lásd HEGYESI MÁRTON: *Bihar vármegye 1848–49-ben*. A szöveget gondozta és az utószót írta: Ruszoly József. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei. 24. Debrecen, 2000, 18–32. p., 289–290. p., 293–295. p., RUSZOLY JÓZSEF: Beöthy Ödön, a népképviselő. In uő: *A országgyűlési népképviselő kezdeti Bihar vármegyében*. *Acta Jur. et Pol.* Tomus LXII. Fasc. 17. Szeged. 2002. 63–68. p., BÉNYEI MIKLÓS: Beöthy Ödön művelődéspolitikai nézetei. In Uő: *A nemzeti és polgári kultúra felé*. Csokonai Kiadó. Debrecen, 1998, 193–204. p.

⁶⁸ Jkv 1848/2. üsz. 786., *Közlöny*. I. évf. 1848. 131. sz. október 19. I. p.

kiderült – éppen a városkapitány volt, aki kijelentette: el tudja látni mindkét tisztségbeli feladatait, így, kvázi saját helyébe lépven, itt változás nem következett be. Azonban két héttel később (november 13.) már maga a városkapitány, Csapó János kérte felmentését szakteendői alól nemzetőri századával való kiindulása miatt. A közgyűlés a kérelmet elfogadta, s helyette elnöknek *Tikos István* tanácsnokot jelölték ki, Czegléd utcai tanácsnoknak pedig Tóth Sámuel; a szintén távozó Kaffka Károly és Szöllősy János tanácsnokok helyébe Sápó Sámuel és Szentpéteri János képviselők léptek; végül Kiss Lajos főjegyzőt Boros István helyettesítette.⁶⁹

A városkapitányi hivatal egyébként vitathatatlanul túlterheltté vált az útlevelügyek óta, így utasította a közgyűlés Szőnyi Lajos telekbíró(!), hogy addig is, amíg végre lesz rendezett telekkönyv, vagy legalább telekkönyvi összeírás (a telekkönyvek bevezetésének szükségességével már az 1839/40-es és az 1843/44-es országgyűlés is foglalkozott, de ténylegesen csak 1855-ben született meg – három éves összeírási időt hagyva – a magyar telekkönyvi rendszer) – mintegy *mutatis mutandis* –, „az alkapitány és a tollnok által eddig ellátott bűnvádi nyomozásokat, vizsgálatokat ezután nyomozó tanácsnoki minőségben további rendelkezésig ideiglenesen végezze”.⁷⁰

A „bűnfenyítő perek”⁷¹ sem folytak a kellő gyorsasággal részint a tiszti főügyvéd és a tiszti ügyészek betegsége és hiánya miatt. Így tiszteletbeli tiszti ügyészeket volt kénytelen kinevezni a közgyűlés Ónady Sz. Péter és Tamási Sándor ügyvédek személyében. Közben tovább gyűrűzött az utcabeli bíróságok „találmánya” körüli vita is a belügyminiszter és a város között. November végén a közgyűlés végül engedett: a szóbeli kisebb perértékű ügyeket a törvényszékre bízta további rendelkezésig azzal, hogy mindenkor 3 fős tanácsban kötelesek eljárni a sommás perek esetében is.⁷²

Az utcák egyébként már októberben is adtak munkát: az utcabeli kapitányok, tizedesek és tízházgazdák, valamint a belső és külső rőzsebiztosok megválasztása vált szükségessé, mivel a korábbiak megbízatása lejárt. A választások gyér érdeklődés mellett október 18-án zajlottak, az „elválasztottak” nevét a jegyzőkönyv részletesen tartalmazza; e helyütt csupán a kapitányokat említjük meg:

Hatvan u.: Zong Ferencz,
Péterfia u.: Kabai Bálint (tímár),
Csapó u.: Veréb József,
Czegléd u.: Bányai Ferencz,

⁶⁹ Jkv 1848/2. üsz. 831., 979.

⁷⁰ Jkv 1848/2. üsz. 831.

⁷¹ Debrecen 1848. évi büntető pereiről nincsenek adataink, de Szegedéről igen, lásd BOTH ÖDÖN: Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban. *Acta Jur. et Pol.* Tomus IV. Fasc. 1. Szeged, 1958, Országosan: SÁRLÓS BÉLA: *Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga*. Budapest, 1959, Vö. BOTH ÖDÖN: Sárlos Béla: *Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga*. Budapest, 1959. (Recenzió) Századok, 1963, 261–264. p. Lásd még BOTH: *Reform és forradalom*. i. m. (Sajtó alatt.)

⁷² Jkv 1848/2. üsz. 1102., 1099.

Varga u.: Varga Mihály,
Piacz u.: Józsa János.⁷³

A rőzsebiztosok körüli huzavona ezzel egyébként még nem zárult le, mivel néhányuk helyett november végén és december közepén máris újakat kellett választani, mivel eleve nem fogadták el a megbízatást, vagy rövid idő múltán, a visszaélések elkerülhetetlenségére hivatkozva, lemondtak (Simonffy Gábor, Nagy István). A probléma végül csak 1849 januárjában oldódott meg Somogyi István kinevezésével.

Decemberben a levéltitkokhoz való jog korlátozását is bevezették: levélvizsgáló biztosokat küldtek ki azzal, hogy „oly egyének legyenek, kiknek jellemök eléggé kezeskedik arról, hogy a magánytitkok valósággal is titokban tartassanak [...]”. Az átvizsgálási kötelezettség a külföldre menő és onnan jövő, valamint a „gyanús” egyéneknek szóló, s azoktól érkező levelekre terjedt ki (azt, hogy ki a gyanús, már nem határozták meg sem ekkor, sem más ügyekben, noha e jakobinus ízü kifejezés többször is előbukkant a különböző határozatokban).⁷⁴

Végezetül a rend kedvéért megemlítjük továbbá, hogy időközben a járványok is megjelentek – lényeges feladatot adván a tisztí orvosnak leginkább a kolera és a kéjhölgyeket is sújtó buja senyv (szifilisz) vonatkozásában (az utóbbi „hölgyek” ingyenes kórházi ápolásban is részesültek).

4. § A polgári haszonvételi jogok

Jellegénél fogva önálló fejezetben foglalkozunk a városban polgárjoggal rendelkező lakosokat megillető haszonvételi jogok rendezéséről, valamint ennek előzményeként a debreceni polgárjog kiterjesztéséről. A közgyűlés ugyanis augusztus 5-én 19 tagú bizottságot hozott létre a polgári haszonvételek és javadalmak felülvizsgálatára, melynek eredményeképpen elkészült javaslatot – első évének utolsó jelentősebb eseményeként – december 15-én tárgyalta és fogadta el.

Először a lakosok közötti jogi különbségek megszüntetése ügyében határoztak, mivel a 18. század végén „az akkori kormány önkénye, városi közönségünk tiltakozásának daczára, az úgy nevezett külvárosokban, a lakósságnak olyan osztályát hozta létre, mely telekjének nem tulajdonosa, hanem csupán használója volt, 's mely azon telkek használatáért, a városi közönségnek mint tulajdonosnak egykor több, máskor kevesebb pénzbeli summát, majd máskor ismét bizonyos munkát, legközelebb pedig meghatározott számú napi szolgálatot teljesített, mely osztály annál fogva sem a polgári javadalmakban, sem a polgári terhekben részt nem vett”.⁷⁵ A közgyűlés helyesen ismerte fel, hogy azon tény, mely szerint három különböző jogállású réteg alkotja a város lakosságát ellen-

⁷³ Jkv 1848/2. üsz. 870.

⁷⁴ Jkv 1848/2. üsz. 1222.

⁷⁵ Jkv 1848/2. üsz. 1226., 440. p.

kezik az áprilisi törvényekkel, a közös teherviseléssel, az úrbériség megszüntetésének tulajdonjogi vonzataival. A külvárosiakon túl ugyanis másik két osztály is létezett: „először a kiváltságos polgárság, mely a város minden kiváltságát bírta, de nem minden terheit hordozta kizárólag; másodsor a nem kiváltságos városi lakosság, mely a város minden terheiben, de nem minden javadalmaiban részesült, sőt mondhatni, az utóbbiakból egészen kizárva volt.”⁷⁶

Az egyenlő jogok és egyenlő „érzület” megteremtésének eszméje jegyében először a külvárosi telkek birtokosai tulajdoni viszonyainak rendezését kellett végrehajtani, ezért akként határoztak, hogy a tulajdonjog megváltható „oly formán, hogy telkeik négyszögöléért 2 pengő forint, mint az utolsó osztálya, a városi telkek váltság díjját tartoznak a tulajdonos város pénztárába befizetni”, minthogy a belvárosi és általában a városi telkek tulajdonjogának megszerzése Debrecenben a 2 pFt-os váltságdíj megfizetéséhez kötődött, ebből a külvárosiak sem kaptak engedményt, de a megváltás lehetőségét legalább igen. A külvárosi telkekhez a belvárosiakra vonatkozó szabályok szerint tartozott továbbá 8 négyszögöl telek után 300 négyszögöl külső illetmény (telek), amely a gyakorlatban szepesi pusztai földet jelentett a macsi pusztáig terjedően. Azok, akik vidékről szándékoztak volna beköltözni a városba, vagy itt telket venni, további 10 ezüstforintnyi beírási díjat voltak kötelesek leróni, amennyiben ténylegesen letelepülni kívántak.⁷⁷

Ami a polgári javadalmakat és haszonvételeket illeti (melyekben ezután is csak a városi polgárjoggal rendelkezők részesedhettek), a javadalmakban (failletőség, kaszálóföld-illetőség, legeltetési jog, bormérési javadalom) való részesedés a közterhek viselésének arányában történt, egyébként a „polgári javadalmak tulajdonképpen az öszves városi közönség sajátjai” voltak.

A *failletőség* tekintetében alakult ki leginkább vita. Korábban a város részint királyi adományként nyert, részint vásárolt erdőiből minden okleveles polgár hadi adójának arányában juthatott meghatározott famennyiséghez oly módon, hogy csupán a vágatási díjat kellett megfizetnie, ölenként 1 pFt-ot. Akinek a hadi adója 5 forint alatt maradt javadalomként semmi fát sem kaphatott, akinek elérte az 5 ft-ot, az 1 öl színfát és 2 öl gallyat vihetett el, majd a magasabb adójuk arányosan többet 8 öl színfáig és 16 öl gallyig – ennél több senkinek sem járt. Az új szabályok változtatásai szerint egy öl fa ára 2 forint 30 krajcár lett, és minden háztulajdonos évi adójának befizetése után kapott egy öl fát, 5 forint feletti adó esetén arányosan egészen nyolc ölig, ennél többen senki sem részesülhetett. A nem háztulajdonos nemzetörök adójukra való tekintet nélkül fél öl fát kaptak. A hosszúfából illetőség útján senki sem részesült – ezt árverésen lehetett megvenni Szent György napja után.

A *pusztabeli tanya- és kaszálóföld-illetőség* joga a „kaszáló földeknek a városi közönségtől szerződés mellett zálogban bírhatása” volt, amely korábban csak a háztulajdonos okleveles (belvárosi) polgárokat illetett meg. Ezentúl

⁷⁶ Jkv 1848/2. üsz. 1226., 443. p.

⁷⁷ Jkv 1848/2. üsz. 1226., 443–444. p.

azonban minden háztulajdonos kaphatott a megállapított birtoklási feltételek mellett tanya- és kaszálóbirtokot (amely eredetét tekintve így a város által a kincstártól zálogba kapott földeken létesített alzálog), nem csupán a belvárosi polgár.

A *külső legeltetési jog* terén az ingyenesség – szemben a korábbi bizonyos számú marháig terjedő gyakorlattal – általában megszűnt, s minden városi polgárjoggal bíró tulajdonos bérért, legelőadójára és a közpénztár szükségére tekintettel kaphatott legeltetési jogosultságot (számításának alapjául a legeltetett állatok száma szolgált).

A *borkimérési javadalmat* szintén kiterjesztették valamennyi háztulajdonosra, azzal, hogy a továbbiakban nem a város, hanem annak polgárai mérték a bort. A jogosultakat néhány évvel korábban már öt osztályba sorolták, így állapították meg a díjtételeket – ezen most sem változtattak. Ennek megfelelően az 1. osztálybeliek 60 ft-ot, a 2.-beliek 40 ft-ot, 3.-beliek 30 ft-ot, a 4.-beliek 20 ft-ot, az 5.-be tartozók pedig 10 ft-ot fizettek.⁷⁸

Mint látható, a javadalmakban és a polgárjogban való részesedés továbbra is a házingatlannal való rendelkezéshez kötődött, így 940 külvárosi tulajdonosnak valóban megnyílt a polgárjogból fakadó előnyök lehetősége, de ugyanitt élő egyéb 881 lakónak nem. A teljes igazsághoz még az is hozzátartozik, hogy az ismertetett határozat végrehajtására – az elkövetkező hónapok zivataros eseményei okán és mert a külvárosiak részint sokallották, részint megtagadták a 2 pFt váltság megfizetését, illetve mert a földkimérés is akadozott a haszonbérlok miatt – javarészt nem került sor.⁷⁹

A failletőség körüli problémák sem zárultak le véglegesen, mivel 1849. január 29-én több „ösbib polgár” követelte a közgyűléstől, hogy a korábbi elosztást állítsák vissza, ugyanis „a minden ölfa után adott gally elmaradt, s rövid fával sem pótoltatott”, noha legalább az utóbbi járt volna. A közgyűlés végül annyiban módosította a december 15-i határozatát, hogy az idő közben megnövekedett faszükségletre tekintettel (országgyűlés, kormány!) „a lakosok fabeli illetőségei után adatni szokott gajmelléklet az eddigi divat szerint tsupán ezévben [1849.], a múlt 1848. Dec. 15^k Közgyűlés e tárgyban hozott határozata tsak e részbe módosítatván, a lakosoknak [...] kiadni rendelik”. Majd másnap hozzátették, hogy „senkinek failletőségét, vagy [...] pótlék gajt mind addig ki ne adja [a rözsebiztos], míg az önkéntesekre tett költség fedezésére közgyűlésileg reá kivetett mennyiséget meg nem fizeti, s ezt hitelesen nem igazolja”. Gondot jelentettek továbbá a hamis bormérők és csapszékeik, akiket „a tisztí ügyészeknek keresettel büntetni kék”.⁸⁰

⁷⁸ Jkv. 1848/2. üsz. 1226., 441–445. p., BALOGH: *A város...* i. m. 46–51. p., KISZELY: i. m. 127. p., SZABÓ: i. m. 24. p., lásd még Levelezések. 92 Lvltr (3583/1848. BM rendelet).

⁷⁹ BALOGH: *A város...* i. m. 50. p., BALOGH: *A forradalom...* i. m. 484. p., Jkv 1849. üsz. 124., 131., 146.

⁸⁰ Jkv 1849. üsz. 28., 33., 75.

Többször említettük az adókat, így végezetül bemutatunk egy adatsort a 7 és fél forint felett adózók számáról: 7 és fél forint 250 fő, 10 ft 310 fő, 12 ft 3 kr 156 fő, 15 ft 181 fő, 17 ft 30 kr 67 fő, 20 ft 91 fő, 22 ft 3 kr 9 fő, 25 ft 43 fő, 27 ft 30 kr 14 fő, 30 ft 23 fő, 32 ft 30 kr 11 fő, 35 ft 14 fő, 37 ft 30 kr 16 fő, 40 ft és azon felül 67 fő.⁸¹

Összesen ez 1282 adófizetőt jelentett. Ha ehhez hozzátesszük, hogy ekkor 1912-en rendelkeztek választójoggal, akkor következtethetünk a városi polgárság és családtagjaik szomorú vagyoni viszonyaira azzal, hogy a 7 és fél ft adót fizetők még messze nem tartoztak a virilisták közé. (A teljes lakosság, mint már említettük, 48.566 lelket tett ki a tavaszi népszámláláskor.)⁸²

5. § A közgyűlés 1849-ben

Az első, népképviselési alapon szervezett debreceni közgyűlés tevékenységét az 1848. évben – miként láttuk – a szárnypróbálgatások mellett a márciusi törvények végrehajtásának kísérlete, valamint a nemzetőrség felállítása, és a város, illetve rajta keresztül az ország védelmének szervezése jellemezte – hol sikerrel, hol inkább ironiával. A következő év azonban változásokat hozott: a kormány és az országgyűlés Debrecenbe költözésével a Honvédelmi Bizottmány részben átvette a város életének irányítását, *ergo* a közgyűlés mozgástere szűkebb dimenziókra szorult, s az üléseket is lényegesen ritkábban tartották.

Az 1849. január 3-i nyitó közgyűlésen természetesen Kossuth december 31-én kelt levelét ismerhették meg a képviselők az országgyűlés kényszerű érkezéséről, miután Görgei Artúr – szándékaival ellentétben – az OHB elhibázott lépései miatt feladni kényszerült Pest-Budát. A kérés határozott és lakonikus fogalmazása szerint a kormánynak s az országgyűlésnek megfelelő szállást kellett biztosítani úgy, hogy s nyilvánosság is „mennél tágasabb tért nyerjen”. A közgyűlés – az öröm és megtiszteltetés hangoztatása mellett, s mivel az 1844: 11. tc. (Az országgyűlési szállások szabályozása, és bérök fizetése iránt) szerinti lovászmester nem lévén – hamar bizottságot szervezett Bayler Károly, Tóth Sámuel, Szűcs István, Boros István, Sápó Sámuel, Komlósi Imre, Tikos István és Tar Károly részvételével, hogy az általa „adott teljes hatalomnál fogva [...] a tőlünk ki tellhető képpen fogadásra a szükséges intézkedéseket tegye meg”.⁸³

Kossuth Szolnokon, Kisújszálláson és Karcagon keresztül január 6-án érkezett Hajdúszoboszlóra, ahonnan gyengélkedése miatt csak január 7-én folytatta útját Debrecenbe. Ide aznap délből érkezett meg, s feleségével együtt az új Városházára vonult, ahol a polgármesteri szobákat rendezték be az ő és családja részére. Az előkészítést és a későbbi élelmezést Komlóssy Imre tanácsnok irá-

⁸¹ Jkv 1848/2. üsz. 1226., 442. p.

⁸² E rész eredeti közlése ANTAL TAMÁS: A debreceni közigazgatás és a népképviselési közgyűlés 1848-ban. In *A Hajdú–Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXVI.* Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, 1999, [2001] 61–95. p.

⁸³ Jkv 1849. üsz. 1.

nyitotta. Az elnöki hivatal is a Városházába került a koronával együtt, melyet az első emeleten, a titkos levéltárban helyeztek el. Kossuth a szállása elé állított nemzetőrökre egyébként – és gesztusként – nem tartott igényt.⁸⁴

Kossuth még aznap kiáltványt intézett a lakossághoz: „Debreczen lakosai! Polgártársaink! Íme az országgyűlés s az ország kormánya testvéri bizalommal telepedik meg magyar vendégszerető tűzhelyeiteknel. Megtelepedik azon bizalommal, hogy körötökben a lelkesült hazaszeretetet s az igaz magyar érzelem levegőjét szívandja [...] Debreczen népe! Íme én a nemzet nevében Debreczen városát a magyar szabadság őrvárosának nyilatkoztatom, s az országgyűlést és a kormányt a debreczeniek becsületérzésének rendíthetetlen sziklájára helyezem.”⁸⁵ Majd másnap, január 8-án a Szabadság téri „Andaházi”-Szilágyi-ház (Piacz u. 31.) vörösdrapériás erkélyéről mondott beszédet hatalmas gyülekezet előtt.

Az országgyűlés képviselőházát a *Református Kollégium* Oratóriumtermében helyezték el, s ott tartotta üléseit. A felsőház megjelent tagjai a Bárczy-házban (ma Széchenyi u. – Piac u. sarok) tanácskozhattak, s ugyanitt alakították ki elnökének, báró *Perényi Zsigmond*-nak a magánszállását is. A Kollégium minden helységét – a könyvtárat nem számítva – átadták az országgyűlés használatára, így a földszinten a bankjegynyomda gépeit állították fel. A fiókfegyvergyárat és *Madarász* „rendőrminisztert” a Kis Orbán-házban, a későbbi adóhivatal épületében, az országos rendőri és postahivatalt a Komáromi-házban (később a pénzügyigazgatóság palotája, ma Kossuth u. 12.), a hadügyminisztériumot a Beck-házban (a későbbi Tiszapalota helyén), a téparancsnokságot a már említett Szilágyi-házban helyezték el, míg a kórházat a piarista zárdában rendezték be.⁸⁶

Január 8-án kiadott rendeletében Kossuth máris a népfelkelés témájára tért: jelenlegi célját és feladatát abban jelölte meg, hogy „a hazát s magát a vidéket annak szent földjén védeni [...] az ellenség előtt az élelmet eltakarítani, annak nyugtot soha nem adva, az éjjeli szállásába száguldozásokkal nyugtalanítva, egyes csapatait a vidék ismeretére alapított ügyességgel megsemmisítve, társzekerkeit elfogva, szóval az ellenséget a népfelkelésbe fekvő győzhetetlen erővel gyengítve” a nemzetőrség mozdulatait elősegítse. Hozzátette, hogy általában „a fő erőt a lovasságra kell helyezni, mert az Alföld népe ha lóra kél, a világ minden hatalma sem mentheti azt meg az enyészettől”.⁸⁷ A névmás Kossuth gondolata szerint természetesen az ellenfélre vonatkozott, a gyakorlatban viszont a debreceni és alföldi „lóra kelt” lakosságot jelentette volna, ha mindez

⁸⁴ BALOGH JUDIT: Kossuth a cívisvárosi köztudatban. In *Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója*. Szerk.: Balogh Judit. Debrecen, 2004. 187–199. p.

⁸⁵ KÖNYA JÓZSEF: Kossuth és Debrecen. In *A szabadságharc fővárosa Debrecen*. 1849. január–május. Szerk.: Szabó István. Debrecen, 1998. 486. p.

⁸⁶ KISZELY: i. m. 129–130. p., SZABÓ: i. m. 26. p., 29. p., *Adattár*: i. m. 204–205. p.

⁸⁷ Jkv 1849. üsz. 2., 16., HBML IV. B. 1109/I. I. doboz. 240/1849. elnöki rendelet, *Adattár*: i. m. 205. p.

megvalósul – miként az egész népfelkelés ilyen történő elgondolása is ironikus volt.

Minden esetre a közgyűlés utasította Bayler Károlyt, Tamási Sándort és Barcza Károlyt, hogy a szükséges szervezési teendőket végezzék el az 1848 nyarán és őszén elfogadott szabályok szerint. Így a környező településeken is kihirdették a népfelkelésre vonatkozó felhívást, kisebb településeken csak kerületenként, a nagyobbakban tizedenként is. Minden lóval rendelkező polgárt a lovas nemzetőrökhöz csoportosították át – eleget téve a fentebbi rendeletnek.

Egyúttal célszerűségi szempontokat is figyelembe véve megszüntették a december 2-án ismételten felállított honvédelmi és igazgató bizottmányt (az OHB és a több ezer fős nemzetőrség itt léte alatt működtetni szükségtelen lett volna), csakúgy, mint az *Országos Rendőri Hivatal* megérkezése után a levélvizsgáló bizottságot, viszont felállítottak január végén egy élelmezési bizottmányt az egyre kaotikusabb állapotok kezelésére. A közigazgatási és törvénykezési tárgyak szétválasztását a körülményekre való tekintettel szintén megszüntették azzal, hogy „további rendelkezésig [a városi törvényszék] a törvénykezést felhagyva, a közigazgatási tanáccsal üljön össze, ‘s a város előforduló ügyeit egyet értve együtt tárgyalják és intézzék’”. (Mindez március 22-ig maradt hatályban, amikor is visszaállították a két szerv elkülönülő működését).⁸⁸

Az 1849. január 16-án ismertetett, majd 4000 példányban kinyomtatott OHB rendeletek pedig az ellenség előli élelembegyűjtésre, a vele való levelezés pönalizálására, a gyáván megfutamodók, a népet zsarolók megbüntetésére vonatkozott, illetve összefoglalta a Batthyány Lajos által vezetett küldöttség január 12-i szomorú fiaskójának tanulságait (a *Windischgrätz*cel való tárgyalások eredménytelensége már akkor nyilvánvalóvá vált, amikor a fővezér nem volt hajlandó fogadni a küldöttség vezetőjét, Batthyányt, csak a másik 4 tagját [Majláth György, Lonovics József, Majláth Antal és Deák Ferenc]. Fokozta a reménytelenséget, hogy az uralkodó által felosztatott országgyűlést Windischgrätz természetesen nem ismerte el legitimnek, így a békeküldöttségét sem, s egyébként is csak a feltétlen alávetésről [*unbedingte Unterwerfung*] lett volna hajlandó tárgyalni).⁸⁹

A város fokozódó problémáját jelentette a menekültek befogadása is. A kormány székhelye áthelyezésének előkészítésére Ábrányi Emil kormánybiztos már Kossuthék megérkezése előtt Debrecenbe utazott, s Poroszlay polgármester is igyekeztek elébe menni az Ábrányi által előrevetített 6–10 ezer menekült elhelyezésének, amely végül is a valóságban – noha számuk állandóan változott – 3–4 ezer főt jelentett. Ezt tetézte még az itt állomásozó ötezer fős nemzetőrség is. Nem csoda, hogy ilyen körülmények között a lakásbérek felszöktek, ezért a lakásbérek becslés útján történő megállapítására január 15-én a tanács képviselőket küldött ki.

⁸⁸ Jkv 1849. üsz. 3., 5., 24., 37., 117.

⁸⁹ Jkv 1849. üsz. 21., VARGA ZOLTÁN: A trónfosztás. In *A szabadságharc fővárosa Debrecen*. 1849. január–május. Szerk.: Szabó István. Debrecen, 2019, 392–393. p.

A menekültekkel azonban veszélyes személyek érkezésére is számítani lehetett. Ezért Madarász lezáratta a városkapukat, azokon áthaladni csak útlevéllel lehetett, ez alól sem a helyi lakosok, sem az országgyűlési képviselők nem jelenthettek kivételt — az utóbbiak elsősorban azért nem, mert tartani kellett az esetleges szétszéledésüktől. Ábrányi Emil rendőri titkár rendelkezése szerint az úti levelek ellenőrzése teljes egészében a debreceni hatóságok feladata lett, az „országos rendőrséghez” csupán hitelességük és érvényességük kétsége esetén kellett azokat megküldeni. Bihar és Szabolcs vármegye határain kívülre utazni viszont kifejezetten csak a Rendőri Hivatal engedélyével lehetett. Az idevezényelt nemzetőrök pedig napi ellenőrzés alá kerültek (térparancsnokság), a hadügyminiszter február 2-án elrendelte, hogy tartózkodási engedéllyel lássa el magát mindegyikük és jelentkezzen 24 órán belül, különben rögtönítelő bíróság elé kerülnek. Egyébként minden, a kapukon belülre érkező idegen lakhelyét jegyzőkönyvbe iktatták. A város lezárását csak Szemere Bertalan enyhítette május 13-án.⁹⁰

Az élelmezés feladatai is Debrecenre és a lakosságra hárultak. Január 16-án az összes lisztőrő malmot állami célokra foglalták le, majd március 3-tól az 50 legjobb szárazmalom kifejezetten hadi termelésre állt át. A kormány február 6-án felmentette ugyan a lakosokat a hús- és kenyérszolgáltatás alól, de ebédet és főzeléket (!) továbbra is ők voltak kötelesek előállítani. Hamarosan nagy hiányok, visszaélések és még nagyobb drágaság alakult ki: az *élelmezési bizottmány* felállítása mellett maximálták a marha- és sertéshús, valamint a szalonna árát, melynek az eredménye az lett, hogy kezdett eltűnni az áru Debrecenből. Március 12-én ezért az OHB a szalonnakivitelt megtiltotta, március 19-én pedig összeíratta a város teljes szalonnamennyiségét. A kapuőröket ugyanakkor már január végén utasította a tanács, hogy fokozottan figyeljenek a nagyobb élelmiszer-kivitel megakadályozására.⁹¹ Ennek ellenére a húshiány állandó jelenség maradt 1849 tavaszán (a mészáros céh ellen még keresetindítást is javasoltak a törvényszéknél), s egyre több lett a koldus és gyermekkel kéregető is, akiket a városkapitányi hivatal igyekezett a kapukon kívülre szorítani, illetve a gyermekek gyámjai ellen eljárást indítani.

A kormány debreceni tartózkodása alatt végig konfliktust teremtett a városra rótt előfogatolási kötelezettség, mivel így a kora tavaszi szántási munkálatok elmaradása fenyegetett, illetve egyre kevesebben mutattak hajlandóságot a szükséges szerek kiállításához, s mindez egyébként is jelentős terhet képezett. A közgyűlés szolidáris volt a város polgáraival, így március 14-én felállított egy *szekerezési bizottmányt* (Szabó Mihály, Kádár Ferenc, Jámbor Ferenc, Somogyi András) az arányos elosztás megszervezésére, s kérelmet intézett az OHB-hoz a fuvarozási díjon kívül napi díjak megállapítása végett.

⁹⁰ KISZELY: i. m. 130. p., SZABÓ: i. m. 28. p., Tanácsi iratok. 24. Lvltr. külzet, 45/1849. RPK. OHB-rendelet.

⁹¹ KISZELY: i. m. 130–131. p., SZABÓ: i. m. 32–33. p.

Az OHB a kérést teljes megdöbbenéssel fogadta: Nyári Pál magából kikelve orrolta a várost rendeletében, s kijelentette, hogy a Honvédelmi Bizottmány az 1 ft és 20 kr fuvardíjon felül egyetlen krajcárt sem hajlandó fizetni, és a fuvarozási kötelezettségen sem enyhít, mivel – szerinte – így sem kértek túl sok fogatot a várostól (a térparancsnokság igénylése naponta 1200 fogatra szolt, de a szekerezési választmány az arányos terhelés érdekében naponta csupán 140-et állított ki.). Furcsán hangzott ez a kritika akkor, amikor Debrecen az egész kormányt és az országgyűlést, valamint az országos hivatalokat és mintegy 4 ezer menekültet és 7 ezer nemzetőrt fogadott be néhány hónap leforgása alatt, s egyébként sem bírt 848 fogatnál többel (az adózó gazdák száma egyébként 1849-ben 800 volt Debrecenben, ebből szántóvető 542, szekeres 130, talyigás 128). Így a közgyűlés sem maradt adósa Nyárinak: kikérte magának a hangnemet, s egyben utasította a szekerezési bizottmányt, hogy dolgozzon ki tervet minimum a nagyobb terhet szállítók díjának emelésére.

A bizottmány március 21-ére elkészült a tervszel, amelyet a közgyűlés nyomban el is fogadott. Eszerint követelték, hogy az OHB legalább a következő két hónapra határozza meg állomásonként egységesen 2 pFt-ban az illetményt, egyébként a hivatalból utazókért 1 pFt 20 kr-t, a többi útért 2 pFt-ot fizessen, a nagyobb terhet vivők pedig 8 q-n felül mázsánként további 20 pFt-ban részesüljenek. Mindazonáltal a fuvarozási kötelezettséget a 3 nyíl földnél többel rendelkezők számára tették kötelezővé, ha létezett ehhez alkalmas jószáguk, ha nem; aki nem teljesítette ezen kötelezettségét, vagy nem állított ki maga helyett valaki mást (*quasi*: Fuvarozz, vagy fuvaroztass!), 10 pFt bírságot volt köteles fizetni.

Hovatovább a fuvarköltség emelését végül az OHB mégis csak elfogadta, felmentést viszont nem adott a város részére e szolgálat alól – *ergo* a divergencia fennmaradt, de jobb híján a vita ezzel lezárult.⁹²

Egy újabb jelentős konfliktus akkor keletkezett, amikor Madarász az elszállásolási feladatok vezetésével is megbízott Csapó József városkapitány hozzáértését és hazafiságát vonta kétségbe (valójában a problémák a térparancsnokság néhol hebehurgya intézkedései miatt, no meg a lakosság érthetően egyre fogyó türelméből adódtak, amiket sem az elszállásolásért szintén felelős Frank Ignác, sem a tényleges elosztást végző utca kapitányok sem tudtak orvosolni). A közgyűlés természetesen megvédte Csapót, de a belügyminisztérium rendőri osztálya és a városkapitányi hivatal között a súrlódás a kormány itt léte alatt végig megmaradt.⁹³

E felett a sokszor inkább csak dorbézoló nemzetőrség és a lovasság felszerelésének finanszírozása is a városra zúdult: május 7-én például Klapka utasítására 12 ezer pár bakancs kiszolgáltatására érkezett parancs; a lovasság számára február 12-én nyeregrevírást rendelt el Mészáros Lázár. Továbbá lefoglalták a guba- és paplankészleteket, majd az összes szövet-, vászon és bőryanag kö-

⁹² Jkv 1849. üsz.106., 109., 110., Tanácsi iratok. 691/1849. OHB rendelet, SZABÓ: i. m. 30–31. p. BALOGH: *A forradalom...* i. m. 486. p.

⁹³ BALOGH: *A forradalom...* i. m. 486. p.

vetkezett, illetve minden debreceni családtól két pár fehéreneműt szedtek be. A műveleteket Lukács Sándor országos felszerelési biztos irányította.⁹⁴

A városnak láthatóan alig maradt ideje saját dolgaira: április végén sürgető felszólítás érkezett az OHB-tól az esküdtszékek és a perbefogó bíróságok mielőbbi felállítására (1848: XVIII. tc.): „A perbe fogó bíróság esküdtszéki képességgel felruházott tagokból lévén összeszerkesztendő, s annál fogva megválasztásuk, addig, míg az össze írási lajstrom átnézve, kiigazítva, s főleg hitelesítve nem leend, meg nem történhetvén, ezen perbefogó bíróság megválasztása ugyancsak a[z április] 21^k közgyűlésre halasztassék”. A korábban elkészült összeírások revízióját Kovács Lajos, Sutha Mihály és Csóka Sámuel végezte. Egyébként bűnvizsgáló bíról Szögi Lajos tanácsnokot, közbádlóul Dalmi Károly főügyvédet és Király József alügyvédet, elnökül Nagy Sándor főbíró, ülnököknek Blaskovich Kálmán és Csató István tanácsnokokat, s jegyzőül Szabó Bálint törvényszéki főjegyzőt nevezték ki.⁹⁵

Végül az esküdtképesek számát 144 főben állapították meg, s személyüket negyedévenkénti elosztásban harminchatosával kisorsolták vegyesen, minden utcából. A perbefogási törvényszék tagjainak pedig „elválasztották” Péczeli Józsefet, Sós Ferencet, Kemesi Lajost, Kovács Lajost, Kardos Istvánt, Szögyéni Sándort, Csóka Sámuel, Csáthi Károlyt, Szölössy János, Antalfi Jánost és Csiszár Ferencet. Póttag Kádár Ferenc, Tar Mihály, Kis Bálint, Eröss Mihály, Bujdosó Sándor és Jóna János lett. A bíróság taglajstromát és az esküdtek beosztását később 300 példányban ki is nyomtaták.⁹⁶

A korrupció jelei is vészjóslóan megmutakoztak: az erdészeti szakbizottmány (-bizottság) jelentette, hogy a csőszök a város kárára bűncselekményeket (sikkasztás, „hűtlen kezelés”) követtek el, s ellenük büntetőeljárás megindítását indítványozta. Azonban a közgyűlés arra a felismerésre jutott, hogy „ha a csőszök elbocsáttatnak, a kaszálók egészen felvigyázás és őrizet nélkül maradnak, és így az elsorolt visszaélések, ti. az erdő és a takarmánylopás nem lesz megakadályozva, s mert most a csőszök legalább mástól, úgy ahogy megőrzi ha magok lopják is, de ha csősz nem lesz, mindenki szabadon lophatja.” Másrészt: „a városnak velök szóban kötött legalább szerződése megvonatnék, [s így] kenyér nélkül maradnak, vagy köteles volna a város, s a kaszáló birtokos bizottság a kialakult bérüket szolgálat nélkül megfizetni”. Noha az utóbbi gondolatmenet nem helytálló (bűncselekmény elkövetése esetén a károsult mentesülhet a további szerződéses kötelezettségei alól), a közgyűlés mégsem szüntette meg a

⁹⁴ CSOBÁN ENDRE (szerk.): *Debrecen szab. kir. város és Hajdú vármegye*. Budapest, 1940, 65.

p.

⁹⁵ Jkv 1849. üsz. 153.

⁹⁶ Jkv 1849. üsz. 161., 172. Az esküdtszékről lásd BOTH ÖDÖN: *Küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. április 29-i esküdtszéki rendelet*. Acta Jur. et Pol. Tomus VII. Fasc. 1. Szeged, 1960, lásd még: BOTH: *Reform és forradalom*. i. m. (Sajtó alatt.)

megbízatusukat, de erdőbírákat rendelt ki melléjük a további visszaélések megakadályozása érdekében.⁹⁷

A bizonyos szempontokból megszállásnak is tekinthető öthónapos vendéglátás – amely a függetlenség magasztos, ám irreális (itt nem részletezett) április 14-i deklarációját is involválta, s amely mindemellett további, kevésbé patetikus, de szintén mély nyomokat hagyott: a lakosság kimerült, áprilisban tűzvész pusztított, júniusban a kolera is felütötte fejét – június 4-én ért véget: a kormány visszatért Pest-Budára. Kossuth búcsúlevelét június 6-án olvasták fel a közgyűlésben; egyébként a város a károk enyhítésére 2000 pFt-ot (!) kapott azzal, hogy „jótékony intézetek gyarapítására használják fel” (!), ebből 500 pFt-ot a kórháznak juttattak – a Kollégium költségeit pedig külön is megtérítették. A közgyűlés köszönő levelet fogalmazott, amelybe az ilyenkor megkívánt – legalábbis – túlzások között megemlítette, „mi szerént az Ország kormányzója e város javát, s virágzásának elősegítését főbb gondjai közé sorolandja, kit az isteni gondviselés szólított a magyar kormány élére – segítséget nyújt, hogy a város virágzásának távolabb vélt jövődjé csak nem jelenné varázsolatik át.” Egyúttal június 10-i hatállyal – mindenki megkönnyebbülésére – megszüntették a szekerezési bizottmányt, a felmerülő tovább feladatokat a városgazdai hivatalhoz utalták, s határozatot hoztak az elszállásolásra felállított biztosi hivatal, illetve a városkapitány mellé kinevezett segítő személyzet mandátumának megszűnéséről is.⁹⁸

Június 29-én érkezett az orosz támadás híre: hallatára népgyűléseket hívtak össze a lakosság tájékoztatása végett, s a közgyűlés felhatalmazta a tanácsot minden szükséges intézkedés megtételére. Július 2-án már Paszkievics levelét olvasták fel a közgyűlésen, amely síri csendbe burkolózott, s ezt csak Molnár János hajdú megérkezése törte meg, miután a nevezett „csak ingben és gatyában” jelent meg azzal, hogy az oroszok mindössze 1,5 „mértföldnyi” távolságra találhatók. Szerencsére a képviselők ezúttal tartózkodtak a szokásos patetikusan heroikus, mit sem segítő szónoklatoktól, s felismerték, hogy a „jelen súlyos körülmények között sem a várost, sem annak lakosainak életét, vagyont bizonyos veszélynek kitenni okszerűen nem lehetvén, enged a közgyűlés a változhatatlan körülményeknek, s a csak veszélyt hozható védekezést még csak megkísérteni sem fogja”.⁹⁹ Minden esetre a Szilágyi Mihály-féle ház erkélyéről Csapó János kihirdette az érkezett üzenetet, melyben Paszkievics azt tanácsolta a városnak, hogy az „vétkes tévejgéséből” józanuljon ki, s hogy a „becsület, hűség és kötelesség ösvényére” térjen vissza.

A zord szavak keltette nyomasztó hangulatot csak fokozta Cseodajef cári megbízott levele, melybe kifejtette: „Magyar ország városai között leginkább Debreczen városa bűnözött Ferencz József fejedelme s királya ellen”, s ezért – Paszkievics álláspontja szerint – a város általa elfoglalandó. Felszólította a lakosságot, hogy válasszon Debrecen előljáróinak „hű és értelmes polgárokat”,

⁹⁷ Jkv 1849. üsz. 189.

⁹⁸ Jkv 1849. üsz. 216., 211., 213., KISZELY: i. m. 135. p.

⁹⁹ Jkv 1849. üsz. 260.

különben elkerülhetetlen a „tönkrejutása”. Mindemellett – mellékesen – követelt 20 ezer pozsonyi mérő lisztet és ezer előfogatot 24 órán belül. A közgyűlés – nem tehetvén mást – Poroszlay Fridrich, Detrich Miklós és Karap Sándor részvételével küldöttséget indított az oroszokhoz, tudatván velük a feltételek elfogadását. Végül Cseodajef keveset engedett: a korábbi mennyiséggel szemben lisztből és fogatból megelégedett akkora mennyiséggel, amennyit a város teljesíteni tud, különben „öszve lövöldöztetni fog”.¹⁰⁰

Majd a közgyűlés orosz nyomásra két nyilatkozatot szerkesztett július 5-én és 6-án: az elsőben a lakosságot hívta fel, hogy „őfelsége iránti hűségre térjenek vissza, és száműzve magukból a különben is üdvös célra nem vezető törekvéseket és irányokat, az addigi törvényes rendet, figyelmet és törvényeink iránti hű engedelmisséget hazafiúi kötelességeiknek esmérjék”.¹⁰¹ A másik deklaráció egy Ferenc Józsefhez címzett hűségnyilatkozat volt, amelyet többszöri nekifutásra Csáthi Károly fogalmazott – ugyanis az oroszok ragaszkodtak ahhoz, hogy a szövegben szerepeljen az a kitétel, mely szerint „Kossuth és segédei az oka minden mostani sujtó körülménynek”. A „szózat” végső formájából Kossuth nevét mégis csak kihagyták, de annyit inkorporáltak, hogy „a közelebbi időkben történt események üdvöseredményre nem vezettek, sőt a hazát jelen sujjos helyzetbe juttaték [...]”.¹⁰²

Július 8-án ezzel szemben egy olyan rendelet érkezett a kormánytól, amely szerint Debrecen szabad királyi város, valamint Szabolcs, Szathmár, Ugocsa, Zemplén, Beregszász, Ung és Máramaros vármegyék és a hajdú városok az oroszokat „mindenütt pusztítsák”. A közgyűlés belátta: bármit tegyen is, azzal a konkuraló két felsőbb abszolútum minimum egyikét megsérti, s így nem mervén felvállalni a döntések felelősségét, azok meghozatalának jogát a tanácsra delegálta.¹⁰³

Közben Sillye Gábor teljhatalmú kormánybiztos népfelkelést rendelt el, a tanács azonban – a közgyűlés egyetértésével – úgy határozott, hogy miután „e városban, hol az epe mirigy dühösködik, és amelynek lakossága nagy részben az oroszok által szekerekkel és lovaikkal elhajtatott, más része pedig a kósza hírek után indulva elbujdokolt”, a népfelkelést megszervezni nem lehetséges, de a kérdést továbbra is napirenden tartja. Valójában a város ekkorra már megadta magát Cseodajefnek. Sillye fedte is a vezetőséget a sárga–fekete zászló kitűzése miatt, mondván, hogy ezen tett „Magyar ország törvényes kormánya orgánumának valóságos és nyilvános megvetése, mihez járul még az is, mi szerint a városi hatóság által, az ellenségnek tett hódolat nyilatkozat ellenkező nyilatkozat által vissza nem huzatott; a kormányhoz küldött kivonat nem tekinthető hódolat nyilatkozatnak”. A város végül 24 órát kapott a hódolat kinyilvánítására, különben a vezetőség nem ismerhető el törvényes (legitim) testületnek. A közgyűlés

¹⁰⁰ Jkv 1849. üsz. 262., 263., 265., HEGYESI: i. m. 179. p.

¹⁰¹ Jkv 1849. üsz. 278.

¹⁰² Jkv 1849. üsz. 280., SZABÓ: i. m. 38. p., BALOGH: *A forradalom...* i. m. 488. p.

¹⁰³ Jkv 1849. üsz. 243.

ellenben akként vélekedett, hogy a kormányzónak küldött tudósítások által a kormány iránti bizalmát már tetteleg prezentálta, de, ha ez szükséges, írásban is megerősíti. (Egyébként végezetül július 22-én a népfelkelés mégis útjára indult – bár akkor és úgy már nem létezett sok értelme.)

Szintén július 13-án ismertetett levelében Kossuth is hasonlóan elmarasztaló szavakkal illette Debrecent, melyek szerint „tisztségviselői nem csak hogy nem követtek el mindent a nép jó hangulatát felhasználva [...], hanem sokan közülük a veszély közeledténél csak hírére is állomásikat elhagyták, s így a népet vezető nélkül hagyván, okozói lőnek, hogy [...] a Tiszán túli vidék gyáván, minden ellenállás nélkül esett az ellenség kezébe”.¹⁰⁴ Több szempontból is furcsán hangzott ez a kijelentés: egyfelől, mert a vezetőség mindvégig a helyén maradt, másfelől, mert éppen Kossuth lett az, aki egy hónappal később elhagyta az országot a felelősséget Görgeire ruházva át.

Az 1849. évi jegyzőkönyv utolsó bejegyzése július 28-ról való, amikor is Korponai János bizalmatlansági kérdéseket vetett fel a Város vezetőségével szemben, azonban a Karap Sándor által kezdeményezett bizalmi szavazás megerősítette Poroszlay Fridrich polgármestert és a tanácsot.¹⁰⁵

6. § A közgyűlés működése 1848/49-ben

Az első népképviselői közgyűlés működése leginkább a korábbi közgyűlés szokásjogi úton kialakult ülésrendjét és szabályait vette át, mivel saját „belrendelkezéssel”, tanácskozási szabályzattal, kvázi házszabállyal nem rendelkezett – ahogyan a legtöbb törvényhatóság sem, Szegeden is csak 1867-ben dolgoztak ki egy egyébként el nem fogadott házszabálytervezetet a pesti 1861. évi Alapterv mintájára. Ugyan a hivatali teendők szabályozására még május 29-én létrehoztak egy választmányt Karap Sándor elnöke alatt, mely tevékenységének eredményeként a képviselők június 7-én elfogadtak egy *helyhatósági szervezeti szabályzatot* számos bizottság felállításáról, de a közgyűlés egészére vonatkozóan nem készültek részletes rendelkezések.¹⁰⁶ Ezért a közgyűlés működésének pontos menetére és az ezzel kapcsolatos szokásokra elsődlegesen a jegyzőkönyvek szerkezetéből és a korabeli lapok kritikájából következtethetünk.

Az 1848: XXIII. tc. 30. §-a szerint közgyűlést a szabad királyi városokban havonta legalább egyszer kellett tartani, de az a vizsgált időszakban ennél lényegesen rendszeresebben, általában hetente – a hadiállapot beálltára és a honvédelmi választmány megszüntetésére tekintettel október 3-tól október 26-ig

¹⁰⁴ Jkv 1849. üsz. 245., 246., 247., 250., 251., Tanácsí iratok. 387. Lvltr.

¹⁰⁵ Jkv 1849. üsz. 258., 259.

¹⁰⁶ Jkv 1848/2. üsz. 23., 83, KISZELY: i. m. 122. p., KAJTÁR: *Magyar városi önkormányzatok...* i. m. 51. p., RUSZOLY JÓZSEF: Városi közgyűlési házszabályok. In *Alkotmánytörténeti tanulmányok* 3. Szeged, 1993, 87–91.p., Emlékek és források. Debrecen, 1848/49. *Hajdú–Bihar Megyei Levéltár Közleményei* 26. szám. Szerk.: Radics Kálmán [...]. Debrecen, 2001, 70–72.p.

naponta, ezt követően, a tanácsnokok elfoglaltságára is tekintettel, heti 3 alkalommal (hétfőn, szerdán és pénteken), majd 1849-ben ismételten csak heti gyakorisággal – ülésezett. Az üléseket (hétköznap) délelőtt tartották, többnyire 8, vagy 10 órai kezdettel rendes, illetve rendkívüli formában. A rendes közgyűlési ülések többnyire egynaposak voltak, azonban – különösen az első hetekben – előfordult, hogy több napon át tartottak (pl. június 5–8.), vagy másnapra rendkívüli ülést hívtak össze – erre a tanácsnak és a polgármesternek létezett jogosultsága. A határozatképességhez az összesen 180 képviselőből 40-nek kellett részt vennie (29. §) – azaz, csak kellett volna, mivel számos alkalommal még ezt sem sikerült elérni, s például az augusztus 3-i ülésnapot meg sem tudták tartani, ugyanis csupán húsz fő jelent meg. Az *Alföldi Hírlap* – joggal – ironikusan ekképp fogalmazott: „Keresték a képviselőket úton útfélen, de nem volt található csak egy is [...] Az újonnan választott képviselők nem értenek a közgyűléshez, gyakorlatlanok a kormányzásban, de hogy a képviselők közül csupán három, hat jegyző közül csupán a főjegyző, a régi nemzetesek közül talán kettő volt jelen [...] az újonnan a közpolgárok közül választott képviselők közül most is 10–12 volt jelen [...] S van néhány, aki rendesen eljár a közgyűlésekbe, a dolgokhoz egyszerűen, de okosan hozzá is szól [...] Pár hét alatt már a második eset, hogy nem jelent meg annyi, hogy a közgyűlés a törvényes számot a hivatalnokokkal együtt kitöltötte volna.”¹⁰⁷

Bár a 40 főtől október 3-át követően eltekintettek, mégis a probléma áthidalása végett Barcs Dániel indítványára még októberben akként rendelkeztek, hogy minden utcában egy képviselő hívja össze a 30 közgyűlési tagot, s ha nincs jelen mindegyik, a hiányzókat az utcagyűléssel pótolják; egyébként pedig a 30 főt négy részre úgy osszák fel, hogy minden héten legalább heten vegyenek részt a közgyűlésen. A közgyűlés időpontjáról kezdetben meghívójegyekkel értesítették a képviselőket, de mivel ezek kézbesítése – különösen a rendkívüli ülések alkalmával – késedelmet okozhatott, 1849-ben áttértek az utcaszélekre kihelyezett falragaszok útján történő invitálásra.¹⁰⁸

A másik létszámbeli probléma a képviselők foglalkozásából keletkezett időről időre, mivel „a gyűlés kezdetén megvolt a törvényes szám, és a gyűlés alatt szökdöstek el a képviselő urak [...] Sokan már 12 órát hallják, veszik a kalapot, szétnéznek, nem látja-e őket valaki, s mint a korhely tanuló a teremből, úgy illannak ki a képviselő urak.”¹⁰⁹

A képviselők tényleges aktivitására egyébként leginkább nevüknek a jegyzőkönyvekben történő említése gyakoriságából következtethetünk. Eszerint behatárolható egy szűkebb, tíz-tizenkét fős személyi kör, akik gyakran szerepeltek, s leginkább őket bízták meg *ad-hoc* bizottságok vezetésével, vizsgálatokkal, szervezési munkálatokkal (pl. Bayler István, Blaskovich Kálmán, Csáthi Károly, Csóka Sámuel, Detrich Miklós, Kaffka Károly, Sápó Sámuel, Szentpéteri

¹⁰⁷ AH I. évf. 1848. 11. sz. augusztus 6. 41.p., továbbá Jkv 1848/2. üsz 819.

¹⁰⁸ Jkv 1848/2. üsz. 831., Jkv 1849. üsz. 232., BALOGH: *A város...* i. m. 46. p.

¹⁰⁹ AH I. évf. 1848. 10. sz. augusztus 2. 37. p.

János, Tikos István, Tóth Sámuel, Végh Mihály). Azonban a legtöbbek nevével maximum a „jelen voltak” bejegyzéseknél találkozhatunk, amelyek negyvenöt személynél szinte sosem utaltak többre (a 180 főből, azaz nagyon „ügyeltek” arra, hogy az utcánkenti 7 fő elvét véletlenül se teljesítsék túl), sőt gyakran egyáltalán nem került az említett rovat kitöltésre, vagy csupán néhányan szerepelnek benne (különösen október 3. előtt) – ez persze lehet a jegyzőkönyv-vezetők hibája is, de a fentebbiek alapján nem feltétlenül, illetve az is igaz, hogy igen sokan felmentést kaptak ez irányú kötelezettségeik alól nemzetőri szolgálataik miatt.

Ily módon történt, hogy néha még a határozatok érvényessége terén is kétségek merültek fel, s vita alakult ki a jegyzőkönyv hitelesítéséről, mivel minden ülés az előzőről a főjegyző, vagy annak helyettese által készített jegyzőkönyv felolvasásával, majd hitelesítésével kezdődött. (A jegyzőkönyveket egyébként nem kellett állandó jelleggel megküldeni a belügyminiszternek, mint egykor a túlzottan paternalista helytartótanácsnak). A folytatásban – tekintettel a már említett bizonytalan jelenlétre – a lényegesebb napirendi pontok következtek, amelyeket elsősorban a miniszteri rendeletek, illetve a különböző törvényhatóságok körlevelei jelentettek. Ezek nemlétében, vagy ezeket követően a kiküldött közgyűlési biztosok és bizottságok jelentéseinek ismertetése került napirendre, illetve a város egyre súlyosabb pénzügyi gondjairól hallgatták a számvevői beszámolót. A lakossági folyamodványok tárgyalásának rendszerint külön napokat szenteltek.

A képviselők munkájukért (a korábbiak alapján néhol inkább fél munkájukért) díjazásban részesültek, az esedékesség június 1-jétől számított. A tisztújításig hivatalban volt képviselők május 31-ig kapták fizetésüket. Tar Károly és Komlóssy Imre országgyűlési képviselővé választott tanácsnokok fizetését elindulásuk napjáig folyósították.

Jellemző volt a bizottságok és állandó választmányok az ügyeket hosszan elnyújtó körülményes tevékenykedése is, amely inkább komótos ejtőzésre, sem mint aktív munkára hasonlított. Már „egypár katlan cserép” megvizsgálására kiküldtek akár két bizottságot is, mégis olyan „tökéletlen relatiót” adtak be a közgyűlésnek, hogy a döntés lehetetlen volt. *Állandó választmányt* egyébiránt létrehozta – éppen a már említett házszabály-tervezet kidolgozásával megbízott bizottmány javaslatára – a gazdasági, erdőszeti, építészeti teendők koordinálására, valamint a számvevés és az árvaház feladatkörének biztosítására.¹¹⁰ Egyébként az 1848: XXIII. tc. ehhez annyit tett hozzá, hogy „az állandó szakbizottmányok hatósága, millyenek: az árvai, gazdasági, szépitési és egyéb bizottmányok, jelen állapotban megtartatik, a bizottmányok közvetlenül a tanácscsal, a tanács által pedig a közgyűléssel állnak összefüggésben” (28. §).

Bármennyire is deheroizálónak tűnik, de a közgyűlés tanácskozási „rendjére” éppen a teljes zűrzavar vált jellemzővé. Az *Alföldi Hírlap* találoan a bábeli

¹¹⁰ Jkv 1848/2. üsz. 83., AH I. évf. 1848. 12. sz. augusztus 9. 45. p.

torony történetéhez hasonlítja a képviselők tevékenységét: „A mi közgyűlésünk hasonló a Babel tornya építéséhez. Mi minden előleges értekezés, sőt a nélkül szoktunk a közgyűlésre jönni, hogy a szőnyegre kerülendő főbb tárgyakat csak ismerünk, s tudunk, s felettök pár perczig is gondolkoznánk. A következetességnek pedig sokan talán elv szerint ellenségei. Vannak képviselőink között, akik legnagyobb gyönyörüket abban találják, ha az előbbi közgyűlés végzéseit ledobolhatják, megsemmisíthetik, s e feletti gyönyörűségükben dőlczegnyugalmasan hevernek a kivívt győzelem babérjain! Vannak, akik minden rend és eszélyesség nélkül oly indítványokkal szökdösnek elő szűcskö módra, mellyeknek akkor éppen sem helye sem ideje nem volna. A parlamenti tanácskozás és vitatkozás pedig tőlünk chinai távolságra van. A hallgatóság a legnagyobb renddel és csenddel viseli magát, s valósággal bámulatos vas türelme, mellyel a tökéletlen tanácskozásokat kíséri [... A tanácskozás] csupa zavar — a láрма örökös és szűnni nem akaró [... A képviselők közül] nagyon ritkán beszél egy, hanem örökös a suttogás, mindenki a szomszédjával conversál, egyszerre akar mind szólni [...]”¹¹¹

Szintén problémát jelentett a végül is megszületett határozatok végrehajtása – pontosabban végre nem hajtása. Nem létezően kellő gyakorlat a gyors intézkedésre, csak a legszükségesebbek megvalósítását foganatosították, s – akár csak Pécsen – a végrehajtás sürgetése, a jelentések és szemlék hiányossága itt is mindennapos jelenségnek számított. Pedig a „legelső közgyűlésünkben [is] sok határozatot, po. a gyűlésterem rendezése, és mi még most is [1848. július 9.] a régi czélszerűtlen s rendezetlen teremben tartjuk üléseinket”. Néhány perc után állandóan „beállt a zavart tanácskozás, a képviselők nagyobb része felugrált, beszélt, de semmit sem mondott.”¹¹²

Ha tényleg így történt, az – még egy ilyen fiatal, hagyományok nélküli népképviselői rendszerben is – lamentábilis. Persze, e vezető debreceni lap véleménye lehet túlzó is, miként Poroszlay Fridrich polgármesterről szóló értékelése is: „Mi elvártuk volna Poroszlay Fr.-től, hogy lesz benne annyi életre való önismeret, hogy – főképp egy szótöbbséggel – Szoboszlai István ellenében el nem vállalja az elnökséget [ti. a közgyűlésbeli elnökséget], mivel elnöki tehetségére nézve annyira áll Sz. I.-től, mint Mikepércs Jerikótól [...] P. Fr. mindennek inkább való, mint elnöknek.”¹¹³ A kritikus cikkíró egyébként megnyugodhatott: a polgármester betegeskedése miatt 1848-ban csupán ritkán vezethette az üléseket, legtöbbször – a törvénycikk szerinti módon (29. §) – a legidősebb tanácsnok (s egyben a városkapitány), Csapó János tette azt, majd a nemzetőrséggel való távozása után (november 13.) Tikos István lépett a helyébe. Így Poroszlay 1849-ig lényegében csak vendég volt a saját székében.

(*Nota bene*, a teljes igazsághoz hozzá kell tennünk, hogy a polgármestert számos városban nagy számú támadás érte elsődlegesen az ottani főbíró támo-

¹¹¹ AH I. évf. 1848. 3. sz. július 9. 9. p.

¹¹² Lásd az előző jegyzetet, valamint KAJTÁR: Pécs... i. m. 35. p.

¹¹³ AH I. évf. 1848. 4. sz. július 12. 13. p.

gatóinak körétől, jelezve ezáltal is a helyi rendezetlen erőviszonyok hullámszását – elképzelhető volt hasonló helyzet Debrecenben is, bár erre nem találtunk érdemi bizonyító adatot.)

Egyedül a nyilvánossággal kapcsolatban nem emelt kifogást az *Alföldi Hírlap* – már ami a város polgárainak érdeklődését illeti: „Debrecenben március 19-ike óta a közügyek iránti részvétel jóval nagyobb [...] a nép csak pár hónap óta is több érettséget mutat az alkotmányos szabadságra, mint a tudós Németország számos közönsége.”¹¹⁴ Az ülésekben a hallgatóságnak a tanácskozásokat megháborítani nem volt szabad. A csend fenntartásáról az elnöknek kellett gondoskodnia, s mellette „e részben különösen e célból a tanács által választandó csendtiszt vezérlete alatt a nemzeti őrsereg ügyel” (1848: XXIII. tc. 27. §).

A tisztviselők és a nyilvánosság viszonya azonban már megért néhány kritikus megjegyzést: „Tisztviselőink közül némely táblabírák, kik hajdanában, a sötétség korában megszokták, hogy eljárásaikról senki fia ne merjen szólni de csak egy kukkot sem; a szabad szó érintésére máris ingerültségbe kezdenek jönni, mint Marcsek a gombától.”¹¹⁵

A hatásköri kérdésekről az 1848:XXIII. tc. igen szűkösen rendelkezik: a 25. §-ában csupán annyit említ, hogy „azalatt, míg a törvény részletesen intézkedend, a tanács azon hatósággal ruháztatik fel, mellyel jelenleg a megyei kis-gyűlések bírnak, – a közgyűlés pedig ugyanazon hatósággal, mellyel a megyei közgyűlések vagynak ellátva, kivéve a be- és kitáblázásokat, továbbá azon kérdéseket, mellyek szoros értelemben bírói eljárást igényelnek, vagy bírói zár megrendelését foglalják magokban”. Azonban az 1848: XVI. tc. (A megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról) sem határozza meg pontosan a (megyei) közgyűlési hatáskört, így – a szokásjog alapján következtetve – a közgyűlés tárgykörébe *in praxi* egyebek mellett a következő ügyek tartoztak: közjogi kérdések és kormányrendeletek tárgyalása, a város nevébeni kérelmezések elfogadása, helyhatósági szabályok megalkotása, a költségvetés, valamint a házi adó megállapítása és kiigazítása (az utóbbiak a gyakorlatban az 1,5 millió váltó Ft-os pénzhiány valaminő mérséklésére tett kísérleteket jelentették), továbbá az új hivatalok felállítása, a tisztviselők felfüggesztése, helyettesítése, a városbeli (le)telepedési jog jóváhagyása, illetve más törvényhatóságokkal való kapcsolat-tartás, s az azokkal felmerült vitás kérdések rendezése.¹¹⁶

Az utóbbira lehetne intő példa a Szoboszló és Debrecen közötti, az Elepi pusztában húzódó birtokhatárvonal vitája, amelyben szinte tettelegességgig, majd a nádori bírósághoz való fordulás elhatározásáig vezetett a kollízió – az adott körülmények között az utóbbi fórum elé végül nem kerülhetett az ügy.

Szintén a közgyűlésben adta elő, aki tehette, a főbb tisztségviselőkkel kapcsolatban támadt vélt, vagy valós sérelmét is. Ehelyütt csak Dohányosi József

¹¹⁴ AH I. évf. 1848. 2. sz. július 5. 5. p.

¹¹⁵ AH I. évf. 1848. 9. sz. július 30. 33. p.

¹¹⁶ Debrecen város közgyűlésének 1848. évi jegyzőkönyvei (Jkv 1848/1. és Jkv 1848/2.), valamint RUSZOLY J.: *Városi...* i. m. 98–99. p. alapján.

képviselő történetét sommázzuk, akit – miként állította – a háza mellé történő disznóól építése közben, a telekhatár megsértésére hivatkozva, a szomszédságában lakó Nagy Sándor főbíró – miután Dohányosi az általa hivatalosnak el nem fogadott felszólítás ellenére is folytatta a munkát – Marjai János hajdújával bántalmazta: a hajdú karsérülést is okozó módon cserépdarabokkal dobálta meg (a képviselő éppen zsindejezett), és az „istenét káromolta”. A történeti tényállás tisztázására egy kisebb bizottságot ki is küldtek, azonban az ügyről – jellemző módon – többet szó nem esett¹¹⁷ – mindez nem volt egyedi, de a hasonló ügyekben indított vizsgálatok (pl. az egyik rőzsebiztos ellen) sem vezettek eredményre; ma már eldönthetetlen, hogy ezek a vádak mennyire állták meg a helyüket, vagy mennyiben voltak a hatalmi játékok demoralizált részei.

A népképviselői közgyűlés működésének fent vázolt, korabeli értékelése talán kissé túlzó, de talán érdemes volt bemutatni az akkori – hirtelen szabad szájúvá vált – sajtó vélekedését – amelynek valamennyi valóságalapja minden bizonnyal mégis létezett.

III. A közgyűlés és a „kis forradalom” 1861-ben¹¹⁸

„Alkotmányunk nem kártyavár, mely a hatalom fuvallatára összeomlik, hanem oly erős bástya, mely csak az utolsó magyar elestével lesz bevehető.”

(Debrecen szab. kir. város közgyűlése, 1861)

I. § A tisztújítás és a képviselőválasztás

A neoabszolutizmus tíz évét követően – mint az ismeretes – Bécsnek újra kellett gondolnia a Birodalom szervezeti felépítését övező anakronizmusokat, s benne kiemelten Magyarország helyzetét. A konzervatív, de mégis megegyezésre kész és a fennálló státuszon változtatni szándékozó gondolkodók számára a *villa francai béke* és az azt megelőző események teremtettek alkalmat a „kis kiegyezésre”, amely mindkét fél kölcsönös engedményén alapult, s igyekezett átmenteni az 1848-as vívmányokból a feudális társadalmi berendezkedést felszámoló rendelkezéseket (úrbéri viszonyok megszüntetése, földesúri előjogok eltörlése, stb), valamint elfogadni az azok végrehajtására kiadott pátenseket (pl. ősiség nyílt pátens, úrbéri pátens). A megegyezés eredményeként – többek között Dessewffy Emil és Szécsén Antal közreműködésével készült – 1860. október 20-án kiadott *Októberi diplomát*, melyet az uralkodó teljhatalma erejével, állandó és vissza nem vonható állami alaptörvényül „ajándékozott” népének, s Magyarország részéről előnytelen föderalista szemlélete miatt végül elutasítás

¹¹⁷ Jkv 1848/2. üsz. 768.

¹¹⁸ A „kis forradalom” – egyébként szegedi – kifejezést Reizner János és Ruszoly József nyomán használjuk.

fogadott, azonban a történeti alkotmányosság részbeni visszaállítása alapul szolgálhatott a törvénykezési mellett a magyar közigazgatási rendszer újbóli megszervezéséhez is.

Noha Debrecen már október 24-én megkapta a Diploma hivatalos szövegét, a szabad királyi városok az 1848: XXIII. tc.-nek is megfelelő, belső szervezeti átalakulása országosan hosszan váratott, amelyből kifejlődő népharag végül a városban november 26-án a dohánybevéltő hivatal és a pénzügyőrség elleni ostrommal tetőzött, s egyben arra készítette a Csorba János utódként 1859-ben megbízott polgármesterül kinevezett *Szöllősy János* vezette tanácsot, hogy ténylegesen álljon a közigazgatási átszervezés – azaz a szunnyadó népképviselői közgyűlés újbóli összehívása és a tisztújítások – élére.¹¹⁹

Évégből Szöllősy János össze is hívta december 15-ére a még életben lévő 1848-ban választott képviselőket, valamint a községi tanácsot és a hivatalban álló tisztségviselőket. Azonban az 1848-as közgyűlés megjelent tagjai az 1848: XXIII. tc.-re hivatkozva nyomban megállapították, hogy a törvényes összehíváshoz a nem törvényesen választott, hanem kinevezett polgármesternek nem létezett joga, így aznap az ülés fel is oszlott, s felkérték az egykori főbíró, Nagy Sándort, hogy ő hívja egybe a folytonosságot is megtestesítő közgyűlést (Poroszlay Fridrich 1857. január 20-án meghalt). Így december 17-én már valóban tanácskozhattak, s ez az „elegyes ülés” rendelte el a tisztújítások megtartását 1861. január 2-i határral. Továbbá felállították a kijelölő választmányt Zsombori Imre elnöklétével, s a hónap végéig elkészítették az utcánkénti választói névjegyzéket is. Később, a „szükséges előintézkedés és a közbeeső debreczeni országos vásár miatt”, a választásokat január 21-ére halasztották, amelyeket végül – heves korteskedést követően – 1861. január 21. és 25. között meg is tartottak az 1848-as eljárás már ismertett szabályai szerint.¹²⁰

A választási és tisztújító gyűlést Zsombori Imre korábbi megyei törvényszéki elnök nyitotta meg január 21-én, reggel nyolc órakor, majd Csató István 1848-as tanácsnok – képviselve az alkotmányos folytonosságot – az 1848/49-ben hivatalban lévő városvezetőség nevében formálisan elköszönt. Ezek után kezdődhetett meg a voksolás; először a polgármester, a főbíró és a főkapitány személyére szavaztak, majd a törvényszéki és a közigazgatási tanácsnokok, s a többi tisztségviselő megválasztása következett. (Itt szükséges megjegyeznünk, hogy

¹¹⁹ IFJ. BARTA JÁNOS: Debrecen az abszolutizmus korában. In *Debrecen története* 3. kötet (1849–1919). Szerk.: Gunst Péter. Debrecen, 1997, 29. p., Debrecen 1861-es történetéről említést tesz még SZÜCS: i. m. 1041. p., *Adattár*: i. m. 207. p., KISZELY: i. m. 143. p., CSOBÁN: i. m. 78. p., ZELIZY: i. m. 912–913. p., vö: RUSZOLY JÓZSEF: A népképviselői önkormányzat szegedi történetéhez (1848–1871). *Acta Jur. et Pol.* Tomus XXIX. Fasc. 4. Szeged, 1982, 27–40. p., *Szeged története* 3/1. A közigazgatás és az igazságszolgáltatás szervezete (1849–1867). Írta: RUSZOLY JÓZSEF. Szeged, 1991, 17–29. p., RUSZOLY JÓZSEF: A közigazgatási és igazságszolgáltatási szervezet Szegeden. 1849–1918. In *Újabb magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 2002, 132–143. p.

¹²⁰ *Debreczeni Közlöny* (a továbbiakban *DK*). I. évf. 1860. 50. sz. december 19. 211–212. p., 52. sz. december 26. 221. p., *GAZDAG*: i. m. 109. p.

a tisztújításokról szóló jegyzőkönyv a később szóba kerülő február 4-i, első közgyűléssel együtt elveszett, a *Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban* nem található meg, s rá való utalás is csupán az eredeti, 1861. évi közgyűlési jegyzőkönyv első oldalán (február 6.) olvasható, a fondjegyzékben nem. Ennek hiányában a korabeli sajtóra kell hivatkoznunk a dátumok és a nevek közlésekor is; *in concreto* a *Debreczeni Közlöny* című lap híradásait használtuk.) A főbb eredmények:¹²¹

Polgármester: Kiss Lajos 749 szavazat, Komlóssy Imre 119 szavazat, Kaffka Károly 26 szavazat. Főbíró: Szabó Bálint 897, Komlóssy Imre 102, Csató István 22. Főkapitány: Böszörményi Károly 879, Laky Lajos 73, Kaffka Károly 53. Közigazgatási tanácsnokok 1. Böszörményi Károly (-), 2. Simonffy Imre 583, Csányi Dániel 44. Poroszlai L. 39; 3. Kaffka Károly 524, Rédlí György 14, Markos Péter 5; 4. Harsányi Gábor 465, Szentgyörgyi Elek 31, Veréb József 2; 5. Király József 415, Vetésy Mihály 25, Koszorus Lajos 13; 6. Laky Lajos 286, Szentgyörgyi Elek 135, Kémery Lajos 42. Törvényszéki tanácsnokok: Csató István (389), Nagy Lajos (601), Vértessy István (601), Angyalos Mihály (382), Görgei Károly (426) és Szabó Imre (390). Törvénykezési főjegyző: Mészáros József. Közigazgatási főjegyző: Kerekes József. Főügyész: Kovács Dániel. Telekbíró: Szabó Mihály. Vásárbíró: Csonka Károly. Mezőbíró: Brunner Ferenc. Közlevéltárnok: Györfy Péter. Számvevő: Alibán Mihály és Szathmáry Sándor.

Az új vezetőség január 25-én és 26-án ülésezett először, s első feladata a népképviselői közgyűlés tagjai megválasztásának megszervezése lett. A 180 közgyűlési tagra február 1-jén, reggel kilenc óráig szavazhattak a jogosultak az 1848. évhez képest azon különbséggel, hogy ezúttal már nem csupán a saját utcájukból, hanem az egész város területéről nevezhettek meg személyeket a választási íveken. Így a szavazatokat ezután nem utcánként külön, hanem együttesen összesítették. Az „elválasztott” képviselők a február 4-i nyitó közgyűlésen tettek esküt; a választási elnök üdvözölte a főnixként megújult szervet, majd az új polgármester, Kiss Lajos (1848/49-ben főjegyző) köszönte meg „ő méltóságának” a becsületes és részrehajlásmentes szervezést, s átvette az elnöki feladatokat. A képviselők ezután a Nagytemplomban és a római katolikus templomban jelentek meg, s végül visszatérően a tanácskozó terembe, elénekelték a Himnuszt és a Szózatot.¹²²

Az 1861. évi közgyűlés összetételére vonatkozóan nem értünk egyet *iff. Barta János* azon kijelentésével, mely szerint a közgyűlésbe „[...] csak az 1848 óta elhalt tagok helyére választottak újakat”.¹²³ *Először* is azért, mert ez nyíltan ellentétes lett volna az 1848: IV. és az 1848: XXIII. tc. rendelkezéseivel, mivel mind az országgyűlési képviselőket, mind – *mutatis mutandis* – a szabad királyi városok közgyűlési tagjait 3 évre választották meg 1848-ban (1848: IV. tc. 3–

¹²¹ DK II. évf. 1861. 60. sz. január 23. 254–256. p., 61. sz. január 26. 258. p., 62. sz. január 30. 261. p., lásd még SZÜCS: i. m. 1041–1042. p.

¹²² DK II. évf. 1861. 63. sz. február 2. 265–266. p., 64. sz. február 6. 270. p.

¹²³ *IFF. BARTA:* i. m. 30. p.

4. §§), s ez az időintervallum nyilvánvalóan eltelt, emiatt tartottak országgyűlési választásokat is 1861 áprilisában. *Másodszor*, a tények sem igazolják *iffi* Barta János állítását, mivel az 1848-49. évi képviselőtestület 180 tagja közül csupán 47 főt választottak meg 1861-ben is (az 1848. évi közgyűlési jegyzőkönyv és az 1861. február 6-i *Debreczeni Közlöny* névjegyzékét összevetve: Hatvan utca: 9, Péterfia utca: 8, Csapó utca: 9, Czegléd utca: 9, Varga utca: 8, Piacz utca: 4 fő azonos¹²⁴), ami 26,1 %-os újraválasztási arányt jelent azzal, hogy az e körbe tartozó jelölteknek is versenyezniük kellett a választásokon (nincs semmilyen utalás az ellenkezőjére), *ergo* nem alanyi jogon járt nekik a mandátum. Az pedig egyébként sem valószínű, hogy 13 év alatt – a szabadságharcot is beleszámítva – 134-en haltak volna el, s ha – *horribile dictu* – így is történt volna, akkor meg nem alkalmazható a „csak” szócska, amely egyértelműen a többséggel szembeni kisebbségre utal, noha itt éppen fordított az arány. *Harmadszor*, a vitatott kijelentés alapját *iffi* Barta János nem jelölte meg jegyzettel, s a korabeli források egyike sem tesz említést efféle eljárásról, illetve az általunk ismert egyéb városok gyakorlatában sem tapasztaltunk hasonlót.¹²⁵ Ezért a halálozási anyakönyvek tételes átvizsgálása nélkül is – amely teljesen biztos adatokat az esetleges névazonosságok, egyéb pontatlanságok és az egyházak egymásétól elkülönülő nyilvántartásai miatt egyébként sem szolgáltatna – biztosnak látjuk, hogy nem csupán a megüresedett mandátumokat töltötték be 1861 februárjában, hanem mind a 180 helyért kiírták az új választásokat.

2. § A közgyűlés és a közjogi vita 1861-ben

Az újonnan alakult közgyűlés első rendes ülésnapját február 6-án tartotta, melyen az elnöklő Kiss Lajos polgármester – akit sosem neveztek polgárnagynak, mint Szegeden Osztróvszky Józsefet – afeletti örömét fejezte ki, „Hogy a gondviselés bölcs intézkedése folytán ismét érvényre jutott az alkotmányos élet, a városi törvényességnek 11 szenvedésteljes év után ismét alkalmat adott úgy a haza boldogságában közreműködni, mint saját belügyeit is a törvények által biztosított helyhatósági jog kövéhez képest ön hatás körében intézhetni”.¹²⁶

A polgármester indítványára a közgyűlés egyhangú nyilatkozatot tett, mely szerint „Az 1860. év Mindszent [október] hó 20-ról kelt legfelsőbb elhatározások által előidézett állapotot nem csak ősi alkotmányunk teljes biztosítékául nem [tudjuk] tekinthetni, sőt amennyiben az alkotmányellenes kormányzat időszakából fennmaradt hatóságok működése alkotmányos intézményeinkkel homlokegyenest ellenkezik, s annál fogva [mindez] oly küzdelmet támaszt, mely a társadalom, nemzet és királyi szék érdekeire nézve egyaránt víszteljes – az egész nemzet egyetemes kinyilatkoztatása szerint is jogilag minden tekintetben

¹²⁴ DK II. évf. 1861. 64. sz. február 6. 270. p. és Jkv 1848/2. üsz n. 15–17. p.

¹²⁵ RUSZOLY J.: *A szegedi...* i. m. 14–64. p.

¹²⁶ Jkv 1861. üsz. 1., RUSZOLY JÓZSEF: *Osztróvszky József. Reform, forradalom, kiegyezés*. Szeged, 1993, életrajz: 211–255. p.

a teljes érvényben álló 1848. évi törvényekhez annyival szilárdabbul ragaszkodik, mint a szabad királyi városoknak az ország több önálló helyhatóságaival egyenjogúsítása [tekintetében is], ezen törvények által alapítván, ha azoktól eltérne, saját állásának jogosságát is kétségbe vonná”. Ebből kiindulva „határozattá lőn”, hogy „mindent, mi 11 év óta a nemzet befolyása nélkül alkotmányos úton kívül történt, törvényellenesnek [kell] tekinteni, s hazánk jogviszonyának teljes helyreállítását kellő úton szorgalmazni – addig is pedig alkotmányos törvényeinkbe ütköző bármily kormány rendeletek és intézkedések végrehajtásához tetteles segéllyel semmi esetre sem [szabad hozzá]járulni”.¹²⁷

Ezt követően 29 tiszteletbeli képviselőt választottak azon életben maradt személyek köréből, akik 1848-as tevékenységük következtében üldöztetéstől szenvedtek. Együttal egy 6 tagú bizottságot jelöltek ki egy, az uralkodónak címzendő felirat megszövegezésére, amelyet a február 7-i ülésen el is fogadtak. Ebben a közgyűlés kifejtette, hogy „Az összes birodalom és szeretett hazánk közös érdekében kötelesnek érezzük magunkat a legmélyebb alázattal bár, de egyszersmind nyílt őszinteséggel juttatni el e tárgyra vonatkozó nyilatkozatunkat Fölséged trónja zsámojához [...] Valamint érvényesíttetnők azon állításunkat is, hogy az alkotmányellenes kormányzat időszakából fennmaradt, s idegen törvények szerint kormányzó és ítélő hatóságok működése alkotmányos intézményeinkkel homlokegyenest ellenkezik, s ennél fogva oly küzdelmet támaszt, amely a társadalom, a nemzet és királyi szék jól felfogott érdekeire nézve egyaránt víszteljes [...] A törvénykezés joga a fejedelem és a nemzet között áll megosztva, a fennálló törvények érvényének eltörlése vagy módosítása mind a Pragmatica Sanctio, mind az ezzel lényeges összeköttetésben lévő sarkalatos törvények és koronázási hitlevelek értelme szerint mindkét félnek összehangzó, törvényes hozzájárulása nélkül nem eszközölhető [...] A megkoronáztatás bekövetkeztéig az 1790. évi III. tc. értelmében alkotmányos kötelezettségének eleget tenni kölcsönösen tartoznak [...] Nem jöhet oly eset, hogy az alkotmányellenes intézkedések bennünk eszközükre találhassanak.” Mintegy bátor figyelmeztésként óvva intette az uralkodót a pesti országgyűlés április 2-án történő összeülésének meggátolásától, s addig is követelte a még működő alkotmányellenes kormányzati intézmények megszüntetését, a történelmi közigazgatási rendszer visszaállítását avégett, hogy az uralkodó és a nemzet végre “kölcsönösen kiegészztelődve találkozhassék”.¹²⁸

Az idézett felirat szövege annyi megjegyzést feltétlenül érdemel, hogy lényegében a város által támasztott – nem is mindenhol burkolt –, feltétlen elvárásokat tartalmazta *quasi* ultimátumszerűen, nem leplezván az 1850 és 1860 közötti korszak elítélését és az e tekintetben felmerülő (minimum erkölcsi) felelősség telepítéséről vallott nézetét. Az 1790: 3. tc.-re történő hivatkozással pedig egyértelműen azon alkotmányossági aggályra utalt, hogy Ferenc Józsefet ugyan elfogadta Magyarország uralkodójának, de nem kívánta továbbra is mel-

¹²⁷ Jkv 1861. üsz. 3.

¹²⁸ Jkv 1861. üsz. 17.

lőzni a megválasztásához egyébként szükséges (itt legalább utólagos) nemzeti beleegyezést és annak eljárási intézményeit. Az említett tc. ugyanis kimondja, hogy „Kegyelmesen beleegyezett Ő császári királyi apostoli felsége, hogy a királyi fölavatás és koronázás minden egyes trónváltozáskor az elhunyt király halálától számított hat hónap lefolyása alatt törvényes szertartás szerint mulhatatlanul végrehajtsák; épségben maradván azonban a közbeni idő alatt is a királynak minden örökös jogai, melyek az országnak közönséges és az alkotmányval megegyező kormányzására tartoznak [...]” Miként később még jelezzük: a koronázás elmaradása miatt lényegében – és joggal – *de jure* tartalmilag továbbra is trónbitorlónak tartotta a kor I. Ferenc Józsefet, csupán *pro forma* enyhült a megítélése (lásd pl. a szokásos „Ő Császári Királyi Apostoli Felség” megszólítás-formulát). Ezt jelzi a helytartótanács hallgatólagos elfogadása is, mivel egyébként alkotmányellenes testületként tekintettek rá.¹²⁹

A jegyzőkönyv-vezetéssel kapcsolatban vetődött fel annak kérdése, hogy csupán az abban jelenlévőként feltüntetett személyek, vagy az egész közgyűlés mint testület tartozik felelősséggel az elfogadott határozatokért. A válasz természetesen az „egész testület egyetemét” jelölte meg a felelőség hordozójául, ettől függetlenül a jelenléteket mindig feljegyezték.¹³⁰

A következő közjogi problémát az a február 14-én kelt császári rendelet ismertetése okozta, amelyben az uralkodó a koronázás, az eskütétel, a hitlevél kibocsátása és a nádorválasztás érdekében az országgyűlést április 2-ára Budára hívta össze, s egyben „oly modorú, amely a legkeserűbb fájdalomat kelti minden honpolgár kebelében”. Ugyanis ezen meghívólevél nem a magyar sarkalatos törvényekre – különösen a *Pragmatica Sanctiora*, az 1790: 3. tc-re, az 1790: 10. tc-re és az 1848. évi törvényekre, valamint a kibocsátott hitlevelekre – tekintettel, hanem a január 16-i királyi rendeletre hivatkozva hívta össze az országgyűlést, és nem Pestre, hanem Budára, noha az 1848: IV. tc. 1. §-a világosan Pestet nevezi meg az országgyűlés helyéül. Különösen sérelmezték a császár-királyi rendelkezésnek azt a részét, amely „[...] azon birodalmi tanácsról tesz említést, mely birodalmi tanácsról törvényeinkben sehol szó sem tétetik – tekintve több rendbeli sarkalatos törvényeinket, mellyek a magyar korona alatti országok részére az örökös tartományoktól független kormányzatot biztosítanak [különösen az 1790. évi 3. tc.] – [oda] ősi alkotmányunk feladása nélkül követek nem is küldhetők”.

További, immár nyíltan artikulált felvetéssel jelezték, hogy V. Ferdinánd királynak és Ferenc Károly főhercegnek az eltávolítása „nem jutott az országnak alkotmányos úton tudomására”, s a királyválasztó országgyűlést sem hívták össze hat hónapon belül (1790: 3. tc.), valamint, hogy az április 2-ára összehívott országgyűlés határnapjának megállapításánál nem kellően vették figyelembe az 1848: V. tc-beli határidőket. (Ez utóbbi gondolatnál a teljes igazsághoz jegyezzük meg, hogy csupán a háromévenkénti választások elve sérült, a határ-

¹²⁹ Jkv 1861. üsz. 36.

¹³⁰ Jkv 1861. üsz. 40.

idők egyebekben éppen megfelelték az 1848: IV. tc. 4. §-ában és az 1848: V. tc. 24. §-ában rögzítetteknek, ha azokat február 14-től számítjuk is.)

Mindazonáltal – minthogy a nemzetnek érdekében állt az országgyűlés működtetése – a közgyűlés mégis elrendelte a választások kiírását március 7-re, s egyben felszólította az uralkodót, hogy „az októberi diploma által kijelölt ösvényen való megmaradásra” és a sarkalatos törvények megtartására térjen vissza (vagy inkább át).¹³¹

Az alkotmányossági kifogásoktól az országbíró sem menekült: az általa a törvénykezés átszervezése tárgyában küldött iratot sem fogadta el a közgyűlés, mondván, hogy az „országbíró Ő nagyméltóságát” a magyar királyi udvari tanács nevezte ki, amely szintén kívül állt a történeti alkotmányon. Így jobb híján a közgyűlés saját elhatározásból és elgondolás szerint szervezte meg a polgári és büntető igazságszolgáltatást a „fennálló törvények alapján”, s egyúttal a jogellenesnek tartott illetérendszer is eltörölte.¹³²

Néhány nappal az 1861. február 26-i császári döntést (*Februári Pátens*) követően (amelyet külön nem kommentáltak), március 7-én valóban megtörtént az országgyűlési képviselők választása: az eljárás ezúttal is az 1848: V. tc. szerint alakult azzal, hogy 1. a Péterfia és a Csapó utcabeli választók Farkas Ferenc házánál (Egyház tér 1584.), 2. a Hatvan és a Piac utcabeliek a Városházán, 3. a Czegléd és a Varga utca polgárai pedig a Kaszinóteremben szavazhattak délelőtt 9 óráig; a középponti választmányt pedig Simonffy Imre vezetésével már február 6-án kijelölték, amely az összeírások útján a választásra jogosultak számát 3260 főben állapította meg (az 1. kerületben 1153, a 2.-ban 966, a 3.-ban 1141 fő.). A szavazás eredményeként Tisza Kálmánt, Révész Imre „helybeli lelkész” és Patay Istvánt küldhette el Debrecen az országgyűlésbe. (Június 12-én arról értesült a közgyűlés, hogy Révész Imre – lelkipásztori teendőire hivatkozva – visszaadta mandátumát; az 1848: V. tc. szerinti újabb választásokon június 30-án senkit sem sikerült delegálni helyette, majd július 14-én végül közfelkiáltásra Csányi Dánielt választották meg a 2. kerület képviselőjéül).¹³³

Március elején továbbá megválasztották az utcabiztosokat is, és ismét felállították az 1848-ban nagy vitákat kiváltó utcabeli bíróságokat két rendes taggal és két póttaggal. Szintén feléledt a kapitányi szék, amelytől a városkapitányi hivatalhoz lehetett fellebbezni, s áprilisban utcánként 5–5 tízházgazda is (a külvárosi területeken 3–3) megkezdhette működését.¹³⁴ Ezzel a közigazgatás szoros értelemben vett (intézményi) újjászervezése befejeződött.

A *polgári haszonvételi jogok* tekintetében a legeltetési jog szabályainak módosítása látszott szükségesnek; a gazdasági szakbizottmány március 27-re ké-

¹³¹ Jkv 1861. üsz. 346., DK II. évf. 1861. 71. sz. március 2. 297. p.

¹³² Jkv 1861. üsz. 120.

¹³³ DK II. évf. 1861. 72. sz. március 6. 301. p., RUSZOLY JÓZSEF: Országgyűlési képviselőválasztások 1861–1868, *Jogtörténeti Tár* 2/2. Budapest. 1999, 325–326. p., Jkv 1861. üsz. 114.; 3407., 3355.; 5108.

¹³⁴ Jkv 1861. üsz. 946., 917., 1629.

szített is egy rendelettervezetet, amely értelmében minden községi tag legeltethetett egy darab szarvasmarhát, minden házbirtokos háztelkének nagyságára való tekintet nélkül 2 szarvasmarhát, telkeik nagyságától függően „oly házbirtokosok, kiknek 240 négyszögöl eredeti beltelkők, vagy ennek megfelelő egy nyilas, ház utáni földjük” létezett, legeltethettek 3 jószágot, majd 480 négyszögöl (2 nyíl) esetén 4 darab, 720 négyszögöl (3 nyíl) esetén 5 darab, e felett maximum 6 darab szarvasmarhát vihetek a legelőkre. A tanyabirtokosok tekintetében további, 1–16 nyíl földig, valamint a kaszálóbirtokosoknál 2,5 boglyáig terjedően 1 szarvasmarhát vagy 5 juhot engedő jogosultságot biztosított a tervezet feltéve, hogy ezen személyek belső telekkel is rendelkeztek. Az igavonó jószágokat mindenki szabadon legeltethette. Meghagyták, hogy ezen jogot tilos engedményezni, bérbe adni, s aki e szabályt megszegte, annak állatonként 5 ft-ot és a hajtópénzt kellett bírsággként megfizetnie. A következő közgyűlésen (április 10.) a tervezetet annyival egészítették ki, hogy a szarvasmarhák mellett kiterjesztették hatályát a juhokra is – induló *numerus*-ban 5 darab legeltetésének jogával (a skála ötösével emelkedet egészen 30-ig). Az ún. külső (hortobági) puszták közös használatát pedig külön is szabályozták.¹³⁵

A bormérési jog szabályainak megállapításáról is született javaslat, amelyet azonban nem méltányolt, s végül el is vetett a közgyűlés, mivel az minden személyi és gazdasági körülményre tekintet nélkül, egységesen évi 80 (félévi 40) Ft-ban állapította meg a díjat, amelyet a borkimérő polgároknak kellett volna negyedévenként előre megfizetni. A közgyűlés végül a faizási jog szabályainak kidolgozásával is megbízott bizottmányt utasította egy jobb verzió megalkotására¹³⁶ (ez a közgyűlés feloszlatásáig nem készült el).

Április 30-i hatállyal az országbíró megszüntette a császári bírói hatóságokat (császári megyetörvényszék, járásbíróság és telekkönyvi tanács), s május 1-jétől az alkotmányos bírói szervek *de jure* ismét teljes jogkörben megkezdhették működésüket, miután a város már március 1-jétől saját hatáskörben visszaállította a történelmi intézményeket az újonnan keletkező ügyek vitelére. Az árvaügyeket a közigazgatási tanács vette át. Kisebb hatásköri vitáktól és az iratok átadása-átvétele körüli procedúrától eltekintve a telekkönyvi rendszer működőképességének fenntartása jelentett nagyobb problémát, minthogy e tekintetben 1848-as alapok nem léteztek (az 1840: 21. tc. 15. §-a minden szabad királyi városban megszerkeszteni rendelte a betáblázási könyvet a földkönyvvel [*Grundbuch*] együtt, azonban ebből 1848-ig rendezett telekkönyvi rendszer nem alakult ki Debrecenben, miként máshol sem). Ugyanakkor az osztrák mintájú telekkönyvi rendszer (1855-től) elvi okokból nem felelt meg, s emellett az 1855. december 15-én kiadott eljárási szabályok túlságosan hosszadalmas és bonyolult ügyintézkést kívántak és – állítólag – akadályozták az ingatlanra való szabad

¹³⁵ Jkv 1861. üsz. 1324., 1673., 1558.

¹³⁶ Jkv 1861. üsz. 2175.

rendelkezési jogot is.¹³⁷ Így végül a közgyűlés alkotott részletes eljárási szabályokat.

Terjedelmi okokból a teljes szabályzat ismertetésétől eltekintünk, de jelezzük, hogy a korábbi telekkönyvi tanács által vezetett könyveket továbbra is használatban hagyták, s helyettük újakat nem készítettek, de ugyanakkor felvették a kaszálóbirtokokat is a nyilvántartásba. A rendszer felügyeletét a törvényszékre bízták, mivel az 1840: 21. tc. ezen jogot a tanácshoz telepítette, azonban az 1848-ban kettévált a közigazgatási és a törvénykezési szakágak szerint, *ergo* itt a törvényszék *quasi* jogutódként jelent meg. A felállított telekhivatal vezette a telekkönyvet, a birtokváltozási jegyzőkönyveket, az iktatókönyvet és az előterjesztések tárát. A telekbíró kezelte az adásvételkor szerkesztett bevállási jegyzőkönyveket (*fassionale protocollum*) és a betáblázási jegyzőkönyveket (*instabulationale protocollum*) is. A gyakorlatban a tulajdonátruházáskor – a feudális örökvallásra emlékeztető módon – a városi jegyző és egy városi képviselő működött közre, a szomszédok pedig elővásárlási jogot kapta. Az adásvételi szerződés a bejegyzés szempontjából teljes bizonyító erővel bírt, de – az egykori adománylevelekből is ismert – *salvo jure alieno* elv több helyen garanciaként jelentkezett. A bejegyzési illetéket (engedelem díj, *laudemium*) a vételár egyhatvanad részében állapították meg.¹³⁸

A helytartótanács és a város között több üzenetváltást élt meg a császárkirályi rendőrbiztosság megszüntetésének ügye, leginkább a sajtószabadság útjában is álló próbanyomatok emiatti ellenőrizetlenné válása okán, mivel ezt az eljárást a közgyűlés – az 1848: XVIII. tc-re hivatkozással – szintén saját hatáskörébe vonta. Noha a helytartótanács többször is felszólította a polgármestert, hogy óvakodjon a sajtóigazgatás megzavarásától, a közgyűlés újra és újra kijelentette, hogy „a császár királyi rendőrséget magyar országai közhatóságnak már csak azért sem ismerheti el, mert annak az alkotmányos törvényhatóság megtörtént szervezése utáni felosztása éppen a Magyar Királyi Helytartótanács elnöksége által elrendelgetett [...]”.¹³⁹

A város közjogi kedélyét a tiszavirág-életű 1861. évi országgyűlés augusztus 22-én történő felosztása borzolta fel ismét, amikor is a közgyűlés szeptember 4-i ülésén csatlakozott az uralkodó döntése elleni óváshoz. Egyúttal nagy terjedelmű tiltakozást iktatott jegyzőkönyvébe, amelyet valaki nemes egyszerűséggel – még 1867 előtt, az ideiglenes kormány rendelkezése nyomán – utóbb kitépett belőle, ám szerencsére a másodpéldány sértetlenül maradt, így a kérdéses szövegrész mégis megismerhető. Ebben a közgyűlés méltatta a torzóban maradt országgyűlést, amely „Megfelelt hivatásának [...] szeplőtlenül megőrizte a legdrágább kincset, a nemzeti becsületet, megőrizte sértetlenül a jogi alapot [...] Nem gazdagította az országgyűlés ősi törvényünk lapjait új törvényekkel, de nem is tépett ki abból egy lapot sem [...] Kitörölhetetlen betűkkel írta fel az

¹³⁷ Jkv 1861. üsz. 1798., 1489.

¹³⁸ Jkv 1861. üsz. 3327.

¹³⁹ Jkv 1861. üsz. 3676., 4773.

utókornak, hogy csak azon jogok vesznek el, melyeket a nemzet gyáván felad – az elvett jogok [pedig] kedvezőbb körülmények között visszaszerezhetők. A nemzet a törvényhozás fele része, s oly intézkedések, melyekhez megegyezését nem adta, érvénnyel nem bírhatnak [... Az országgyűlés] irányt adott tehát a nemzet teendőinek, s megóvta annak jogát a jövőkor számára.”¹⁴⁰ (Mindehhez megjegyzésül csak annyit teszünk, hogy az alkotmányosság és szuverenitás eszméjének ily őszinte megfogalmazása példaértékű lehet napjaink jogállamában is.)

Az események vészjósló jeleit felismerve, a közgyűlés még szeptember 4-én rendeletet alkotott arra az esetre, ha működésében és alkotmányos teendői ellátásában *pro futuro* – külső kényszer hatására – zavar keletkezne. Ebben a – később be is következő – jövőbeni helyzetben a közjogi tárgyú ügyek kivételével minden közigazgatási feladatát a tanácshoz delegálta, mivel az 1848: XXIII. tc. szerint az egyébként is rendelkezett kisgyűlési hatáskörrel. A törvényszékeknek meghagyta, hogy eljárásaikat továbbra is a ‘48-as szellemben folytassák, a hivatalnokok pedig „oda utasítottak”, hogy addig folytassák munkájukat, amíg azt „becsülettel, törvényeink szerint tehetik”. A városi levéltárakat pedig továbbra is azokra bízta, akik eddig vezették a korábbi felelősségi rend szerint¹⁴¹

Októberben az *Ideiglenes törvénykezés szabályok* (Itsz) alkalmazhatóságát vizsgáló, még augusztus végén kiküldött bizottmány is elkészült tervezetével, mivel az *Országbírói Értekezlet* eredményeként megalkotott Itsz eredeti szövegét – tekintettel arra a kétségtelen tényre, hogy az országgyűlés idő hiányában már nem emelhetette jogszabályi szintre – végleges zsinórmértékül nem fogadta el a közgyűlés. A bizottmány javaslatát kevés módosítással végül hatályba is léptették (azonban a tervezet szövege nem maradt fenn, noha a részletszabályainak megismerése érdekes adalékot nyújthatna az Itsz szokásjogon keresztül történő adaptálásának történetéhez). Továbbá: meghagyták az utcai bíróságokat azzal, hogy a peres felek dönthették el, hogy oda, vagy közvetlenül a városi törvényszékhez fordulnak jogorvoslatért, a sajtóvétségek tekintetében felállítandó esküdtszékek megszervezésére pedig újabb bizottságot jelöltek ki.¹⁴²

A közgyűlés 1861. évi történetének egyéb, jogtörténeti szempontból is érdekes esetei közül megemlíthjük még a Szabolcs vármegye és a város között kialakult, több hónapos üzenetváltások után sem megoldott illetékességi vitát, amely az elepi pusztákra vonatkozó közigazgatási és bíraskodási jog kérdésében vetődött fel, mivel mindkét törvényhatóság saját részre vindikálta az igazgatás jogát. Az ügy tulajdonképpen szenvedő alanyává báró Barkóczy Pál tanyabérlő vált, akit hol a szabolcsi törvényszék, hol a debreceni hatóságok elé citáltgattak, mi-

¹⁴⁰ Jkv 1861. Másodpéldány. üsz. 5701.. Jkv 1861. Másodpéldány belső borító lapja: a jegyzőkönyvben keletkezett rongálódás észrevételét 1867. november 13-án iktatták végzésbe és vezették a másodpéldány belső borítójára. Debrecen országgyűlési követeinek működéséről lásd IFJ. BARTA: i. m. 32–33. p.

¹⁴¹ Jkv 1861. Másodpéldány. üsz. 5705.

¹⁴² Jkv 1861. üsz. 6468., 4786.

közben a szabolcsi szolgabíró és a debreceni közgyűlés tiltakozásul kiküldött megbízottja között tettelegességgig is fajult a konfliktus. Debrecen végül kijelentette, hogy „a közbéke megzavarása iránti felelősség bármily esetben is teljesen reá [ti. Szabolcs vármegyére] háruland”, s egyúttal – közigazgatási bíróság még nem lévén – az országgyűlést kérte fel a (pozitív) illetékességi összeütközés feloldására, de ez az országgyűlés feloszlata miatt nem történhetett meg, így végezetül szeptemberben – Szabolcs vármegye folyamatos tiltakozása mellett – biztosítésként beírta annyival, hogy az ügyet a legfőbb döntéshozó elé terjesztethette.¹⁴³

Szeptemberben az is kiderült, hogy „Az istenkáromlás Városunkban már annyira elterjedt, hogy úton útfélen minden jó érzésű és vallásos ember méltó lelki megbotránkozására oly mértékben gyakoroltatik, hogy azt vallásosság és közerkölcsiség szempontjából tovább elnézni és eltűnni nem lehet [...]”, ezért utasították a kapitányi hivatalt, hogy – különösen a céhes inasok között – hirdessék ki, mi szerint a káromkodást törvényszék elé állítással szankcionálják; s az utcákon is éberrel figyeljenek...¹⁴⁴

A közjogi viták hónapjaiban érdekes, s mindenképpen említésre méltó az a tény, hogy a közgyűlés több köszönőlevelet is írt annak hírére, hogy egyes külföldi államokban Magyarország „kis forradalma” az ottani parlament némely tagja részéről pártoló támogatásra talált. A dolog megható jellege abban áll, hogy Smolka Ferenc, a Halicsi Királyság (Galícia) birodalmi képviselője és az angol *House of Commons* tagja, Slingby Ducombe válasza is méltatta a közgyűlés ezen gesztusát, s meleg hangú üdvözlétét és együttérzését küldte a város és a magyar nép felé. Ehelyütt Smolka Ferenc néhány gondolatát idézzük: „Nemzetem, egész Lengyelország szeret benneteket, szereti ügyeteket, és én hű, bár csak gyenge tolmácsa vagyok azon érzelemnek, mik mélyen benne vannak vésve minden szívbe, mely a Wartha és a Dnyeper közt dobog. A ti ügyetek a mienk is. A mi ügyünk a tietek is.” Felidézte a közös, Nyugat-Európáért folytatott küzdelmeket, s hogy a válságos órákban mindezt Európa mindkét népnek elmulasztotta viszonzni.¹⁴⁵

Azt követően, hogy a város október 31-én – a végrehajtástól tartva – 20 ezer forintos kölcsönből mégis kifizette a teljesítés megtagadása miatt felhalmozódott adótartozását, november 9-én olvasták fel a gróf Forgách Antal főkancellár november 5-én kelt, „a megyék bizottmányainak és a városi képviselő testületeknek feloszlata” tárgyában hozott rendeletét. Ebben a drasztikus lépést akként ismertette, hogy „Magyar országban számos törvényhatóság féktelensége miatt lehetetlenné vált kormányzás és közigazgatás tovább nem halasztható rendezése végett [...] a magyar királyi helytartótanács testületi hatáskörét ideiglenesen felfüggeszti, s a még létező megyei, nem különben kerületi bizottmányok és szabad királyi városi képviselő testületek feloszlataát elhatároznai, s

¹⁴³ Jkv 1861. üsz. 2026., 2241., 2383.; 3141.; 1037.; 4618., 2775.

¹⁴⁴ Jkv 1861. üsz. 5908.

¹⁴⁵ Jkv 1861. üsz. 6555., 6443., Jkv. 1861. Másodpéldány. üsz. 5709.

egyszersmind [azt is] elrendelni méltóztatott, mi szerint minden személy, közrend és vagyonbiztonság ellen elkövetett bűnös cselekmények a rendes polgári és fenyítő bíróságok illetékessége alól kivetnek.”¹⁴⁶ Egyúttal felszólította a polgármestert, hogy a közgyűlés esetleges összehívását gátolja meg, de a városi közigazgatást – *mutatis mutandis* – későbbi rendelkezésig továbbra is vezesse, az érintett bíraskodási tárgyak tekintetében pedig ismét statáriális törvényszékek szervezését rendelte el.

A közgyűlés nem tehetvén mást, deklarálta működésének ideiglenes megszűnését mindaddig, míg az alkotmányos rend ismételten helyreáll, s a tisztviselőknek meghagyta, hogy munkájukat a szeptember 4-én kidolgozott, már általunk is ismertetett rendelet szerint folytassák. Azonban november 11-én a közigazgatási és a törvényszéki tanács elegyes ülése mégis arra az elhatározásra jutott, hogy az 1848-as törvények szellemisége nélkül feladataikat nem teljesíthetik, így „szabályszerű működésünket úgy testületileg, mint egyénenként megszüntetvén, teendőinket csupán az átadandók teljes részébeni átadása iránti előintézkedésekre, a közbátorságnak az arra hivatott közegek általi fenntartására, s a polgárság közös vagyonának megőrzésére szorítandjuk”. A döntés fő indoklásaként az olvasható, hogy ellenkező módon „Ezen sarkallatos elvtől [ti. a népképvisellettől] eltérés esetére alkotmányos tisztviselői címre többé számot nem tarthatnánk”. Egyúttal felkérték a kancellárt, hogy gondoskodjon a megfelelő utódlásról.^{140 147}

A szomorú búcsút vevő, de alkotmányos tartását sírhantján is méltósággal megőrző debreceni közgyűlés jegyzőkönyve ezen utolsó bejegyzéssel a „kis forradalom” termékeny és eltökélt időszaka után véget ért; a továbbiakban a *közgyűlés működésének* néhány, az előző fejezetben ismertettektől eltérő jellegzetességével foglalkozunk.

1861-ben számos szabad királyi város közgyűlése készített saját ügyvitelének racionalizálása céljából működési szabályzatot, mondhatni ügyrendet, *quasi* házszabályt. Ezek alapjául egyfelől az 1848-as kísérletek szolgáltak, másrésztől többen igazodtak a pesti házszabályhoz (pl. Székesfehérvár, Esztergom, Szeged). Mindemellett léteztek vállalkozóbb kedvű városok is, amelyek szabályzatuk megszövegezésében nagyfokú önállóságot mutattak – ezek közé tartozott *Kajtár István* szerint Debrecen is.

A közgyűlés – a célszerűségi szempontok mellett feltehetően legitimációs okból is – már február 7-i ülésén felállított egy bizottságot „saját belrendezésének” megállapítása végett, amelynek Szabó Bálint főbíró vezetése alatt a köztanácskozás rendje és a „hivatalos teendők tisztviselők közti célszerű felosztásának a hazai törvények igényeihez alkalmazandó szabályozása” tárgyában kellett tervezetet készítenie. Ugyanakkor elrendelték a tanácssterem korszerű eszközökkel való „felszerelését” is. A bizottmány február 28-ára elkészült

¹⁴⁶ Jkv 1861. üsz. 7487., Ifj. BARTA: i. m. 33. p.

¹⁴⁷ Jkv 1861. üsz. 7605.

feladatával (364/861. sz. jelentés), s a közgyűlés néhány módosítással el is fogadta működési szabályzatát.¹⁴⁸

Azonban kutatásaink alatt a ténnyel kellett szembesülnünk, hogy a *Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban* őrzött 1861. évi jegyzőkönyvbe e házszabályt nem másolták át, s a hozzá tartozó irományok és beadványok sem találhatók meg – valószínűleg elvesztek, mintahogyan a jegyzőkönyvet is megrongálták a provizórium idején. Azonban *Kajtár István* könyvében – igaz, jegyzetek nélkül – hivatkozik az említett dokumentumra,¹⁴⁹ ami azt valószínűsíti, hogy az *Országos Levéltárban* maradhatott fenn belőle egy példány, amely további kutatásokkal még feltárható. Minden esetre a házszabály közreadása, vagy részletes tartalmi ismertetése ehelyütt nem megoldható – így most 1848/49-hez képest a gyakorlatban végrehajtott változásokra fókuszáljuk a figyelmet.

Az anonim beadványok gyors elvetése érdekében a közgyűlés úgy határozott, hogy a benyújtó nevének hiányával érkezett folyamodványokat egyéb intézkedés nélkül egyszerűen elutasítja. A megfelelő formátumú beadványokat pedig először a különböző szakbizottmányoknak kellett feldolgozniuk, s csak a valóban érdemlegesek kerülhettek a plénum elé.¹⁵⁰

1861-ben ténylegesen is tapasztalható a bizottságok 1848/49-hez viszonyított felértékelődése – az év folyamán számos, pl. erdőgazdálkodással (faizási joggal), legeltetéssel, gazdasági és építési ügyekkel kapcsolatos, terjedelmes tervezetet terjesztettek a közgyűlés elé. Ennek megfelelően működött magánlevéltári, építési és szépítési, erdészeti, gazdasági, árva(ügyi), szállásolási és számviteli szakbizottmány a különböző, *ad hoc* felállított testületek mellett. A szakbizottmányokkal kapcsolatban elrendelték, hogy azon tárgyakban, melyek ügykörükbe tartoznak, a közreműködésük kötelező, de önálló határozathozatali és utalványozási joggal nem rendelkeztek; köteleességüké tették a hozzájuk delegált ügyágazatban tapasztalt visszasságok feltárását, s megoldásukra javaslatokat készítését, valamint, hogy üléseikről jegyzőkönyvet vezessenek egy kirendelt állandó jegyző alkalmazásával. A törvényes működésükhöz minimum öt fő jelenlétét írták elő.¹⁵¹

A tanácssterem berendezésének korszerűsítése végett elrendelték annak egy, a hallgatóság részére építendő karzattal, valamint új keresztfővel bíró asztallal, a falak mellé állítandó íróablás padokkal, a képviselőknek pedig „amerikai bőrvászonnal bevont karos székek elegendő számú beszerzésével” történő kiegészítését.¹⁵²

Igyekeztek célszerűen megszervezni a közigazgatási tanács munkáját is, így a hat tanácsnok között felosztották az egyes utcák ügyeit, *in concreto* a Piacz

¹⁴⁸ Jkv 1861. üsz. 23., 26., 364., a pesti és a szegedi házszabály szövegét lásd RUSZOLY J.: *Városi...* i. m. 91–102. p.

¹⁴⁹ KAJTÁR: *Magyar városi önkormányzatok...* i. m. 63. p., 65. p.

¹⁵⁰ Jkv 1861. üsz. 971., 1045.

¹⁵¹ Jkv 1861. üsz. 947., KAJTÁR: *Magyar városi önkormányzatok...* i. m. 65–66. p.

¹⁵² Jkv 1861. üsz. 640.

utcáért Böszörményi Károly, a Czegléd utcáért Simonffy Imre, a Hatvan utcáért Laky Lajos, a Péterfiaért Harsányi Gábor, a Csapóért Király József, s a Varga utcáért Kaffka Károly felelt.¹⁵³

Ebben az évben a képviselői jelenlét jelentősebbnek és állandóbbnak tűnt a jegyzőkönyv alapján, pontosabban szólva nincs nyoma az 1848-ból ismert „40 fős szabály” alkalmazásának. Az 1848/49-ben kialakult gyakorlatot egyebekben következetesen akceptálták, így az ott ismertetett eljárási rend 1861-ben is irányadó.

A közgyűlés – mint említettük – 1861. november 9-én fejezte be működését, s ismételten csak 1867. május 22-én ülhetett össze; 1862-től a polgármesteri teendőket újból Szőlőssy János látta el Bihar vármegye és Debrecen királyi biztosságának, Petrák Jánosnak a felügyelete mellett.¹⁵⁴

IV. A közgyűlés és a közigazgatás újjászervezése 1867-ben

„Mostani uralkodónkról nem tudhatjuk, hogy három napig ugyanazt akarja-e, tehát ha biztosak akarunk lenni felőle, szünet nélkül vele kell lennünk, s meg kell akadályoznunk, hogy bárkivel beszéljen”

(Stendhal: A párizsi kolostor)

1. § A választások

Az 1861. évi „kis forradalom” különös helyzetet idézett elő Magyarországon: az országgyűlés noha törvényt nem alkotott, azonban ülésezése reményt keltett az ország közbiztonságának normalizálása iránt, amely tényt a bécsi birodalmi kormánynak is kényszerűen akceptálnia kellett. A magyar konzervatív erők kiegyezési kísérletei ugyan *Schmerling* kancellár provizórikus kormányzása alatt nem juthattak el a kívánt eredményig, mégis a költségvetés 1865-ben történő elutasítása a Birodalmi Tanácsban gyors megoldás keresésére sarkallta a császár-királyt. Eközben Magyarországon is mérsékeltebb gondolkodású személyek kerekedtek felül a közéletben: Deák Ferenc ismert „húsvéti cikke”, *Sennyey Pálnak* a helytartótanács élére történő kinevezése reménykeltően társult Mailáth György kompromisszumkeresésével. Közben 1865-ben ismét megalakult az országgyűlés, ahová Debrecen képviselőül Tisza Kálmánt, Kiss Lajos 1861-es polgármestert és Patay Istvánt kandidálta.¹⁵⁵ Tisza és Patay a Deák-féle irányzatot követte, Kiss Lajos konzervatívabb szemléletet vallott.

¹⁵³ Tanácsj. jkv 1861. üsz. 489.

¹⁵⁴ ZELIZY: i. m. 913. p. E rész eredeti közlése ANTAL TAMÁS: Debrecen szabad királyi város közgyűlése 1849-ben és 1861-ben. In *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXVII.* (Szerk. Radics Kálmán) Debrecen, 2000, [2002] 139–174. p.

¹⁵⁵ RUSZOLY J.: *Országgyűlési...* i. m. 327–328. p.

Az osztrák örökös tartományokban bekövetkező, Beust báró vezette közjogi modernizáció termékenyen hatott a hazai változásokra is: a februárban 17-én miniszterelnökké kinevezett Andrássy gróf és Wenckheim báró rendelete február 26-án tudatta a várossal, hogy „alkotmányunk visszaállítatott”, s az ismét szabad királyi várossá váló református Debrecenben megkezdődhetett az újjászerveződés.¹⁵⁶

Wenckheim belügyminiszter 1867. április 7-én kelt 865. sz. rendeletére az 1862-ben másodszor is kinevezett Szőlőssy János polgármester április 9-én egybehívta az 1861. évi képviselőtestület még életben lévő tagjait és az akkori tisztviselőket április 16-ra, reggel 9 órára. Miután Szőlőssy a neoabszolutizmus idején vezette a várost, nem tartotta ildomosnak a tőle test-idegen közgyűlésen való részvételt, így kijelentette, hogy feladatát azzal teljesítette, és „a királyt és a hazát éltetve a közgyűlésből eltávozott” – tegyük hozzá: Debrecen közjogi életéből is. Ily módon természetesen Kiss Lajos vette át az elnöki teendőket, a jegyzőkönyvet ezúttal is Kerekes József vezette, mint ahogyan 1861-ban is.¹⁵⁷

Debrecen 1848-49-beli szereplése és 1861-i lelkesedése vezethette a közgyűlést arra, hogy jegyzőkönyvbe iktassa a már említett, 1861. szeptember 4-én hozott 5705. számú határozat alapján az alkotmányosan megválasztott tisztviselők közül azok méltatását, akik november 11-én végül hivatalukból való távozásukról döntöttek szemben a provizórikus hatalommal. Az igazán érdekes az, hogy ezután a polgármester javaslatára kimondták, hogy „A városi lakosság [...] javaiban és jogaiban okozandó károkért Isten, világ, nemzet és jövőendő előtt azon egyének lesznek felelősek, akik az alkotmányos tisztikar kiszorításában magokat a város tisztviselőinek székébe beszállásolandják. Egyhangúlag kimondatott, hogy a közgyűlés ezen határozatához szigorúan ragaszkodik; a felelősségre vonás jogát és felelősség mértékének megítélését – ha szükségesnek látszatnék – a megalakulandó alkotmányos törvényhatóság részére fentartván”. Ezután azt is jegyzőkönyvezték név szerint, hogy *in concreto* mely személyek tartották meg hivatalukat, s őket *quasi* árulókként állították pellengérre. E listából kiderül, hogy a hatból öt törvényszéki tag (köztük az 1848-ból jól ismert Csató István és Tikos István is!), illetve az ottan aljegyző, továbbá 28 köztisztviselő, köztük a városi aljegyző, a mezei rendőrkapitány, a vásárbíró, a közle-

¹⁵⁶ IFJ. BARTA JÁNOS: Debrecen az abszolutizmus korában. In *Debrecen története* 3. kötet (1849–1919). (Szerk. Gunst Péter) Debrecen, 1997, 37–39. p. IRINYI KÁROLY: A politikai közgondolkodás és mentalitás Debrecenben (1867–1918). In *Debrecen története* 3. kötet (1849–1919). (Szerk. Gunst Péter) Debrecen, 1997, 267–268. p. (A hivatkozott tanulmány megjelent önálló monográfia részeként is úő: *A politikai közgondolkodás és mentalitás változásai Debrecenben 1867–1918*. Debrecen, 2002, 17–32. p.), SZÜCS: i. m. 1057. p.; Debrecen 1867-es történetéről említést tesz még *Adattár*: i. m. 207–208. p., KISZELY: i. m. 143. p., CSOBÁN: i. m. 78. p., ZELIZY: i. m. 915. p., vő. RUSZOLY JÓZSEF: A népképviselői önkormányzat szegedi történetéhez (1848–1871). *Acta Jur. et Pol.* Tomus XXIX. Fasc. 4. Szeged, 1982, 41–58. p., *Szeged története* 3/1. A közigazgatás két tisztújítás között (1867–1871). Írta: RUSZOLY JÓZSEF. Szeged, 1991, 52–58. p., RUSZOLY JÓZSEF: A közigazgatási és igazságszolgáltatási szervezet Szegeden. 1849–1918. In úő: *Újabb magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 2002, 143–148. p.

¹⁵⁷ Tisztújítások 1867. üsz. április 16-ról (a továbbiakban: l.). l. 2.

véltárnok, az erdőszők, a mezőbiztos, a városgazdák, a pénztárnokok, sebészek, biztosok tevékenykedtek az abszolutista kormányzat alatt is. Velük szemben elismeréssel adóztak a polgármesternek, a főkapitánynak, az 5 közigazgatási tanácsnoknak, a főügyésznek, a főjegyzőnek, az alügyésznek, az alkapitánynak, az egyik törvényszéki tanácsnoknak és az ottani főjegyzőnek – teljességgel húsz főnek – a „hazafias távozásukért”.¹⁵⁸

Az előzőekhez annyi megjegyzést feltétlenül tennünk kell, hogy a kárhozott személyek ilyen megrovását aligha tarthatjuk példaértékűnek: számosan közülük 1848–49 aktív szereplői voltak (Csató, Tikos, Pfansmid Kálmán), akikről nehezen képzelhető el öncélú árulás. Sokkal inkább feltehető, hogy számos tapasztalattal bíró tisztviselő és a törvényszék tagjai éppen szakértelmük miatt tartották-tarthaták meg hivatalukat, hiszen a neoabszolutizmus évei sem nélkülözhatték a szakszerű igazgatást, pedig hozzáértő személyekből akkoriban még kevesebb létezett, mint manapság. Néhányan ellenvéleményüket hangoztatni is próbálták (pl. Szántay József), de a közgyűlés nem igen méltatta őket figyelemre. A képviselőtestület 1867-es, később még inkább látható radikalizmusát már ez az eljárás is kellően előrevetítette.

A közgyűlés és a törvényhatóságok jogainak helyreállításáról a Minisztérium (a kormány) április 10-én adott ki körrendeletet, amelyet a képviselőkkel még az első ülésnapon ismertettek. Eszerint „A szabadság végelemzésben nem más, mint az önkormányzás joga. E jog alig volt valahol szélesebb alapra fektetve, mint nálunk: helyhatósági intézményeinkben [...] Csonka, bevégezetlen mű, amíg minden intézményét nem ugyanazon elv, nem az önkormányzat elve lengi át [...] Ennél fogva kell, hogy a köztörvényhatóságok önkormányzata mellett az országos önkormányzat is fennállhasson [...] A hatósági érdekek fölött a hatóság, az országos érdekek fölött pedig a felelős kormány van hivatva örködni.” Időtállóan határozták meg azokat a nevesített elveket, amelyek az önkormányzatiságot szavatolják: részrehajlásmentes ügyintézés (felekezeti, nemzeti értelemben is!); erkölcsi, jellem- és képességbeli fedhetetlenség, törvényes, abban jártas és igazságos bíraskodás; a helyi és a központi szervek együttműködése; intézményi korszerűség. Kimondták, hogy „a siker biztosítása a törvényhatósági bizottmányok és tisztviselők kezei közé tevődik”.¹⁵⁹

A kitűzendő választások előtt a közgyűlés felismerte, hogy a megszokott köztisztviselői állások felülvizsgálata volna szükséges: egyesek anakronisztikussá, mások végre megvalósítandókká váltak. Ugyanakkor a mennél demokratikusabb szavazás érdekében bővíteni szándékoztak azon tisztviselők körét, amelyeket a polgárság közvetlenül választhatott meg (1848: XXIII. tc. 15. §). Az illetményezést is tartalmazó javaslat kidolgozására bizottságot szerveztek, amely megállapította, hogy a jegyzői hivatalba további jegyzőket, a törvényszékhez a bűnvizsgálat teljesítésére újabb aljegyzőket kellene választani, s hogy fel kellene állítani a városi kapitányi hivaltól különváló mezei rendőri hivalt

¹⁵⁸ Tisztújítások 1867. üsz. I. 4., 25.

¹⁵⁹ Tisztújítások 1867. üsz. I. 6.

(eredetileg az 1840: 9. tc. 3. §-a hívta életre a mezei rendőrséget). Ez utóbbi *novum*ként jelentkezett a debreceni közigazgatásban, mely a tervek szerint egy főkapitányból, alkapitányból és egy tollnokból szerveződött. Feladata a város kapuin kívüli rendzavarások és károkozások elbírálása lett átvéve ezzel a mező-örök hatáskörét. Az erdőszők, a mátai biztos és a lovas felügyelő ezután a hivatal alá tartoztak. Ugyanakkor megszüntették a törvényszéki vizsgáló bírói tisztséget (később belátták, tévesen), a mezőbiztosokat, a cserép- és téglabiztost, az alapítványi pénztárnokot és az ellenőrt.¹⁶⁰

Mindemellett a bizottság közvetlen választásra javasolta a polgármestert, a főbíró, a közigazgatási és a törvényszéki tanács tagjait és a jegyzőket, a fő- és az alkapitányt, a főügyészt és az alügyészeket, a közlevéltárnokot, a főszámvevőt, a főmérnököt, az erdőmestert, és a telekkönyvi előadót „jelentőségük és önállásuk miatt”. A többi intézőt és a kezelési tisztségviselőket (iktatók, pertárnok, alszámvevő, erdőszők, városgazda, vásárbíró, alkapitányi tollnok, utcai biztosok, adó-, árva-, házi és földi pénztárnok, magánlevéltárnok, biztosok, színházi intendáns stb) a közgyűlés döntésére bízták. A képviselőtestület végül úgy határozott, hogy a „behivatali” személyzetet célszerűbb, ha a hatáskörrel rendelkező tanács választja meg (pl. az utcai biztosokat a közigazgatási tanács, noha ezt megelőzően mindig a közgyűlés tette azt), minden más tisztségviselői helyet „népválasztás” útján töltenek be, a magánlevéltárnokot, a színházi intendánst és a levéltári ügyvédet pedig nem minősítették köztisztviselőnek, így ezeket nem is kellett megválasztani. A határozat azt is kimondta, hogy a köztisztviselők hivatali eljárásukért személyes felelősséggel tartoznak.¹⁶¹

Addig is előre meghatározták a választások „időrajzát”. Eszerint az események időrendje a következőekben alakult 1867 tavaszán:

1. április 24–26.: a választói jegyzék utcánkénti elkészítése;
2. április 27–29.: a jegyzék kifüggesztése és korrekciója;
2. április 30.: az igazolási jegyek kiadása;
4. május 1.: közgyűlés;
5. május 5.: a kijelölő bizottmányok megválasztása;
6. május 6–10.: a tisztújítás;
7. május 11.: a képviselő választáshoz szükséges szavazóívek kiosztásának befejezése;
8. május 15.: a szavazóívek beadásának határideje;
9. május 15–17.: a képviselők névjegyzékének meghatározása utcánként;
10. május 18.: a közgyűlés teljes tagjegyzékének véglegesítése;
11. május 19.: az új törvényhatóság megalakulása.¹⁶²

Képviselőket választani ezúttal is a város egész területéről lehetett azon polgárok közül, akik szavazóképességgel (választójoggal) bírtak (2861 személy).

¹⁶⁰ Tisztújítások 1867. üsz. I. 7.

¹⁶¹ Lásd az előző jegyzetet.

¹⁶² Tisztújítások 1867. üsz. I. 15.

Érdekesség, hogy a szavazóíveket nem egyetlen napon adhatták be a Városházára, hanem erre személyes megjelenés mellett május 11-től 15-én reggel 9 óráig biztosítottak lehetőséget. A kijelölő bizottmányokat utcánként 2–2 főből szervezték meg, akiket titkos szavazással választottak. A szavazás eljárási rendjének fenntartására és a szavazatok számlálására a közgyűlés jelölt ki 3 fős utcai küldöttségeket.¹⁶³ A legtöbb probléma a szavazói jegyzék körül adódott: egyesek elmulasztották a három napos észrevételezési, jogvesztő határidőt (pl. két ügyvéd is, Tikos József és Ferenc).

A május 6-i első tisztújító közgyűlésen ismét a már 1861-ben is aggnak számító Zsombori Imre elnökölt, s nyitóbeszédében – „Ősi alkotmányunk talpköve, bástyája a megyei és a városi törvényhatóság lévén” – ezúttal is méltatta a helyi önkormányzás jogát (1848: XXIII. tc): „A köztörvényhatóságok önkormányzata nem csak azon alapul, hogy közigazgatási és törvénykezési tisztviselőit szabadon választja, belügyi felett intézkedik, hanem azon is, miszerint a törvények és a törvényes rendeletek végrehajtója is egyszersmind [...] A köztörvényhatóságok őrei tartoznak lenni alkotmányos életünknek”, mivel ellentmondhatnak az alkotmányba ütköző rendelkezéseknek. „Az alkotmányos szabadság nem egyéb, mint az önkormányzati és választási jog.” Az elnök azt is felismerte, hogy „Vessünk fátylat a múlta, személyes kifakadásokra ne vete-medjünk”¹⁶⁴ – ezen jó tanácsát azonban Debrecen nem akceptálta.

Az 1848: XXIII. tc. 14. §-a szerinti helyettesítésre a főkapitányi székbe Simonffy Imrét, tiszti ügyésznek Kovács Dánielt, jegyzőnek pedig Pap Ferencet jelölték ki. Kiss Lajos polgármester 1861 novemberében kényszerűen búcsúbeszéd nélkül távozott székéből – most ezen mulasztását pótolta, s méltatta az időközben elhunyt Böszörményi Károly főkapitányt és Kaffka Károly tanácsnokot. Egykori beosztottjai közül Simonffy Imre mondott beszédet.

A tisztújítási eljárásban felvetődött a titkosság kérdése: szemben az 1848-as és 1861-es megoldással, 1867-ben már valóban titkosan, ún. golyós módszerrel választottak a jelöltek közül (zöld, fehér és vörös golyókkal lehetett voksolni, a színek a három jelöltet szimbolizálták). Indítványozták azt is, hogy, amennyiben két jelölt visszalépne, a harmadikat szavazás nélkül, *ipso facto* nyilvánítsák megválasztottnak. Ezt a közgyűlés – helytállón – elutasította.¹⁶⁵

A választásokat a már megszokott helyen, a Városházán tartották azzal, hogy most nem az udvaron, nem az épület egyes termeiben állították fel a szavazóbizottságokat. A Hatvan és a Piacz utca polgárai a délnyugati kapun át a főterembe, a Péterfia és Csapó utcabeliek az északi kapun át a kapitányi szobákba, a Czegléd és a Hatvan utca szavazói pedig a déli kapun keresztül a kisterembe voltak hivatalosak.¹⁶⁶

¹⁶³ Tisztújítások 1867. üsz. I. 10., 11., 12., 13., 24.

¹⁶⁴ Tisztújítások 1867. üsz. május 6-ról és a későbbi napokról (a továbbiakban II.) I.

¹⁶⁵ Tisztújítások 1867. üsz. II. 1., 2., 3.

¹⁶⁶ Tisztújítások 1867. A jegyzőkönyvhöz csatolt hirdetmények alapján.

A tisztújítás eredménye a következő lett (a kiemelt nevű jelöltet választották meg):¹⁶⁷

Polgármester: Kovács Lajos 1198 szavazat, Simonffy Imre 85, Király József 18; Főbíró: Szabó Bálint 1183, Nagy Lajos 39, Mészáros József 30, Főkapitány: Simonffy Imre 1158, Laky Lajos 40, Nánássy 11; Mezei rendőr főkapitány: Nagy Lajos 924, Nánássy 40, Szabó Miklós 64; Főjegyző: Kerekes József 791, Tóth Ferenc 12, Sárváry Elek 17; Főügyész: Kovács Dániel 428, Simonffy Sámuel 210, Beke Mihály 8. Közigazgatási tanácsnokok lettek: Harsányi Gábor 647, Király József 879, Laky Lajos 825, Baranyai Miklós 399, Komlóssy Lajos 606. Alkapitány: Szabó Sámuel; Mezei rendőr alkapitány: Csáky Gergely; Alügyész: Beke Mihály; Aljegyző: Simonffy Antal és Sárváry Gusztáv; Vásárbíró: Csapó Lajos; Telekbíró: Szabó Mihály; Közlevéltárnok: Matolcsi Ferencz.

Mivel a sebészi, a telekkönyv-vezetői és a csendbiztosi megbízatásokra nem jelentkeztek, sem nem ajánlkoztak elegendő számban, ezeket a közgyűlés választotta meg későbbi időpontban. A választók közül többen kifogásolták, hogy Szöllősy Jánost – noha ajánlották – nem vették fel a polgármester-jelöltek listájára. Ezt a közgyűlés azzal háritotta el, hogy Szöllősy hamarabb kijelentette: semmilye tisztséget sem kíván ellátni.¹⁶⁸

Az új képviselőtestület május 19-én alakult meg a szokásos eskütétel és az istentisztelet mellett. Az 1861. évi testület tagjainak 47,2 %-át választották újra (85 főt), közülük 18-an már 1848/49-ben is képviselők voltak, *ergo* az új közgyűlés 10 %-a jelentette a személyi folytonosságot az első népképviselői alapon választott közgyűléshez képest. (Emlékeztetőül jegyezzük meg, hogy 1861-ben – 1848-hoz viszonyítva – az újraválasztás aránya 26,1 % volt, amely 47 képviselőt jelentett, akiknek ily módon 38,3 %-a [18 személy] töltött be mandátumot 1867-ben is.) Az első rendes ülést május 22-én tartották, melyen ünnepélyes határozatban rögzítették, hogy „Most, midőn a hazai alkotmányos életben újabb, s állandóságot ígérő fordulat állt be, midőn törvényhatóságunkat a felelős nemzeti kormány felhívása folytán s oltalma alatt sikerült újból szervezhetni: át vagyunk ugyan hatva helyzetünk nehéz voltának érzetétől; jól tudjuk, hogy a zilált viszonyok tisztázása, s alkotmányunk megszilárdításának munkája körül nekünk is bőven kijutand osztályrészünk [...]”¹⁶⁹

Ezt követően kijelölték azon főbb irányelveket, amelyek alapján a közgyűlés tevékenységét szervezni kívánta: eszerint az 1848-as törvények szellemétől vezérelten, ha a kormány oly lépést tenne, mely nem egyezik az alkotmányossággal, “a haza törvényessége és az ősi alkotmány soha fel nem adott elvei ér-

¹⁶⁷ Tisztújítások 1867. üsz. II. 6–21., 21–60. SZÜCS: 1058. p., *Adattár*: i. m. 207. p., CSOBÁN: i. m. 78. p., KISZELY: i. m. 152–153. p., ZELIZY: i. m. 915. p., GAZDAG ISTVÁN: *Debreceni polgármesterek. In A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XIX.* (Szerk. Gazdag István) Debrecen, 1992, 105–106. p., IRINYI: i. m. 272–273. p.

¹⁶⁸ Tisztújítások 1867. üsz. II. 61.

¹⁶⁹ Tisztújítások 1867. üsz. II. 63., HBML, IV. B. 1106/a. 5. üsz. 1., 2., 1861-ről DK 1861. 64. szám. február 6. 270. p.

dekében a felelős kormány irányában felterjesztési jogával élni” fog. Mivel „Az alkotmányos gépezet csak akkor fog teljes sikerrel és minden irányban kielégítőleg működni, ha a központi kormány a törvényhatóságok és ezek viszont amannak eljárása felett kölcsönösen ellenőrködnek”. Kifejtették a törvények tekintetében, hogy ha azokat célszerűtlennek tartanák, módosítási indítványt terjesztenek be az országgyűlésnek. Emellett biztosítani kívánták a tisztes közigazgatást, s a jó, olcsó és gyors igazságszolgáltatást is.¹⁷⁰

A tisztújítás és a képviselő-választás eredménye egyértelműnek mutatkozott 1867-ben (is): a város elutasította a alkotmányellenes helyzetet, s megvetéssel és megbélyegzéssel fordult mindenki felé, aki részt vállalt a neoabszolutizmus közigazgatásában. Az indulatok leginkább a királyi biztosi kinevezéssel – tehát választás nélkül – polgármesterré lett Szöllősy János ellen irányultak (1859–1861, 1862–1867), de számos más köztisztviselő nyugdíját is megvonni szándékoztak. A város – 1849-es múltjához hűen ragaszkodva – kizárólag az 1848-as és 1861-es érdemeket tekintette legitimnek, s a provizóriumban kizárólag negatívumokat látott. Arról sem vett tudomást, hogy időközben, 1857-ben eljutott Debrecenig a vasút, s hogy 1855-ben fiókot nyitott az Osztrák Nemzeti Bank, és prosperált az 1846-ban alakult Első Debreceni Takarékpénztár is biztosítva a hitelélet fellendülését.¹⁷¹ 1867-ben Debrecen gazdasága messze az 1848-as színvonal felé emelkedett – azonban az újjáalakulás pillanatában mindez senkit sem gondolkodtatott el. Az így „kisepert” Városházának – szakértelemmel és megfelelő tapasztalattal rendelkező hivatalnokok hiányában – még sokat kellett a jövőben tanulnia. A képviselőtestületben pedig túlsúlyba kerültek a birtokos cívis gazdák, s az értelmiség háttérbe szorult – mindez azt eredményezte, hogy az 1848-as lelkesedés csupán elvekben érvényesült, a várost inkább az álradikalizmus jellemezte, mint az igazi kossuthi baloldaliság.¹⁷²

2. § Szemelvények a közgyűlés 1867. évi történetéből. Debrecen ellenzéki hitvallása

A közgyűlés újjászerveződése és a közigazgatás átadása-átvétele után a koronázás és az uralkodói amnesztia köré fonódott az érdeklődés: a képviselők – eltérően az 1848-as és 1861-es sietségtől – júniusban csak egyszer ülészttek (június 19.). A kegyelem kiterjedt a politikai vádakon nyugvó, jogerősen befejezett és a

¹⁷⁰ Jkv 1867. üsz. 2.

¹⁷¹ IRINYI: i. m. 272–273. p., SZÜCS: i. m. 1071–1073. p., *Adattár*: i. m. 308–309. p., MÓZES MIHÁLY: A tőkés hitelrendszer kialakulása. In uő: *A kiegyezéstől Trianonig*. Debrecen, 1998, 58–59. p., ANTAL TAMÁS: Egy huszadik századi magyar polgár: Sesztina-Nagybákay Jenő. In *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXV.* (Szerk. Radics Kálmán) Debrecen, 1998, [2000] 287–289. p.

¹⁷² MÁTHÉ GÁBOR: A kiegyezés közjogi megítélése – a Kasszandra-levél. In *Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója*. (Szerk. Balogh Judit) Debrecen, 2004, 171–175. p., ZLINSZKY JÁNOS: Kossuth és a kiegyezés. In *Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója*. Szerk.: Balogh Judit. Debrecen, 2004, 177–185. p.

még folyamatban lévő büntető ügyekre egyaránt; illetve az elkobzásokra és a külföldi emigrációkra is. Közben megválasztották a csendbiztosokat és kijelölték a magánlevéltárnok személyét – aki továbbra is Kovács Lajos immár polgármester lett, mivel a neoabszolutizmus éveiben „Városunk közönségének egyik legbecsesebb kincsét törvényesen megőrizte, és minden idegen befolyástól mentesen kezelte [...]”¹⁷³

Az igazságügy-miniszter március 26-i rendeletében tudatta a várossal, hogy első folyamodású *jövedéki törvényszéket* fognak szervezni Debrecenben, s ehhez három fő jelölését várták, mivel a fórumok három bíróból és egy jegyzőből álltak. Az országos tendencia szerint általában a törvényszékek bírái közül kandidáltak három személyt, s ebből a miniszter választott ki minimum egy tagot, de – tekintettel a törvényszék terheltségére (polgári peres és nem peres eljárások, büntető perek, öröklési, telekkönyvi és gyámügyek, törvényes szemlék, elcsatítási ügyek stb) – a Minisztérium javasolta annak kérelmezését (!), hogy „a jövedéki törvényszék tagjai ama törvényszékbeni részvételtől mentessenek fel”.¹⁷⁴ (A jövedéki bíráskodást az 1868: XXI. tc. 97. §-a *pénzügyi törvényszékek* elnevezés alatt legalizálta.)

A törvényszék személyzeti problémái a jövedéki bíráskodás nélkül is akuttá váltak 1867-re: a tisztújítások alkalmával megszüntették a vizsgálóbírói (2 személy) és a kihágási bírói tisztséget, noha mindkettőre szükség lett volna. Mivel a hat bíró (törvényszéki tanácsnok) számára a hátralékos ügyek jelentős mennyisége és az akadozó bírósági szervezeti reform miatt a kellően gyors igazgatszolgáltatás megvalósítása lehetetlennek látszott, a közgyűlés elhatározta, hogy törvényben jártas (tehát nem feltétlenül jogvégzett!) személyeket választ az említett állások betöltésére. Kezdetben azt tervezték, hogy a vizsgáló bírót tanácsnoki, a kihágási bírót pedig jegyzői fizetési fokozatba helyezik, azonban mindez nemtetszést váltva ki, nem realizálódott, s egységesen 1000 Ft/év illetményt állapítottak meg a részükre. Végül kihágási bírónak Szabó Imrét, vizsgáló bírónak Vértesi Istvánt választották meg.¹⁷⁵ (Ez az eset is jól példázza a provizóriummal szembeni elvi alapokon nyugvó, sokszor ésszerűtlen elutasítást, mivel mindkét intézményt Schmerling kancellársága idején állították fel, s – mint kiderült – mégis jól működtek.) Egyébként a kihágási ügyekben másodfokon a törvényszék járt el. Másrészt később sajtóügyben egy igazságügy-miniszteri rendelet mondta ki, hogy „A bünvizsgáló bíró törvény szabta hatáskörében szintoly törvényes és önálló bíróságot képez, mint az országnak egyéb rendes bíróságai; intézkedései és megkeresései tehát a törvényhatóságok által éppen oly módon fogadandók és teljesítendőek, mint [...] az egyéb bíróságok ítéleteivel és megkereséseivel történni szokott.”¹⁷⁶

¹⁷³ Jkv 1867. üsz. 5., 8., 11., 20., 37., 38., 47.

¹⁷⁴ Jkv 1867. üsz. 15., 65., 2804/1867. számú IM rendelet., a jövedéki-pénzügyi bíráskodásról lásd még STIPTA ISTVÁN: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998. 146–151. p.

¹⁷⁵ Jkv 1867. üsz. 71., 106., 107., 108.

¹⁷⁶ Jkv 1867. üsz. 190.

Azonban ennél is jelentősebb konfliktust vetett fel a sajtóvétségi eljárásokhoz szervezett *esküdtszékek* felállítása¹⁷⁷ – de ezúttal már nem saját múltjával, hanem a kormánnyal helyezkedett szembe a város. A bel- és igazságügy-miniszterek által 1867. március 17-én kibocsátott rendelet szerint – amely június 16-án lépett hatályba –, valamint az igazságügy-miniszter 1867. május 4-i és május 17-i rendelete alapján újjá kellett szervezni az esküdtszékeket az 1848: XVIII. tc-nek megfelelően. Meghagyták azt is, hogy az említett tc. 30. § (4) bekezdése és a 40. § szerint „A város területén megjelenő elmeműveknek a polgármesternél teendő példánya a kerületi közbíróhoz rendesen átküldessék”. A esküdtképességet igazoló jegyzék tizennégy napon belüli elkészítését Harsányi Gáborra bízta, aki el is végezte feladatát, s a július 4-i közgyűlés már az esküdtek kijelöléséről (ún. *szolgálati lajstromról*) értesülhetett. Ez még rendben is lett volna, csak hogy a július 31-i ülésnapon felolvasták az igazságügy-miniszter azon körrendeletét, amelyben arról számolt be, hogy az izraelitákat *némely* városokban a listákról szándékosan mellőzték. Ekkor Debrecen nyugalommal tudomásul vette a rendeletet mondván, hogy a jogorvoslatra megfelelő időt hagyott – aki panasszal akart élni, megtehetette azt. Azonban – miként kiderült – Debrecen is a „némely városok” közé tartozott: a miniszter válaszában sérelmezte, hogy „[...] a városi közönség az esküdt bíráskodást egyedül jognak tekinti, melynek élvezete egyedül a jogosítottak tetszésétől van feltételezve [...] Az esküdtbíráskodás nem egyedüli jog, de olyan törvényes kötelezettség is, amely alól magát senki, annál kevésbé a polgárok egy egész osztálya törvényes ok nélkül ki nem vonhatja [...] Az esküdtszék életbe léptetését nem szabad egyesek közösségétől függővé tenni.” Ezért ismét felszólította a közgyűlést: tegyen eleget az esküdtképességet igazoló lista helyes megalkotásának (1848: XVIII. tc. 6. §).¹⁷⁸

A közgyűlés válaszában kifejtette, hogy szerinte mindenben a jogszabályoknak megfelelően járt el, mivel az izraeliták polgárosítása addig nem történt meg, *ergo* nem kívánták a városi polgárjoggal nem rendelkezőket kötelezettséggel terhelni, mivel „kötelességet jog nélkül alkotmányos felfogás szerint képzelni nem tudunk”. Másrészt pedig a rendelkezésre álló három nap alatt jogorvoslati igénnyel állítólag az érintettek nem is léptek fel; ezek alapján a közgyűlés szinte kikérte magának a gyanúsítást és elvárta, hogy a miniszter a törvényhatóság eljárását minden törvényesnek ismerje el (csupán egyetlen képviselő terjesztett elő indokolt ellenvéleményt). Egyébként nem kívánták a határozatukat megváltoztatni, s a méltányosság elvéről sem kívántak szót ejteni.¹⁷⁹

¹⁷⁷ ANTAL TAMÁS: A sajtóesküdtszékek és működésük szabályozása Magyarországon (1867–1896). *Publicationes Doctorandorum Juridicorum*. Tomus II. Fasc. 1. Szeged, 2003.

¹⁷⁸ Jkv 1867. üsz. 41., 42., 57., 124., 194., az esküdtek jegyzékéről lásd *AH* 1867. új I. évf. 2. szám. július 4.; A sajtóvétségek felett ítéendő esküdtszékek felállítása iránt 1867. május 17-én kelt igazságügyminiszteri rendelet. *Magyarországi Rendeletek Tára* (a továbbiakban: *Rendeletek Tára*) 1867. Pest, 1871. (II. kiadás) 39–41. p., 83–84. p.

¹⁷⁹ Jkv 1867. üsz. 194., *AH*. 1867, 38. szám. szeptember 26., 41. szám. október 3.; a sajtóvétségek felett ítéelő esküdtszékek tagjainak kiválasztásáról lásd az 1867. május 17-én 307. sz. alatt

Természetesen a vita folytatódott: a miniszter válaszában november elején jelezte, hogy „Jónak látta a városi közönség az izraelitáknak az esküdtek lajstromába leendő utólagos felvétele iránt [...] kiadott újabb rendeletemet folyamat nélkül hagyni, s az érdemben szeptember 25-én 194/6659 sz. alatti felterjesztésében az esküdtek megállapítása körül követett alaki eljárások helyességét vitatván, ebből oly következtetést vont, hogy a kormány felügyeleti jogát semmisítené meg”. A miniszter ismét felszólította a várost, hogy végre egészítse ki azt a lajstromot. A közgyűlés végül engedett: elrendelte a teendők megvalósítását, de kijelentette: „Egy, a törvényhozás intézkedésének fenntartott ügyben, közkormányzati úton, alaki eljárás színe alatt jött létre oly elvi kérdést érintő döntő határozat, amely a sarkallatos törvények értelmében egyedül csak a törvényhozás illetékes tényezői által lett volna jogosan kimondható.” Egyszersmind emlékiratot fogalmaztak az országgyűlés számára, amelyben beszámoltak a történetekről, és lényegében a kormányra hárították át a felelősséget, mivel kérték annak kimondását, hogy „Az igazságügy minisztériumnak akkor lett volna kötelessége az izraeliták minősítését érvényesíteni, midőn a sajtóügyi bíróságok szervezésére az országgyűléstől felhatalmazást nyert.”¹⁸⁰

Olajként a tüzre öntve a sértett közgyűlés azt is kijelenteni követte: „[...] ha a nemzet ily eljárás ellen óvást nem tesz, ezen előzetes eset példájára megérthetjük, hogy alkalmilag egy másik, nem a felvilágosult eszmék kívánalmainak hódoló kormány kísérletet tehet törvénybe ütköző törekvését a nemzet közérzetével egyenes ellentétben álló irányban hasonlóképpen közkormányzati rendelet útján érvényesíteni.”¹⁸¹

A tényálláshoz megjegyzésként annyit fűzünk, hogy nem tudjuk osztani a közgyűlés álláspontját, mivel az izraeliták egyenjogúsítása tulajdonképpen megtörtént, még ha az 1849. évi „A zsidókról” szóló (IX.) tc. megalkotása nem is felelt meg mindenben a törvényes kívánalmaknak. Ezen tc. 1. §-a szerint „A hazának polgárai közt vallásbeli különbség, jog és kötelesség tekintetében különbséget nem tévén, ezen elv szerint kijelentetik, mikép a magyar álladalom határain belől született, vagy törvényesen megtelepedett mózes vallású lakos, mind azon politikai s polgári jogokkal bír, mellyekkel, annak bármelly hitű lakosai bírnak.” Ráadásul az 1867. május 17-i sajtóesküdtszéki rendelet kiegészítéseként megalkotott, s 1867. július 17-én kihirdetett igazságügy-miniszteri pótrendelet 13. pontja *expressis verbis* rendelkezett az izraelita esküdtek eskütételének módjáról.¹⁸² És – bár Debrecen talán nem értesült róla, de – Pest városát

kelt igazságügyminiszteri rendelet (A sajtóvétségek felett ítélendő esküdtszékek felállítása iránt) 6–12. §-át. In *Rendeletek Tára* 1867, Pest, 1871. (II. kiadás) 92–94. p.

¹⁸⁰ Jkv 1867. üsz. 261.

¹⁸¹ Lásd az előző jegyzetet.

¹⁸² 1867. május 17-én 307. sz. alatt kelt igazságügyminiszteri rendelet a sajtóvétségek felett ítélendő esküdtszékek felállítása iránt, valamint az 1867. július 25-én kelt IM pótrendelet az 1867. május 17-én kibocsátott ministeri rendelet némely pontjaira nézve felmerült kételyek tárgyában. *Rendeletek Tára* 1867, Pest, 1871. (II. kiadás) 89–115. p., 242–248. p.

is felszólította egy igen terjedelmes és a saját stílusához viszonyítva meglehetősen indulatos rendeletében Horvát Boldizsár a hasonló hiányok pótlására, melyben jogos észrevételét dogmatikailag is interpretálta.¹⁸³ Ezek alapján az izraelita esküdtképeség aligha vitatható el. Minden esetre az ilyen radikális, néhol inkább dacos ellenzéki szembenállás 1867 után jellemzőjévé vált Debrecennek legalább annyira, mint amennyire lojalitás fűzte a kormányzathoz 1848–49-ben.¹⁸⁴ Számos esetben azonban hiányzott a következetesség, miként jelen kérdésben is: a '48-as elvekhez és a kossuthizmushoz a mózes vallásúakról szóló tc. is hozzátartozott – ha később nem is, de legalább 1867-ben igen...¹⁸⁵

Egyébként sajtórendészeti esküdtszék öt városban, *in concreto* Pesten, Kőszegen, Nagyszombaton, Eperjesen és Debrecenben működött; az utóbbiban Kacziány Nándor bíró és Kuthy István közbíró részvételével. 1869-től 1871-ig e törvényszékek – a pesti kivételével – mint vegyes bíróságok szerveződtek meg.¹⁸⁶

Az 1861-ről készített fejezetben már jeleztük, hogy az említett év közgyűlési jegyzőkönyvének első példányát megrongálták, s az csak a másodpéldány használatával egészíthető ki. Az országgyűlés feloszlata elleni tiltakozást és azon határozatokat, amelyek a megelőző években tevékenykedő hivatalnokok haza iránti hűségét vonták kétségbe, országszerte egyszerűen kitépték a jegyzőkönyvekből. Ilyen módon a debreceni közgyűlés 1861. szeptember 4-i üléséről készített jegyzőkönyv számos lapja (a tiltakozás, illetve Smolka Ferenc galíciai birodalmi képviselő biztató levele) hiányzik; ennek vizsgálatára még a tisztújító közgyűlés szervezett is egy bizottságot, amely hosszas késedelem után, végül 1867. november 13-án terjesztette jelentését a képviselők elé. Ebben beszámoltak arról, hogy a tényállás szerint gróf Pálffy Mór királyi biztos rendelete alapján Bihar vármegye akkor hivatalban lévő főjegyzője, Tokody Lajos és Frank Antal ideiglenes városi tanácsnok hajtotta végre a rongálást. Azonban a néhai Böszörményi Károly főkapitány előrelátásának köszönhetően a törvényhatóságok közgyűléseinek novemberi feloszlata előtt készített másodpéldányt nála elrejtették, s ez a hagyatékából előkerülvén az első példány helyébe mint egyedül

¹⁸³ 1867. július 18-án 448/eln. sz. alatt kelt és Pest városához intézett igazságügyi miniszteri rendelet az esküdtszéki képeséggel bíró izraeliták tárgyában. *Rendeletek Tára* 1867, Pest, 187, (II. kiadás) 233–236. p.

¹⁸⁴ Hasonló, csak választási célú lajstromkészítésbeli vitáról számol be Pécsen 1868-ból RUSZOLY JÓZSEF: *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861–1868*. Budapest, 1999, 97–100. p.

¹⁸⁵ Az országgyűlés néhány hónappal később megalkotta az 1867. évi XVII. tc.-et az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében címmel, amely már minden szempontból érvényes volt.

¹⁸⁶ Lásd az 1867. május 4-én 174/eln. szám alatt kelt igazságügyminiszteri rendeletet és az 1867. május 17-én 307/eln. szám alatt kelt IM rendelet 4. §-át. *Rendeletek Tára*. 1867, Pest, 1871, (II. kiadás) 83–84. p., 89–90. p. A vegyes bíróságokról ír MÁTHÉ GABOR: *A magyar burzsoáz igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875*. Budapest, 1982, 69–82. p., ANTAL TAMÁS: Adalékok a vegyes bíróságok működéséhez. A debreceni vegyes bíróság (1869–1871). In *Debreceni Szemle*, 2003, 4. szám 547–570. p.

hiteles lépett.¹⁸⁷ (Hozzáteesszük, hogy a bizottsági jelentés szerint a közgyűlési jegyzőkönyvben a február 1. és augusztus 28. közötti ülésekről szóló oldalak sem találhatók meg. Ez a tény – legalábbis ma – nem igaz, mivel az említett okiratból csak néhány, 1861. szeptember 4-ről származó határozat hiányzik, a többi most is olvasható.)

Egyébként a jegyzőkönyvek tekintetében annyi változás történt, hogy a tanácsiakat már nem kellett felterjeszteni a Belügyminisztériumba, csupán a közgyűléseket – hiteles másolatban. Ehhez azonban felmerült a gyors hitelesítés problémája: hogy ne kelljen várni a következő rendes ülésnapig, a miniszter javasolta, hogy e célra hívjanak egybe új közgyűlést, illetőleg fel is állíthatnak külön hitelesítő bizottságot. A közgyűlés végül az előbbi mellett döntött, mivel az utóbbi megoldást már alkalmazták, de nem tartották elég célravezetőnek.¹⁸⁸

1867-ben is felmerült a failletőség mint *polgári haszonvételi jog* problémája: ennek alapjául az első javaslat szerint egyedül a városi beltelkek szolgáltak volna. „[...] az idei vágás folytán az erdőmesteri becslési kimutatás szerint [...] a polgári failletőség 5500 ölben ezennel meghatározatik [...] 2 Ft vágatási díj fizetése mellett a ház utáni külső földdel nem bíró beltelkek, mint szinte a külvárosi telkek tulajdonosai is egyenkint fél ölben, a ház utáni külső földdel bíró, ill. bírt beltelkek tulajdonosai pedig ház utáni külső földjeik mennyiségében aránylag részesíttessenek, azzal, hogy egy illetmény 10 ölnél többre nem rughat.” (Azon telkek tulajdonosai, akik nem éltek a városban, nem kaphattak fát.) Azonban több képviselő és 121 városi polgár óvást emelt ezen határozat ellen: követelték, hogy a tanya- és a kaszálóbirtokosok is részesüljenek a haszonvételi jogban.

A közgyűlés a következő ülésnapon (december 4.) módosította is határozatát: „A beltelkek 360 négyszögölig 1½, ezentúl minden négyszögöl szaporulat után egy negyed öl, egy 5 boglyás kaszáló után fél öl tűzi fa rendeltetik a 2 ft vágatási ár előleges fizetése után kiadatni azon megjegyzéssel, hogy a tanya földek 16 nyilasig, a kaszálók 10 boglyáig jönnek számításba, hogy a polgári failletőség maximuma 10 öl leend, fél ölnél kevesebb mennyiség pedig nem adatik.” De kizárták azon tanyatulajdonosokat, akik beltelekkel nem rendelkeztek (azaz a legtöbbjüket). Ám a történet ezen módosítással még nem fejeződött be, mivel ekkor meg Oláh Gábor képviselő tiltakozott – a változatosság kedvé okán az új szövegezés ellen. December 7-én ezért ismét szavaztak, s hatályon kívül is helyezték a három nappal azelőtti módosító határozatot és az eredetit léptették ismét hatályba. Érdekesség az ügyben, hogy – természetesen – mindhárom határozat szavazattöbbséggel született, *ergo* lényegében ide-oda kapkod-

¹⁸⁷ Jkv 1867. üsz. 305., Tisztújítások 1867, üsz. I. 18. és az 1861. évi jegyzőkönyv (Jkv 1861).

¹⁸⁸ Jkv 1867. üsz. 40., 58.

tak a tisztelt képviselők.¹⁸⁹ (Megjegyezzük, hogy egy nyilas föld 9600, egy boglyás pedig 3600 négyszögöl területű.¹⁹⁰)

1861-ben vitaként merült fel Debrecen szab. kir. város és Szabolcs vármegye között egy területi illetékességi vita, amely több hónapos üzenetváltások után sem oldódott meg. Miként bemutattuk, az ellentét az elepi pusztákra vonatkozó közigazgatási és bíraskodási jog kérdésében vetődött fel, mivel mindkét törvényhatóság saját részre vindikálta az igazgatás jogát. Az ügy tulajdonképpeni szenvedő alanyává báró Barkóczy Pál tanyabérlő vált, akit hol a szabolcsi törvényszék, hol a debreceni hatóságok elé citálgattak, miközben a szabolcsi szolgabíró és a debreceni közgyűlés tiltakozásul kiküldött megbízottja között tettelességig is fajult a konfliktus. Debrecen végül kijelentette, hogy „a közbéke megzavarása iránti felelősség bármily esetben is teljesen reá [ti. Szabolcs vármegyére] háruland”, s egyúttal – közigazgatási bíróság még nem lévén – az országgyűlést kérte fel a (pozitív) illetékességi összeütközés feloldására, de ez az országgyűlés feloszlata miatt nem történhetett meg, így végezetül 1861 szeptemberében – Szabolcs vármegye folyamatos tiltakozása mellett – biztosítékul beírta annyival, hogy az ügyet a legfőbb döntéshozó elé terjesztethette. 1867-ben a kérdés továbbra is nyitva állt, noha az országgyűlés 1865 decembere óta ülésezett, a város pedig kitartott a törvényhozóra való várakozás mellett, csupán a polgármestert hatalmazta fel arra, hogy – amennyiben szükségesnek látja Debrecen érdekében – a Minisztériumnak tegyen felterjesztést a tanáccsal egyetértésben.¹⁹¹

Említettük már, hogy 1857-ben érte el a vasút Debrecenre, majd a nyomvonalak Miskolc–Kassa irányába fejlesztették 1858–60 között. Már 1849-ben szorgalmazták a Debrecenből Erdély felé haladó vonal megépítését is, ez azonban még 1867-ben is váratott magára; hirtelen frekvenciát Debrecen számára a Szatmárig vivő vaspálya vált az 1860-as évek közepére, azonban a kormányzati előkészületek – amelyeket az országos vasúthálózati terv (1867. július 1.) és jogszabályilag az 1867: XIII. tc. és az 1868: XLIX. tc. részletezett – ettől eltérően, a magyar északi vasútvonal megalkotását szorgalmazták (Szerencs–Máramarosziget). Az említett szatmári vasút története kissé rapszodikus: Debrecen még 1865-ben szerződést kötött gróf *Forgách Antal* vállalkozóval a szükséges pénzügyi és egyéb előmunkálatok elvégzésére, illetve a gazdasági érdekvédelem elősegítésére, azonban az „érdektárs” két év alatt nem tett említésre méltó lépéseket. Debrecen Tisza Kálmán és Kiss Lajos, Szatmárnémeti Boros Bálint és Kiszely Károly országgyűlési képviselőket bízta meg az addig (meg nem) történtek felülvizsgálatával és az országgyűlés támogatásának megszerzésével. Szeptember 4-én tartottak is egy értekezletet Pesten, ahová a debreceni közgyűlés a polgármestert egyik napról a másikra szalajtott, s amelyen hatá-

¹⁸⁹ Jkv 1867. üsz. 313., 338., 339., 350., 351., 355.

¹⁹⁰ OROSZ ISTVÁN: *Földbirtoklás, mezőgazdasági termelés és agrártársadalom Debrecenben 1850–1918 között*. Debrecen, 1997, 7. p.

¹⁹¹ Jkv 1861. üsz. 2026, 2241., 2383., 3141., 1037., 4618., 2775., Jkv 1867. üsz. 110.

lyon kívül helyezték az 1865-ben aláírt szerződést és meghatalmazást, majd szeptember 6-án a vállalkozóval egy szabad kezet kevésbé engedőt kötöttek. Ennek ellenére nem sokkal később Forgách eladta az időközben kinyert előmunkálati jogot *Strousberg* berlini bankárnak, amely nem lett volna olyan jelentős baj, ha mindez csak az őt megillető részben történt volna. Azonban az élelmes vállalkozó a két város nevében is, azonban azok előzetes egyetértése nélkül ruházta át az építtetés jogát a bankárra. Mivel *Strousberg* jóhiszeműnek tűnt, a debreceni közgyűlés – mást nem tehetvén – azt a határozatot hozta, hogy a jövőben csak olyan intézkedéseket ismer el az üggyel kapcsolatban, amelyeket Tisza Kálmán és Kiss Lajos jóváhagyott. Egyébként Tisza Kálmán fellépésének és a szeptemberi értekezletnek meg is lett az eredménye: az országgyűlés támogatást és pénzügyi fedezetet is biztosított, s a kormány már novemberben szakértőket küldött ki a szükséges vizsgálatok elvégzésére (végül a kérdéses vonal 1871 szeptemberében készült el).¹⁹²

Egyebekben a közgyűlés 1867-ben foglalkozott még – többek mellett – a városi és kövezeti vám 6 évre szóló haszonbérbe adásával (tartalma: vásári helypénzszedési jog, kövezeti vám és az ún. vasúti szállítmányokért szedett kövezeti vám), koldusok és dologházak ügyével, a rögtönbíráskodás 1846. évi szabályainak ismételt bevezetésével s a készülő nemzetiségi törvény vitájával is (1868. évi XLIV. tc.). Ez utóbbi esetében érdekesség, hogy – szokatlan módon – nem fogadta el a kiküldött bizottság nemzeti nyelvhasználat-ellenes álláspontját („bábeli nyelvvazar”), hanem dodonai módon az országgyűlés bölcsességére bízta a kérdés eldöntését bárminemű érdemi állásfoglalás nélkül.¹⁹³

A közgyűlés 1867-es tevékenységének rövid értékeléseként utalnánk a többször említett álradikális baloldaliságra mint fő jellegzetességre: a város hüen ragaszkodott „[...] a függetlenségi politikához akkor is, amikor szinte a fél ország ennek ellenkezőjét vallotta ideáljának. Ezen politikai felfogáson nem változtatott sem a kiegyezés, sem a koronázás ténye” – írja Debrecen adattára.¹⁹⁴ S valóban: elismerte ugyan a kiegyezés szükségességét, de a kormányzattal szembeni ellenzékiesség egyik fellegvárának számított országos tekintetben is. Arra igaz törekedett, hogy kiiktassa a tényleges szélsőségeket mind a '48-as, mind a kiegyezési (ún. demokrata-köri) eszmék irányában egyaránt, de *in praxi* Tisza Kálmán – egyben országgyűlési képviselője – ellenzéki balcentrumát követte szinte teljes egyetértésben. Jelentős hatással bírt a városi polgárságra a kálvinizmus természetes okán a református egyház is, amely vezetősége szinte egybefonódott a városi tanáccsal.

¹⁹² Jkv 1867. üsz. 328., 331., 332., 187., 186., AH 1867. 14. szám. augusztus 2., 29. szám. szeptember 5., 35. szám. szeptember 19., 62. szám. november 2., valamint a kelet-magyarországi vasútfejlesztésről lásd MÓZES MIHÁLY: A vasútépítés Erdélyben, a Bánátban és a Tiszántúlon. In uő: *A kiegyezéstől Trianonig*. Debrecen, 1998, 44–52. p.

¹⁹³ Jkv 1867. üsz. 75., 78., 243., 379., 380.

¹⁹⁴ *Adattár*: i. m. 207–208. p., lásd még IRINYI: i. m. 74. p., 82. p.

Közben az 1848/49-ben megismert, valóban haladó, nemes jellemű képviselők és „városatyák” a történelem részévé váltak, mialatt a közgyűlés előszeretettel osztogatta a pozitív és negatív értéktételeket a neoabszolutizmus időszakában nyújtott tartózkodás, illetve aktivitás alapján. Színvonalában és jellemében ez a közgyűlés már nem volt fogható az 1848/49-es és az 1861-es képviselőtestülethez, noha szakadatlan hirdette az eszmei és jogfolytonosságot: az értelmiség helyét javarészt a civis gazdák foglalták el. Szerencsére ugyanakkor megkezdődött egy új generáció felemelkedése is, amelyben később a gazdasági és értelmiségi elit mindinkább eggyé olvadt (pl. a Sesztina, a Csanak, a Rickl család¹⁹⁵).

3. § A közgyűlés „házsabálya”

Az 1848–49. évi képviselőtestület alkotott ugyan belrendelkezési, azaz szervezeti és működési szabályzatot, *quasi* házsabályt, azonban ez nem került a jegyzőkönyvekbe, ezért szövege az irományok között lappangott, mígnem – előtűnően onnan – nyomtatásban is megjelent az *Emlékek és források. Debrecen, 1848/49.* című kiadványban.¹⁹⁶ Az 1861. évi közgyűlés házsabálya pedig – irományok hiányában – Debrecenben valószínűleg egyáltalán nem is lelhető fel. Bíztható azonban az a tény, hogy Kajtár István egyik monográfiájában közölt belőle egy rövid idézetet, amely azt sugallja, hogy az Országos Levéltárban még megtalálható lesz.¹⁹⁷ *Summa summarum* a debreceni képviselőtestület 1848/49. és 1861. évi működési rendjét ilyen körülmények között csak a jegyzőkönyvek tartalma és a sajtó kritikája alapján rekonstruálhattuk.

Azonban az 1867. évi új, az előbbieket és a pesti tervezetet is figyelembe vevő „beligazgatási rendezést tárgyzó szabályokat” sikerült megtalálnunk,¹⁹⁸ amely azért is jelentős lehet, mert érdekes egybevetésre nyújthat alkalmat más szabad királyi városok házsabályaival – példának okáért Ruszoly József már publikálta Szeged 1848-ban és 1861-ben készített hasonló tárgyú határozatát.¹⁹⁹ A közgyűlés 1848. évi tevékenységét a dinamizmus, a lelkes határozatlanság és az aktív üléselés jellemezte – igaz mind csekélyebb részvétel mellett; 1849-ben *in praxi* a kormány vette át Debrecen irányítását, mivel kormányzati tevékenységét számos esetben erre a városra fókuszálta, ezért a közgyűlés többször háttérbe szorult ugyan, de néhol mégis határozottan védte a város érdekeit (pl. sze-

¹⁹⁵ Ezen családok egybefonódó történetéről lásd ANTAL TAMÁS.: Az ifjú Sesztina Jenő. In *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIV.* (Szerk Radics Kálmán) Debrecen. 1997, [1999] 109–130. p., ANTAL T.: *Egy huszadik...* i. m. 287–318. p., NAGYBÁKAY ANTAL ZELMOS: A Nagybákai Sesztina család. In *Turul.* (Szerk. Tarsoly István) [...]. 1998/1–2. füzet. 18–24. p.

¹⁹⁶ Emlékek és források. Debrecen, 1848/49. *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei* 26. szám. (Szerk. Radics Kálmán) [...]. Debrecen. 2001, (a továbbiakban: *Emlékek*) 70–72. p.

¹⁹⁷ KAJTÁR ISTVÁN: *Magyar városi ...* i. m. 63. p., 65. p.

¹⁹⁸ Jkv 1867. üsz. 152.

¹⁹⁹ RUSZOLY JÓZSEF: Városi közgyűlési házsabályok. In uő: *Alkotmánytörténeti tanulmányok* 3. Szeged, 1993, 83–105. p., KAJTÁR: i. m. 62–67. p.

kerezési kérdés). 1861-ben az alkotmányos vitába történő pergő, színvonalas, tudományos jellegű bekapcsolódás hatotta át az üléseket – a vizsgált periódusban talán szakmailag a legérdekesebb határozatokat produkálva. Az ülések száma 1848-ban igen magasra szökött, nem volt ritka a több napon át tartó ülésezés sem, azonban 1861-ben már csak hetente-kéthetente, 1867-ben pedig átlag három hetenként gyűltek egybe a képviselők – kivételt képeztek a jegyzőkönyv-hitelesítés végett egybehívott rövid ülések, amelyeken érdemi döntéseket nem hoztak.

1861-hez hasonlóan 1867-ben is felértékelődött a szakszervezetek tevékenysége (közgazdászati, közrendtartási és közművelődési, adóügyi, magánlevéltári, valamint *ad-hoc* bizottságok), ilyen módon a közgyűlés elé már valóban csak a lényegesebb kérdések kerültek, amelyek jelentős részben inkább gazdasági-pénzügyi jellegűeknek voltak mondhatók, mintsem alkotmányos-jogi problémáknak – mindez jelzi a kiegyezés teremtette nyugodtabb légkör és az ipari forradalom kedvező hatását. Az előző évekhez képest csendesebb ügyvitelt csak a kormánnyal szembeni ellenzéki fellobbanások tarkították az előző fejezetben bemutatott jogi álviták által.

Jellemző, hogy a Belügyminisztertől érkező, a felterjesztett házszabály véleményezéséről jó szándékúan kiadott rendelet ellen is óvást emelt a közgyűlés. A rendelet kimondja, hogy „Mivel az ország és megyék saját ügyeikben, úgy az önkormányzattal bíró községek municipális jogaiknál fogva közdolgaikban és saját javaik felett függetlenül rendelkeznek, és e tekintetben a törvény szabta felügyeleti jognak felsőbbileg leendő gyakorolhatása végett csupán ügymenetektől vezettetett jegyzőkönyveiket terjesztik fel időről időre szükséges tudómszerzés végett a felsőbb hatóságok felé”. Mindez még rendben is lett volna, de hozzátette a miniszter, hogy az ügyviteli rendszabályok I. fejezetének 2., 3., 4., 6., 8., 9., 12., 18. és 27. pontjaiban meghatározott tárgyakra nézve az ebben a körben meghozott határozatokat végrehajtásuk előtt a Belügyminisztériumnak a jövőben be kellett mutatni – mindezt már sérelmesnek tartotta a képviselőtestület.²⁰⁰ Megjegyzendő, hogy a végrehajtás esetleges felfüggeszthetőségének kérdése törvényileg valóban rendezetlen volt, mivel erről az 1848: XXIII. tc. hallgatott, s az 1848: XVI. tc. a megyékről is csak annyit szólt, hogy „Az ekképp működendő megyei képviselőbizottmány tehát, a 'megye közönségének nevében' úgy a ministeriummal egyenes érintkezésben álland, mint törvény értelmében a megyei tisztviselőkkel határozatilag rendelkezendik” [2. § f) pont].

Végül az egész debreceni *igazgatási rendszert* – tehát nem csupán a közgyűlést – átfogó szervezeti és ügyrendi szabályzat szövegét – az 1848. évi megoldást is alapul véve – augusztus 21-én tárgyalta és a bizottsági tervezethez képest néhány módosítással el is fogadta a közgyűlés, amelyet azonnal hatályba is léptetett. Ez a rendelet tartalmazott közgyűlési hatásköri kérdéseket és tanácskozási rendtartást, meghatározta a tanács, valamint az egyes állandó bizottmá-

²⁰⁰ Jkv 1867. üsz. 308.

nyok (közgazdasági, közrendtartási és közmívelődési, adóügyi, magánlevéltári) szervezetét és feladatait; foglalkozott a törvényszék, a városkapitányi és mezőrendőri kapitányi hivatal jogállásával is – szemben az 1848. évvel, amely az akkori bizottmányok (gazdasági, erdészeti, építészeti, árvai, számvevői) feladatát nem részletezte, csupán a törvényszékre, a tanácsra és a közgyűlésre tért ki, az utóbbira huszonhat pontban.²⁰¹ Kiemeljük, hogy a szabályzat a törvénykezést még igazgatási szakágként kezelte ugyan, de – miként már 1848-ban és 1861-ben is – a tanácstól elkülönült tagsággal szervezte azt, messze megelőzve a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. tc-nek a bíraskodás függetlenségét biztosító majdani rendelkezéseit.

A városi képviselőtestület hatásköri kérdései tekintetében a következő főbb tárgyköröket különíthetjük el az idevonatkozó terjedelmes, harmincegy pontból álló lajstromban (I. fejezet; a közgyűlés teendői):²⁰²

- közjogi–politikai ügyek: 1., 2., 14., 21. pont;
- szervezeti jellegű szabályok: 22., 30. pont;
- egyéb jogi jellegű szabályok: 17., 19., 20., 23. pont;
- pénzügyek, közterhek, javak kezelése: 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 12., 27. pont;
- személyzeti kérdések: 18., 31. pont;
- rendészeti feladatok: 11., 13., 28., 29. pont;
- felügyelet: 5., 15., 16., 20., 25., 26., 30., 31. pont;
- kiegészítő (felhatalmazó) jellegű rendelkezés: a záradék (a., b. pont).

A házszabály szövegét forráshűen közöltük egy korábbi tanulmányunkban,²⁰³ ezért e helyt csak a főbb pontjaira utalunk: I. Közgyűlés tagjai és teendői az 1848: XXIII. törvény 25-ik §-a alapján. Közgyűlés tagjai. Közgyűlés teendői. Közgyűlési tanácskozás rendezése. Tárgyalási sorrend.; II. Tanács tagjai és teendői. Tanács tagjai. Tanács teendői.; III. Bizottmányok. Állandó bizottmányok lesznek a következők. A bizottmányokra nézve általánosan megtartandók. A közigazgatási bizottmány. Közrendtartási és közmívelődési bizottmány. Adóügyi bizottmány. Magánlevéltári bizottmány.; IV. Törvényszék tagjai és hatósága.; V. A város kapitányi hivatal.; VI. Mezőrendőri kapitányi hivatal.

Záró gondolatok

Az 1848/49., 1861. és 1867. évi debreceni közigazgatási átalakulás és a népképviselői közgyűlés bemutatása alkalmával az előző fejezetekben ismertetett eseményeket, jelenségeket tartottuk a legjellemzőbbeknek a korszak közjogi,

²⁰¹ Jkv 1867. üsz. 152., vö. *Emlékek*: i. m. 70–72. p.

²⁰² A csoportosítást KAJTÁR: *Magyar városi...* i. m. 64–65. p. alapul vételével végeztük.

²⁰³ ANTAL TAMÁS: A közigazgatás és a bíraskodás újjászervezése Debrecenben 1867-ben. In *A Hajdú–Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXVIII.* (Szerk Radics Kálmán) Debrecen, 2001, [2003] 111–118. p.

közigazgatási és helytörténeti aspektusait figyelembe véve. A tanulmány stílusa néhol talán túlságosan lajstromozónak tűnik, de a megírása alatt azon szándék és gondolat vezérelt bennünket, hogy a több, mint ezer oldalnyi jegyzőkönyvi anyag és a kapcsolódó irományok átolvasásával szerzett ismeret, s a vizsgált eseményekről kialakult kép csak részletes, mennél több adatra kitérő bemutatással tolmácsolható hitelesen. Nem csupán néhány jelenséget kívántunk kiemelni, hanem arra törekedtünk, hogy mennél pontosabb, autentikusabb és főképp realitáshoz közelebb információanyag legyen megismerhető ezen munka által. Úgyszintén igyekeztünk az elméleti alkotmány- és jogtörténeti intézmények gyakorlati bemutatására ama természetes környezetben, amelyben kibontakoztak. A közigazgatási jog ma is igei tárgy, komplex jogterület, számtalan, egymáshoz lazán kapcsolódó térrészből tevődik össze, s ez jellemezte a múlt század közepének közjogát, államjogát is, ennek megfelelően mutattuk be a közgyűlés előtt felmerült, a téma szempontjából releváns események sokszínű világát, néhol kaleidoszkópját.

Jelentősége folytán a téma vizsgálatakor nagy hangsúlyt fektettünk a népképviselői közgyűlés tagjainak megválasztására és a tisztújítások realizálási módjának s eredményének bemutatására. A részben átalakult összetételű, azonban a korábbi évek közéletéből is számos ismert szereplőt tartalmazó új közgyűlés és városvezetés feladatait s eredményeit külön vizsgáltuk 1848-ban és 1849-ben, mivel a korány és az országgyűlés debreceni tartózkodása kellő s indokolt dierézist von az események közé: 1849 tavaszán Debrecen közéletének irányítása részben a kormány kezébe került, amely tény nem kevés feszültséget implikált a közgyűlés, a helyi „köztisztviselők” és az OHB között. Ezen gócpontok közül választottuk ki a jellemző és jogtörténeti szempontból is koherens eseményeket, illetve azok sommázatát, miközben mellőztük a közismert, az országgyűlés debreceni tartózkodása alatt bekövetkezett, már sokak által elemzett történések újbóli említését (pl. a függetlenségi nyilatkozat megalkotását és értékelését).

Az 1848. évi XXIII. tc. második és harmadik korszaka időben is jól elkülönült; az utóbbiból a figyelmet az utolsó újjászervezésre és az 1867. évi érdekesebb, fontosabb eseményekre terjesztettük ki. Külön is felemlítendő az 1861. évi közjogi vita, amely Debrecen sem kerülte el, mi több: a hazaszeretet szép példáját állította elénk, és szintén tanulságos a kiegyezés fogadtatása – pontosabban a meghaladott neoabszolutizmus korabeli megítélése.

Mindvégig törekedtünk a patetikuság mellőzésére – a sokszor kaotikus és tétova, szépitetlen valóság ismertetését tartottuk követendőnek, hiszen e még oly kiemelkedő korszakra is karakterisztikus és természetes az emberi bizonytalanság, s – tudjuk, *errare humanum est* – ennek jegyében illusztráltuk a korabeli debreceni sajtót is segítségül hívva a közgyűlés működését némi kritikai éllel. Ugyanakkor felhasználtuk az egyéb szabad királyi városokról (különösen Szegedről) szerzett ismereteinket is avégett, hogy a Debrecenben tételeken nem

rögzített, de a jegyzőkönyvekből következő gyakorlatot következtetések útján mennél pontosabban rekonstruálhassuk.

A szerző bízik abban, hogy munkája segített közelebb hozni az érdeklődők számára a 19. évszázad közepének és a magyar történelem meghatározó fordulatainak emberközelségből vizsgált lokális jellegű vonulatát, valamint, hogy hasznosítható információkkal szolgálhatott a korszak és a téma egyéb kutatói számára is.

Levéltári rövidítések (HBML = Hajdú-Bihar Megyei Levéltár)

Jkv 1848/1.: HBML IV. A. 1011/a. 118. k. Debrecen város tanácsának iratai.

Jegyzőkönyvek 1848-ból a tisztújításokig.

Jkv 1848/2.: HBML IV. B. 1102/a. 1. k. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1848-ból a tisztújítások után.

Jkv 1849.: HBML IV. B. 1102. /a. 2. k. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1849-ből.

Jkv 1861.: HBML IV. B. 1107/a. 1. k. Debrecen bizottmányának iratai 1861-ből (megrongált).

Jkv 1861. Másodpéldány.: HBML IV. B. 1107/a. 2. k. Debrecen bizottmányának iratai 1861-ből (teljes).

Jkv 1867.: HBML IV. B. 1106/a. 5. k. Községtanácsi iratok (közgyűlési jegyzőkönyvek) 1867-ből.

Levelezések.: HBML IV. A. 1011/j. 1. d. 15. cs. Debrecen város tanácsának levelezései más városokkal és vármegyékkel 1848/49-ben.

Tanácsi iratok.: HBML IV. B. 1109/l. 1. d. Tanácsi jogkörben keletkezett iratok 1854–1871.

Tanácsi jkv. 1861.: HBML IV. B. 1109/a. 15. k. Tanácsi jegyzőkönyvek 1861-ből.

Tisztújítások 1867.: HBML IV. B. 1108/c. Képviselőtestületi iratok. Tisztújítási jegyzőkönyvek 1867-ből.

Választmányi iratok.: HBML IV. B. 1103. 1. d. Debrecen központi választmányának iratai 1848/49-ben.

TAMÁS ANTAL

THE GENERAL ASSEMBLY OF DEBRECEN (1848–1867)

The Enforcement of Act XXIII of 1848 in Debrecen

(Summary)

The present study discusses the topic of the transmission of Debrecen's public administration in 1848 and later years. In addition to the discussion of the 1848/49 events, based on the principle of institutional succession, it also sums up the events of 1861 and 1867, while devoting some attention to the critique of the functioning of the general assembly.

The author examined separately the 1848 and 1849 tasks and achievements of the new general assembly and town management which was partly transformed yet retained quite a number of well-known figures from the previous years' public life. The reason for this is the fact the stay of the government and the parliament in Debrecen placed an individual emphasis in between the respective events. After the revolution in 1848 the city began to develop its public representation in the local general assembly by the first real elections. The author shows how the brand new constitutional instruments operated in the first months in this royal free town. In the spring of 1849, the control over public life in Debrecen was transferred partly into the hand of the government, which fact induced quite an amount of tension in between the general assembly, the local "public officials" and the National Commission on Defence (OHB). It was among these focal points that the author carried out his selection of event also coherent from an aspect of legal history, or their summaries, to be examined. At the same time he did not discuss anew events occurring during the Debrecen stay of the government that had been noted and analysed before by many (e.g., the drafting and evaluation of the Declaration of Independence).

The literature on the 1861 history of Debrecen is rather poor, what's more, the legal historical approach is almost totally missing, although the "minor revolution" fought in public law could possibly be illustrated most plastically through an introduction of the evolution of constitutionality and legal institutions. This latter standpoint of the author provided an opportunity for him to devote a detailed analysis to the questions of the legal history of institutions of the period and deal with the evolving theoretical dogmatic discourses, since 1861 events also signify the survival of the institutions and principles established in 1848.

The availability of detailed archival materials makes it possible to deal with the re-election of officials in 1867 at greater length, whereby the reader gains a fascinating insight into the internal system of institutions of a royal free town at that age. Next, some gleanings from the 1867 history of the general assembly

are given, with special emphasis on some episodes of greater significance in legal and constitutional history, namely the complications surrounding the organisation of the common juries, the history of the damaging of the minutes, the adversities involved with the construction of the Debrecen–Szatmárnémeti railway line, and an evaluation of the nomenclature of the neo-absolutist age. The author desired to place special emphasis on the introduction of the opposition's set of ideas which characterised the city of Debrecen in the years following the compromise of 1867.

The author believes that both professional researchers and the average readers will find this new chapter of Debrecen's local history beneficial to read.

Tartalom

Bevezetés	3
I. Előzmények	5
II. A közgyűlés és a közigazgatás 1848-ban és 1849-ben	10
1. § Útfélen	10
2. § A tisztújítás és a képviselőválasztás	14
3. § Az út felé: a népképviselői közgyűlés krónikája 1848-ban ..	22
4. § A polgári haszonvételi jogok	31
5. § A közgyűlés 1849-ben	34
6. § A közgyűlés működése 1848/49-ben	42
III. A közgyűlés és a „kis forradalom” 1861-ben	47
1. § A tisztújítás és a képviselőválasztás	47
2. § A közgyűlés és a közjogi vita 1861-ben	50
IV. A közgyűlés és a közigazgatás újjászervezése 1867-ben	60
1. § A választások	60
2. § Szemelvények a közgyűlés 1867. évi működéséből. Debrecen ellenzéki hitvallása	66
3. § A közgyűlés házszabálya	74
Záró gondolatok	76
Levéltári rövidítések	78
The General Assembly of Debrecen (1848–1867). The Enforcement of Act XXIII of 1848 in Debrecen (Summary)	79

